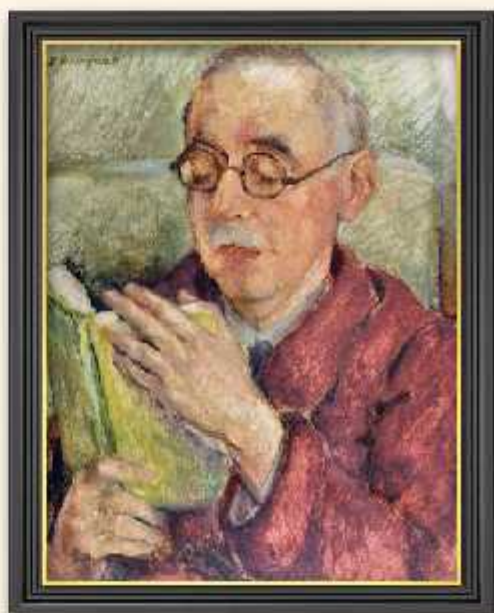

МЕЖДУ ИЗКУСТВОТО И ПАМЕТТА
ЗА СИМЕОН РАДЕВ
И БИСТРА ВИНАРОВА

ФОНДАЦИЯ
ПИГМАЛИОН

МЕЖДУ ИЗКУСТВОТО И ПАМЕТА
ЗА СИМЕОН РАДЕВ И БИСТРА ВИНАРОВА

BETWEEN ART AND MEMORY
FOR SIMEON RADEV AND BISTRA VINAROVA

Дарина Билярска
Бистра Маркова
Пламена Димитрова-Рачева

**МЕЖДУ ИЗКУСТВОТО И ПАМЕТТА
ЗА СИМЕОН РАДЕВ
И БИСТРА ВИНАРОВА**

**ФОНДАЦИЯ
ПИГМАЛИОН**

2 0 2 6

Книгата е издадена от Фондация „Пигмалион“ във връзка с изпълнение на проекта „Между изкуството и паметта за Бистра Винарова и Симеон Радев“, договор BG-RRP-11.020-0041-C01 с НФК.

Финансирано от
Европейския съюз
NextGenerationEU

План за възстановяване и устойчивост

© Фондация „Пигмалион“, 2026 г.

Всички права над тази книга са запазени.

Текстът или откъси от него, както и търговската марка, не могат да се възпроизвеждат без съгласието на издателя.

© Дарина Билярска, Бистра Маркова, Пламена Димитрова-Рачева, автори

© Емил Стоянов, предговор

© Георги Цанков, послеслов

© Радослав Стефанов, художествено оформление

ISBN 978-619-91097-1-7

СЪДЪРЖАНИЕ

ДВЕ ТВОРЧЕСКИ ВСЕЛЕНИ, ЕДИН СПОДЕЛЕН ЖИВОТ	9
ПРИСТРАСТЕН ПРЕДГОВОР НА ИЗДАТЕЛЯ ЕМИЛ СТОЯНОВ	12
ЩРИХИ ЗА РОДОСЛОВИЕТО	17
<i>За баща ми и майка ми: Семейен портрет, създаден от перото на Симеон Радев .....</i>	<i>17</i>
<i>Родена в традиция: Родословието на Бистра Винарова .....</i>	<i>20</i>
ЖАЖДА ЗА ЗНАНИЕ И ПЪРВИ СТЪПКИ В ИЗКУСТВОТО – РАННИТЕ ГОДИНИ НА СИМЕОН РАДЕВ И БИСТРА ВИНАРОВА	25
<i>Пътят на Симеон Радев от Ресен до Цариград и от София до Женева .....</i>	<i>25</i>
<i>Бистра Винарова – пътят към модерното изкуство .....</i>	<i>30</i>
ПЪРВИ ПРОФЕСИОНАЛНИ И ТВОРЧЕСКИ ИЗЯВИ НА СИМЕОН РАДЕВ И БИСТРА ВИНАРОВА	35
<i>От „L’Effort“ до „Вечерна поща“ – Симеон Радев в журналистиката .....</i>	<i>35</i>
<i>Място за среща на всички изкуства: Приносът на Симеон Радев в списание „Художник“ .....</i>	<i>37</i>
<i>Бистра Винарова и европейският художествен авангард .....</i>	<i>40</i>
ТВОРЧЕСКИ ВИСИНИ: СЪЗДАВАНЕТО НА „СТРОИТЕЛИТЕ НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ“ И ПЪРВА САМОСТОЯТЕЛНА ИЗЛОЖБА НА БИСТРА ВИНАРОВА	47
<i>„Няма история обективна и не съществуват безлични истории“ .....</i>	<i>47</i>
<i>Центърът на Виена – първата самостоятелна изложба на Бистра Винарова .....</i>	<i>51</i>
СИМЕОН РАДЕВ МЕЖДУ ПОЛИТИКАТА, ДИПЛОМАЦИЯТА, ОРЪЖИЕТО И ПЕРОТО	57
<i>Симеон Радев, вестник „Воля“ и политиката .....</i>	<i>57</i>
<i>Балканската война и отпечатъкът ѝ върху формирането на Симеон Радев като дипломат и публицист .....</i>	<i>58</i>
<i>„Историята постига трайност само чрез справедливост“ .....</i>	<i>61</i>
<i>Симеон Радев в Букурещ – дипломация сред бивши противници и бъдещи съюзници .....</i>	<i>64</i>
<i>Отново на фронта: Симеон Радев в годините на Първата световна война .....</i>	<i>66</i>
<i>Дипломатическият принос на Симеон Радев при подписването на Солунското примирие и за защитата на българските интереси .....</i>	<i>69</i>

БИСТРА ВИНАРОВА И СИМЕОН РАДЕВ: НАЧАЛОТО НА ЕДИН ДЪЛГОЛЕТЕН СЪВМЕСТЕН ЖИВОТ МЕЖДУ ДИПЛОМАЦИЯТА И ИЗКУСТВОТО	79
<i>Първа среща</i>	79
<i>Симеон Радев и подписването на Ангорския договор – дипломация на възможното</i>	81
<i>Симеон Радев във Вашингтон – как се защитават българските интереси от другата страна на океана</i>	84
СЕМЕЙСТВО РАДЕВИ В СРЕДИТЕ НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ И ИНТЕЛЕКТУАЛНИЯ ЕЛИТ ИЗВЪН БЪЛГАРИЯ	89
<i>Засилване на културния и търговски обмен – фокус в дипломатическата мисия на Симеон Радев във Вашингтон</i>	89
<i>Между дипломацията и изкуството: Връзките на Бистра Винарова със световния културен елит</i>	92
<i>Симеон Радев в Лондон – има ли място за аристократи в размирното европейско време?</i>	94
<i>Симеон Радев в Брюксел – края на една забележителна дипломатическа кариера</i>	98
ЗАВРЪЩАНЕ В БЪЛГАРИЯ	103
<i>Симеон Радев в София – дипломат на разположение и щастие да си сред своите</i>	103
<i>Симеон Радев и неговият интелектуален кръг – между литература, политика и история</i>	105
<i>Годишите на Симеон и Бистра Радеви в София – завръщане в своята среда, изпитание и духовно обновление</i>	110
ТРУДНИТЕ ГОДИНИ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА.....	115
<i>Симеон Радев – последен отглас на дипломацията на ХХ век</i>	115
<i>„Лица и събития от моето време“ – нов творчески подем и стотици страници спомени</i>	120
ЖИВОТ И ТВОРЧЕСТВО НА БИСТРА ВИНАРОВА СЛЕД ОБЩЕСТВЕНИТЕ ПРОМЕНИ В БЪЛГАРИЯ	127
НЕПРИМИРИМИЯТ НАСЛЕДНИК: ЖИТЕЙСКИЯТ ПЪТ НА ТРАЯН РАДЕВ.....	135
ВЪЗКРЕСЕНИЕТО НА БИСТРА ВИНАРОВА И НА СИМЕОН РАДЕВ – ЕДНО ЗВЕЗДНО СЕМЕЙСТВО ДОЦ. Д-Р ГЕОРГИ ЦАНКОВ	139

Contents:

TWO CREATIVE UNIVERSES, ONE SHARED LIFE	9
A SUBJECTIVE PREFACE BY THE PUBLISHER EMIL STOYANOV	12
A FEW LINES ABOUT THEIR GENEALOGY	17
<i>About My Father and My Mother: A Family Portrait, written by Simeon Radev</i>	17
<i>Born into Tradition: The Genealogy of Bistra Vinarova</i>	20
A THIRST FOR KNOWLEDGE AND FIRST STEPS IN ART – THE EARLY YEARS OF SIMEON RADEV AND BISTRA VINAROVA	25
<i>Simeon Radev's Pathway from Resen to Tzarigrad and from Sofia to Geneva</i>	25
<i>Bistra Vinarova – A Pathway to Modern Art</i>	30
FIRST PROFESSIONAL AND CREATIVE UNDERTAKINGS BY SIMEON RADEV AND BISTRA VINAROVA	35
<i>From L'Effort to The Evening Post – Simeon Radev as a Journalist</i>	35
<i>A Meeting Place for All Arts: Simeon Radev's Contribution to the Artist Magazine</i>	37
<i>Bistra Vinarova and the European Artistic Avant-Garde</i>	40
CREATIVE HEIGHTS: THE WRITING OF THE BUILDERS OF MODERN BULGARIA AND BISTRA VINAROVA'S FIRST SOLO EXHIBITION	47
<i>"There is No Objective History and There Are No Detached Historians"</i> ..	47
<i>The Centre of Vienna – Bistra Vinarova's First Solo Exhibition</i>	51
SIMEON RADEV BETWEEN POLITICS, DIPLOMACY, WEAPONS AND THE PEN.....	57
<i>Simeon Radev, Volya Newspaper and Politics</i>	57
<i>The Balkan War and Its Imprint on the Formation of Simeon Radev as a Diplomat and Essayist</i>	58
<i>"History Achieves Longevity Only by Being Fair"</i>	61
<i>Simeon Radev in Bucharest – Diplomacy Among Former Opponents and Future Allies</i>	64
<i>Back at the Front: Simeon Radev in the Years of World War I</i>	66
<i>Simeon Radev's Contribution as a Diplomat to the Signing of the Armistice of Salonika and Protecting of Bulgarian Interests</i>	69
BISTRA VINAROVA AND SIMEON RADEV: THE BEGINNING OF A LONG EXISTENCE TOGETHER BETWEEN DIPLOMACY AND ART	79
<i>First Meeting</i>	79

<i>Simeon Radev and the Signing of the Agreement of Angora – Diplomatic Art of the Possible.....</i>	81
<i>Simeon Radev in Washington – How Bulgarian Interests Are Protected on the Other Side of the Ocean.....</i>	84
THE RADEV FAMILY IN THE CIRCLES OF THE INTERNATIONAL POLITICAL AND INTELLECTUAL ELITE	89
<i>Strengthening Cultural and Trade Exchange – The Focus of Simeon Radev’s Diplomatic Mission in Washington .....</i>	89
<i>Between Diplomacy and Art: Bistra Vinarova’s Connections with the World’s Cultural Elite.....</i>	92
<i>Simeon Radev in London – Is There a Place for Aristocrats in the Turbulent European Times?.....</i>	94
<i>Simeon Radev in Brussels – the end of a remarkable diplomatic career .....</i>	98
RETURN TO BULGARIA.....	103
<i>Simeon Radev in Sofia – still a Diplomat and Happy to be among his own .....</i>	103
<i>Simeon Radev and his intellectual circle – between literature, politics and history.....</i>	105
<i>The years of Simeon and Bistra Radevi in Sofia – a return to their environment, tribulations and spiritual renewal.....</i>	110
THE DIFFICULT YEARS AFTER THE SECOND WORLD WAR....	115
<i>Simeon Radev – the last echo of the diplomacy of the 20th century .....</i>	115
<i>Faces and Events of My Time – a new creative surge and hundreds of pages of memoirs.....</i>	120
THE LIFE AND WORK OF BISTRA VINAROVA AFTER THE SOCIAL CHANGES IN BULGARIA.....	127
THE DISSENTING HEIR: THE LIFE PATH OF TRAYAN RADEV.....	135
THE RESURRECTION OF BISTRA VINAROVA AND SIMEON RADEV – A STELLAR FAMILY, ASSOC. PROF. GEORGI TSANKOV	139

ДВЕ ТВОРЧЕСКИ ВСЕЛЕНИ, ЕДИН СПОДЕЛЕН ЖИВОТ

Дипломатът, политикът и общественикът Симеон Радев е сред най-значимите имена в българската историография и публицистика, а спътницата в живота му Бистра Винарова още приживе е утвърден художник, с признание на европейско и световно ниво, една от най-ярките фигури на модерното българско изкуство.

Общият житейски и творчески път на двамата, разгледан в цялост, досега рядко е бил във фокуса на специализирани изследвания и издания. Запазеното културно наследство от дейността на двамата – на Симеон Радев като дипломат, историк и литературен критик, и на Бистра Винарова като една от най-талантливите за времето си български художнички, е проучвано подробно, но в значителна степен и отделно. Животът и делото на всеки от тях често са изследвани в отсъствието или в сянката на другия, но не и в съвкупност като една от най-значимите интелектуални двойки в България през първата половина на XX век.

TWO CREATIVE UNIVERSES, ONE SHARED LIFE

The diplomat, politician and public figure Simeon Radev was among the most significant names in Bulgarian historiography and journalism, while his life companion Bistra Vinarova was an established artist during her lifetime, recognized both at home and abroad as one of the bright examples of modern Bulgarian art.

Their common life and creative path in its entirety have rarely been the focus of special research and publications. The preserved cultural heritage of their work – of Simeon Radev as a diplomat, historian and literary critic, and of Bistra Vinarova as one of the most talented Bulgarian artists of her time, has been studied in detail, but in a separate manner. The life and work of each of them is often researched in the absence of the other or in their shadow, but not in their totality as one of the most significant intellectual couples in Bulgaria in the first half of the twentieth century.

This book represents such an attempt – to assemble the important

Настоящата книга представлява именно такъв опит – да събере на едно място важните периоди от живота и дейността на Симеон Радев и Бистра Винарова: от ранните им години, през зрелите интелектуални търсения и активна дейност до трудностите, с които се сблъскват в последните години от живота си, като всичко това е поставено в по-широкия културен, политически и обществен контекст на времето.

Огромният документален масив и богато художествено наследство, които те оставят, е прилежно пазено в годините от техния син Траян Радев, а след неговата смърт преминава на съхранение в Държавна агенция „Архиви“. Благодарение на богатия архивен фонд, включващ ръкописи, документи и художествени произведения, между кориците на тази книга е вместена немалка част от съвместния, професионален и творчески път на двамата интелектуалци.

Проектът „Между изкуството и паметта за Бистра Винарова и Симеон Радев“ на фондация „Пигмалион“, продукт на който е и настоящата книга, даде възможност за първи път от малко повече от десетилетие българската публика да се докосне не само до творчеството на Бистра Винарова

periods of the life and work of Simeon Radev and Bistra Vinarova: from their early years, through their mature intellectual pursuits and active work, to the difficulties they faced in the last years of their lives, all of which seen in the broader cultural, political and social context.

The vast bulk of documents and rich artistic heritage that they left behind was diligently preserved by their son Trajan Radev, and after his death it was transferred to the State Archives Agency for safekeeping. Thanks to the rich archival fund, including manuscripts, documents and works of art, a considerable part of the joint professional and creative path of these two intellectuals found its place between the covers of this book.

The Pygmalion Foundation project “Between Art and Memory for Bistra Vinarova and Simeon Radev”, including the present book, gives the Bulgarian public the opportunity to experience, for the first time in over a decade, not only the work of Bistra Vinarova (with the exhibition “Bistra Vinarova-Radeva (1890 – 1977) – Beyond the Portrait”), but also documents, letters and photographs from the life of this eminent Bulgarian married couple. The project was fostered by Emil Stoyanov, including exhaustive research by

в рамките на изложбата „Бистра Винарова-Радева (1890 – 1977). Отвъд портрета“, но и до документи, писма и фотографии от живота на именитата българска семейна двойка. От инициативата за проекта, който е по идея на Емил Стоянов, през последвалите проучвания на архивистите Дарина Билярска и Бистра Маркова и на изкуствоведа Пламена Димитрова-Рачева, крайният резултат е налице – изследователските текстове, развити около архивни документи, спомени, снимки и картини, разкриват семейната среда и родно място на Симеон Радев и Бистра Винарова, тяхното образование, интелектуално формиране и култура, първите им творчески и професионални опити и постижения, съвместния им семеен живот – в който има обич, приятелство, разбиране и подкрепа.

Всичко това превръща книгата в документ за това как силата на интелектуалната зрялост, моралните устои и дълбоката емоционална свързаност между сродни души прави преминаването през житейските изпитания и превратностите на времето, ако не по-леко, то без съмнение – с усещане за увереност и несломимост.

the archivists Darina Bilyarska and Bistra Markova and the art historian Plamena Dimitrova-Racheva. The outcome is here – the texts, stemming from the study of archival documents, memories, photographs and paintings, reveal the family environment of Simeon Radev and Bistra Vinarova, their education, intellectual formation and cultural inspiration, as well as their first creative and professional experiences and achievements. Their personal life as a family is also represented, with the love, friendship, understanding and support that they had for each other.

All of this comprehensive effort has made this book a document about how the power of intellectual maturity, solid moral foundations and deep emotional connection between kindred souls can help to overcome life's trials and the vicissitudes of time with confidence and courage.

ПРИСТРАСТЕН ПРЕДГОВОР НА ИЗДАТЕЛЯ

Съвсем ясно си спомням на кой рафт в семейната ни библиотека в Пловдив бяха двете книги на Симеон Радев. Спомням си, когато баща ми ги донесе от книжарницата и каза, че трябва да ги прочетем. Тогава той ги подреди до томовете на Иван Вазов, Захари Стоянов и Иван Хаджийски. Оттогава минаха 50 години и аз все препрочитам тези книги.

В комунистическата образователна система, в която съм израснал, нямаше място за княз Александър Батенберг, за Стефан Стамболов, а още по-малко за Александър Малинов или за Васил Радославов. Дейците на църковното ни обединение бяха споменавани бегло. Въобще историята ни преди 1944 година беше представяна като низ от катастрофи и провали.

Когато започнах да чета и препрочитам томовете на Симеон Радев, научих няколко много важни неща, за които тогавашната пропаганда не обичаше да говори. Първото е, че за да дойде нашето Освобождение, българският народ и българската църква са положили неимоверно големи и исторически усилия, както и че много възрожденци са платили твърде висока цена за това. А второто важно нещо бе, че Русия невинаги е била при-

A SUBJECTIVE PREFACE BY THE PUBLISHER

I remember very clearly the shelf in our family library in Plovdiv containing the two books by Simeon Radev. I remember when my father brought them from the bookstore and said that my brother and I had to read them. Then he placed the volumes next to the works by Ivan Vazov, Zahari Stoyanov and Ivan Hadzhiyski. Fifty years on, I still keep rereading these books.

In the communist educational system in which I grew up, there was little room for Prince Alexander Batenberg, for Stefan Stambolov, and even less for Alexander Malinov or Vasil Radoslavov. The activists of our church unification were only mentioned in passing. In general, Bulgarian history before 1944 was presented as a series of catastrophes and failures.

When I started reading Simeon Radev's volumes, I learned several very important points and facts that the propaganda of the time did not like to discuss. The first one was that the Bulgarian people and the Bulgarian Church had made incredibly big and historic efforts towards our national Liberation, and that many prominent activists of the Bulgarian Revival had paid a very high price for it. And the second important

ятелски настроена към България и често е работела срещу българските интереси. В този смисъл „Строителите на съвременна България“ никак не се вписват в пропагандното клише, че Русия е наша освободителка и вечен приятел, а Турция и Англия, например, са наши поробителки и вечни врагове. Най-малкото за това, защото по време на църковните борби, както и по време на Съединението, Русия твърдо застава срещу българите, а турците и англичаните в някаква степен ни подкрепят. Третото важно нещо беше, че българският народ, за сравнително краткото време от Освобождението до Втората световна война, успява със своя талант и мъдрост да изгради една модерна европейска България, въпреки поредицата от кризи.

Това ни подсказваше в книгите си Симеон Радев и го обясняваше с прецизността на дипломат, с въображението на публицист и с една голяма любов към България.

Но какво друго бихме могли да очакваме от Симеон Радев? Човек, когото лично Гоце Делчев е заклел като член на революционна организация, който е бил любимият ученик на екзарх Йосиф и който е приятел на Александър Балабанов. Нещо повече, Симеон Радев обича и се прекланя пред дейците на българската Свобода, чийто път започва от тънката книжка на Паисий, преминава през църковните борби, през

point was that Russia was not always Bulgaria's friend and often worked against Bulgarian interests. Therefore, "Builders of Modern Bulgaria" did not fit into the communist propaganda cliché that Russia was our liberator and eternal friend, while Turkey and England, for example - our enslavers and eternal enemies. To illustrate this, during the struggles of our Church, as well as in the process of our country's Unification, Russia firmly stood against Bulgaria, whereas Turkey and Britain gave us certain support.

The third important point was that the Bulgarian people, in the relatively short time from the Liberation to World War Two, had managed, with a lot of talent and wisdom to build a modern European Bulgaria, despite the series of crises our country experienced.

This is what Simeon Radev posited in his books and explained his thesis with the precision of a diplomat, the imagination of a publicist and with his great love for Bulgaria.

Simeon Radev's dedication to his country comes as no surprise. A man whom Gotse Delchev personally swore as a member of a revolutionary organization, who was the favourite acolyte of Exarch Joseph and a close friend of Alexander Balabanov. Moreover, Simeon Radev admired and held close to his heart the figures of Bulgarian Liberation, whose life mission started with the

Руско-турската война от 1877 – 1878 г., през Съединението на България през 1885 г. и свършва чак през 1908 г., когато Александър Малинов и княз Фердинанд обявяват Независимостта на България. Толкова е пристрастен авторът към тези личности и така плътно и живо ги описва, че те остават незабравими за поколения читатели. Самият Симеон Радев, изоставяйки дипломатическата обективност, пише: „исках читателите да обичат тези хора...“

Много по-късно научих за прекрасната художничка Бистра Винарова, съпругата на Симеон Радев. Въпреки че тя доживява почти до нашето съвремие, винаги съм имал усещането, че личността на Бистра Винарова остава някъде в първата половина на ХХ век заедно с приятелите ѝ от европейския културен авангард – с Райнер Мария Рилке, с Пол Клодел, с Езра Паунд. За радост на ценителите днес повечето от картините на Бистра Винарова са събрани на едно място в Държавния архив и периодично биват показвани на публиката. Последната изложба беше организирана от фондация „Пигмалион“ в Националната галерия Двореца в центъра на София. Тя предизвика голям интерес и сред посетителите, и сред медиите. В настоящата книга читателите също ще имат възможността да се насладят на част от творбите на художничката.

Идеята на тази книга обаче беше

thin book of Paisius, went through the church struggles, then the Russo-Turkish war in 1878, through the Unification of Bulgaria in 1885 and ended only in 1908, when Alexander Malinov and Prince Ferdinand declared Bulgaria's independence. The author cherished these personalities and described them so intensely and vividly that they remain memorable for generations of readers. Simeon Radev himself, abandoning any diplomatic impartiality, wrote: "I wanted the readers to love these people..."

Years after reading Simeon Radev's books, I learned about the wonderful artist Bistra Vinarova, his wife. Although she lived to contemporary times, I always had the feeling that her persona belonged somewhere in the first half of the 20th century, along with her friends from the European cultural avant-garde, such as Rainer Maria Rilke, Paul Claudel, Ezra Pound. To the delight of contemporary connoisseurs, most of Bistra Vinarova's paintings are housed in one place – in the Bulgarian State Archives, and are periodically exhibited. The most recent exhibition was organized by the Pygmalion Foundation at the National Palace Gallery in the centre of Sofia. It provoked great interest among both visitors and the media. In this book, readers will also have the opportunity to enjoy a large part of this artist's most important works.

не само да осветим документално дейността на Симеон Радев и Бистра Винарова, а и да покажем съвместния живот на това удивително българско семейство, чиито корени идват от Възраждането и стигат почти до наши дни. Защото двамата, освен блестящи творци, са и забележителна светска двойка, която е оценена на дипломатическата сцена и във Вашингтон, и в Лондон, и в Брюксел. По някакъв начин, без вероятно да са искали това, те също попадат в редиците на строителите на Нова България.

И ако се върнем отново на „Строителите на съвременна България“, трябва да отбележим, че тази книга има невероятна историческа съдба. Тя се ражда два пъти – веднъж през 1911 г., когато остава слабо забелязана, и втори път – повече от 60 години по-късно, през 1973 г., когато буквално фокусира вниманието на българската интелигенция върху себе си. Второто издание на тази забележителна книга е посрещнато с вълнуване от публиката и е продадено в огромен за времето си тираж. Днес бих си позволил да твърдя, че именно „Строителите на съвременна България“ е една от важните книги, които възпитаха в патриотизъм няколко поколения българи, които по-късно поставиха основите на демократизирането на страната след падането на комунизма.

Емил Стоянов
издател

The idea of this book, however, was not only to document the activities of Simeon Radev and Bistra Vinarova, but also to show the shared life of this amazing Bulgarian couple, whose roots come from the Revival and reach almost to the present day. Because, as well as being brilliant artists, they were also a remarkable secular couple, highly appreciated on the diplomatic scene in Washington, London and Brussels. And in their own right, without specifically striving for this, they are also amongst the ranks of the builders of Modern Bulgaria.

Going back to the book “Builders of Modern Bulgaria”, we must note that this book has an incredible historical destiny. It was born twice – once in 1911, when it did not cause a big stir, and the second time in 1973, more than 60 years later, when it literally possessed the attention of the Bulgarian intelligentsia. The second edition of this remarkable book was met with huge enthusiasm by the public and was a best-seller, with a large number of copies sold.

Today I dare to claim that “Builders of Modern Bulgaria” was one of several notable books that educated generations of Bulgarians in patriotism and after the fall of communism, encouraged them to lay the foundations for the democratization of our country.

Emil Stoyanov
Publisher

*Симеон Радев с майка му Фания и брат му Владимир. [1907] г.
ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 1636*

ЩРИХИ ЗА РОДОСЛОВИЕТО

*За баща ми и майка ми:
Семеен портрет, създаден от перото на Симеон Радев*

Симеон Трайчев Радев е роден на 7/19 януари 1879 г. в град Ресен, тогава в пределите на Османската империя, днес в Република Северна Македония.

В разположения недалеч от Преспанското езеро град, в околност с добри условия за развитие на овощарство и градинарство, процъфтяват и занаяти като грънчарството и гурбетчийството. Според статистиката на известния български географ Васил Кънчов („Македония. Етнография и статистика“. С., 1900) в последните десетилетия на XIX век той е с преобладаващо българско население. Както и в други населени места от останалите след Руско-турската война (1877 – 1878) под османска власт райони с българско население, грижите за укрепване на просветното му дело са поети от Българската екзархия. През 1882 г. е избрана и утвърдена от Екзархията Ресенската българска община, която съществува до Втората балканска/Междусъюзническата война от 1913 г.

Видни съграждани на Симеон Радев са Андрей Ляпчев (1866 – 1933), политик, нееднократно министър-председател на България, Трайко Китанчев (1858 – 1895), публицист и поет, пръв председател на Върховния македоно-одрински комитет, известните дейци от родовете Татарчеви, Стрезови и др. В писаните през началото на 1950-те „Ранни спомени“ („Ранни спомени“. С., 1967) той описва както Ресен, неговите жители и поминъка им, отношенията между социалните групи и народностите в града, събитията, белязали годините на неговото детство, така и своите предци.

„...Ресенската котловина – висока 960 метра над морското равнище – заградена от три страни в високи планини и продължена от юг от Преспанското езеро, е красива. Особена прелест добива тя напролет, когато по многобройните ѝ градини цъфнат овощните дървета и ливадите се изпъстрят с цветя, над които се издигат, пръскайки своя

упоителен мирис, нарцисите. Тук земята е плодородна, но малко, и не може да храни своето население. От незапомнени времена селяните са отивали за печалба в Цариград.“

„Дядо ми Раде бе родом от Съпотско, живописно село, разположено под един хълм на няколко километра от Ресен. По вековния обичай от околията той отишъл, още невръстен, в Цариград и работел с надница в градините, сетне взимал сам градини под наем, обработвал ги на свой ред с надничари и замогнал. Той особено забогатял по време на Кримската война, когато продавал зеленчук и плодове на чуждестранните армии, които имали бази в турската столица. Печалбите тогава били големи. [...] По това време дядо ми купил къща в Ресен, настанил там семейството си и станал гражданин.

Един от честите посетители на дядо ми Раде беше дядо ми Кòте, баща на майка ми. Те се тачеха много. Прекарали и двамата голяма част от живота си в Цариград, те бяха усвоили от турците етикецията и се отнасяха един към друг с церемония. Бяха много различни по вид и природа. Дядо Раде бе със среден ръст, доста пълен, с дълги руси мустаци, гордост за неговите младини.

[...] Дядо Кòте бе сух, пъргав, с жив и пронизателен поглед. Всичко у него дишаше съобразителност, енергия и воля. Докато дядо Раде се носеше небрежно, с прах от цигара по дрехите, той се носеше спретнат и всичко лъщеше по него. [...] Единственото, което знаях, това е, че е бил нещо у княз Стефан Богориди. [...] Друго за миналото на дядо Кòте не знаях, освен това, че когато се завърнал от Цариград, носел някаква военна униформа, заради която го нарекли Кòте Низам. [...] Заселил се той в село Янковец, на четвърт час разстояние от Ресен, село само по име, тъй като животът в него е градски. Дядо Кòте бил с пари и имот, един от най-богатите люде в околията.“

Увлекателният разказ на Симеон Радев за любознателния читател е ценен и с описанието на ежедневието, обичаите, преданията за миналото, спомените на родственици за по-далечни и за неотдавнашни изменили събития.

Специално място имат родителите и отношенията в семейството, изпълнени с любов и доверие, но и с почитание.

Семейството на ресенците Трайче и Фания Радеви има трима синове и пет дъщери. „Ние бяхме – пише Симеон Радев – трима бра-

тя, Владимир, аз, по-малкият ми брат Христо, и пет сестри: Славка, Олга, две близначета, които умрели скоро след раждането ми, Елена и Цветана и подир тях Зора. Всичките ми сестри починаха на разни възрасти, най-възрастната на осемнадесет години.“

Най-големият син Владимир е учител в Охрид и Битоля, по-късно работи като чиновник в София. Двама от синовете на Трайче Радев участват в Балканските войни.

„Почти всички ресенски първенци бяха дошли от селата. След забогатяване те бяха се заселили в Ресен и съставляваха в града една нова буржоазия, която по черковния въпрос води борбата срещу старата буржоазия...“

Сред първенците в Ресен се числеше и баща ми. Той не изпъкваше между тях нито по богатство, нито по жажда за влияние [...] „Баща ти – казваше ми моят бивш учител Коста Николов – беше връзката между интелигенцията и еснафа, от една страна, и чорбаджиите, от друга“. Наистина в неговия дюкян идваха често учителите и добрите му приятели от еснафа“, спомня си С. Радев.

В „Ранни спомени“ четем още:

„В една старопечатна книга баща ми фигурира между спомоществувателите по следния начин: „Трайче Радев, певец.“ Това значи, че някога е бил псалт. [...] Пеенето на баща ми в църквата било през време на черковния въпрос средство за пропаганда. Той заедно със своите другари ходил по случай празника на църквите по селата, где-то по-рано се пеело по гръцки, пеел на славянски с чудесния си глас и докарвал богомолците до сълзи. Те не искали след това да слушат гръцко пение. През неговите престои в Цариград той пеел в българската църква във Фенер.“

Ето как Симеон Радев описва майка си:

„Майка ми бе дребна по ръст, с черна коса и сини очи. Не мога да кажа, че беше хубавица, но тънкото ѝ одухотворено лице, погледът ѝ, в който умът грееше като заря, една игрива усмивка по устните ѝ, каквато съм виждал в някои Богородици, изписвани от примитивни майстори, ѝ даваха голямо очарование. Аз не съм я чувал да запее, нито да се хване на хорото, но не беше тъжна. Само че веселостта ѝ беше вътрешна, в духа ѝ и в мисълта. Тя имаше остра наблюдателност, виждаше смешните страни на живота и разговорът ѝ искреше

от духовитости. Но зад нейния лек хумор имаше житейска философия с най-високите понятия за дълг, обич и род. Тя си служеше много често с пословици. Баща ми и майка ми живееха в съвършен сговор. Аз не помня през цялото си детство той да е казал сърдита дума или тя да се оплаче от него. Авторитетността на баща ми и съпругеската преданост на майка ми еднакво способствуваха за тази хармония.“

*Родена в традиция:
Родословието на Бистра Винарова*

Бистра Винарова е родена на 6 ноември 1890 г. в семейството на генерал Върбан Винаров (1855 – 1908) и Елисавета (Елиза) Вълкович-Винарова (1869 – 1956). Дядото на Бистра Винарова по майчина линия е доктор Георги Вълкович Чалъков (1833 – 1892) – лекар хирург, политик и дипломат. Роден в Одрин, той произхожда от големия копривщенско-пловдивски род Чалъкови. Постигнали значим стопански и финансов успех, представители на фамилията са църковни ктитори и просветни дарители. Д-р Вълкович е син на Вълко Куртович Чалъков (Мали Вълко) (1788 – 1837) – деец на църковното движение и дарител. Синовете на Мали Вълко Никола и Атанас приемат фамилното име Чалъкови, а Георги и Александър – Вълкович.

През 1857 г. Георги Вълкович завършва Военномедицинското училище в Цариград, а по-късно специализира в Париж. Директор е на болницата „Хайдар паша“ в Цариград, достига чин полковник от Османската армия. През Руско-турската война от 1877 – 1878 г. е интерниран в Дамаск, след което напуска службата на имперски военен лекар и се завръща в България. В Княжеството д-р Вълкович е един от водачите на Консервативната партия и депутат в Учредителното и в Първото велико народно събрание (1879). Два пъти е директор (министър) в Директорията на Източна Румелия. По време на режима на пълномощията (1881 – 1883) е министър на външните работи и изповеданията и председател на създадения тогава Държавен съвет (1883). В 1887 г., при правителството на Стефан Стамболов е назначен за дипломатически представител на България в Цариград. През 1892 г. става жертва на покушение от противници на Стамболовата

*Бистра Винарова и братята ѝ Борис, Никола, Георги и Александър Винарови.
Фотограф Димитър Карастоянов. София. Б.д. ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 201*

политика – организатор е роденият в Ресен Наум Тюфекчиев. До д-р Вълкович в предсмъртните му часове е дъщеря му Елисавета (Елиза). След траурно шествие в османската столица, в Пловдив е изпратен от българския политически и културен елит в присъствието на княз Фердинанд и неговата майка княгиня Клементина.

Бабата на Бистра Винарова Елена Чалъкова-Вълкович е дъщеря на Георгаки Стоянович Чалъкоглу (Чалъков) (1815 – 1882), виден пловдивски деец от борбата за църковна независимост, участник в създаването и управлението на Българската екзархия, член на Държавния съвет на Османската империя (1877). Елена е сестра на Стоян и Никола Чалъкови, на Милка Золотович, Зоя Бракалова и Райна Алтънова – известни български фамилии от края на XIX век, оставили диря в българската политика и култура през първата половина на XX век.

Родители на бащата на Бистра Върбан Винаров са Никола Станчев Шарапчията (от тур. шарап – вино, б. а.) и София Малчооглу (Малчева). Дядото, роден в Долна Студена, се заселва в Русе в първата

Елиза и Върбан Винарови, родителите на Бистра Винарова. Цариград. [1890] г. ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 228

половина на XIX век и се занимава с производство и търговия на вино. За жена му се знае, че е била в русенското женско дружество „Ступанка“.

Бащата на Бистра Винарова Върбан Николов Винаров е роден в Русе, учи в родния си град и в Робърт колеж в Цариград. Участието в Руско-турската война (1877 – 1878) повлиява за житейския му избор и той е от първия випуск на Военното училище в София, завършва и Николаевската генералщабна академия в Санкт Петербург, Русия. Флигеладютант на първия български княз Александър I, участва в Сръбско-българската

война (1885), по-късно командва 9-и Пловдивски пехотен полк, началник е на 4-та пехотна Преславска дивизия (от 1897) и генерал-майор от Генералния щаб на Българската армия (1899 – 1908). Върбан Винаров владее английски, френски, руски и турски език. За него Симеон Радев пише „...имаше отлично възпитание, членуваше в Юнион клуб, където беше в сношение с чужди представители и умееше да се представи на равна нога с тях.“ Генерал Винаров участва в международни срещи и конференции, през 1907 г. е делегат на България във Втората международна конференция за мир в Хага. През 1908 г. се разболява и след лечение в София и Виена умира в австро-унгарската столица на 5 март същата година. Изпратен е с военни почести

в присъствието на представители на императора на Австро-Унгария, военни, дипломати, а в София стотици военни от цялата страна изпращат своя генерал.

Майката на художничката – Елисавета (Елиза) Георгиева Вълкович-Винарова, получила добро образование и възпитание, видна красавица, е част от софийския хайлайф. През 1886 г. се сгодява и омъжва за капитан Върбан Винаров.

Върбан и Елисавета Винарови имат 5 деца – Георги, Бистра, Борис, Никола и Александър. Семейството често пътува в България и чужбина поради професионалните ангажменти на генерала. През 1906 г. се установяват за кратко във Виена.

Георги Винаров, най-големият брат, е завършил Военното училище, обучаван е в Офицерската кавалерийска школа в Сомюр, Франция. Участник в Балканската война, той умира от раните си през 1913 г.

Борис Винаров (1892 – 1948), архитект, и съпругата му Виктория Ангелова-Винарова (1902 – 1947), една от най-изявените жени архитекти в междувоенния период на XX век в България, създават свое архитектурно студио, проектират жилищни и обществени сгради.

Никола и Александър получават образование в Германия, живеят и работят в България.

Симеон Радев (вторият от дясно наляво на първия ред изправени) със съученици и учители в пансиона в гр. Битоля. 1891 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 1644

ЖАЖДА ЗА ЗНАНИЕ И ПЪРВИ СТЪПКИ В ИЗКУСТВОТО – РАННИТЕ ГОДИНИ НА СИМЕОН РАДЕВ И БИСТРА ВИНАРОВА

*Пътят на Симеон Радев
от Ресен до Цариград и от София до Женева*

Симеон Радев получава солидно за времето си образование. „Жаждата да се учим беше част от нашето родолюбие“, пише по-късно в спомените си.

Първоначално учи в родния си град, в българското училище, открито от учителя Лазар Янев през 1886 г., издържано от неколцина заможни ресенчани. Първ учител на Симеон Радев бил Мице Божанин, за когото авторът на „Ранни спомени“ оставя добре нарисуван образ на скромен човек и истински родолюбец.

В Ресен С. Радев получава основно образование – от първо отделение до втори прогимназиален клас (1886 – 1891). Негови учители са и ресенчаните Трайко (Трайче) Дорев (1876 – 1945), български публицист, деец на Вътрешната македоно-одринска революционна организация, и Коста Николов (1872 – 1957), просветен деец, определян от Симеон Радев като педагог по призвание и с любов. И двамата, назначени от Българската екзархия, добре подготвени, въвели по-модерен начин на преподаване.

Следващата стъпка в обучението на Симеон Радев е в Охрид, където той заминава заедно с по-големия си брат Владимир, назначен за екзархийски учител в града. Той се записва в трети прогимназиален клас (1891 – 1892) в Охридското българско четирикласно училище, намиращо се недалеч от църквата „Св. Климент“, което, по неговите думи, било много добре уредено, преподаването е сериозно, а учителите – взискателни, тъй като гледали на учителстването си като на национална мисия. Годината на ученичеството в Охрид много по-късно

в своите спомени Симеон Радев определя като една от най-щастливите в живота си.

През 1892 г. родителите му го изпращат да учи в Битоля. По-късно той ще напише: „Учениците в Битолския пансион идеха от цяла Югозападна Македония, от Прилеп до Костур и от Костур до Струга. Те бяха от разни социални среди. Някои бяха синове на състоятелни граждани; те плащаха пълен пансион. Други – деца на еснафите; те бяха на полустипендия. Имаше и селянчета – стипендианти. Ние се стараехме да говорим на чист, литературен език. Но влиянието на диалектите ни силно се чувстваше в изговора. Особено се изтъкваха дебелото произношение на Прилеп и пеещият акцент на Костурско. От разни класи на обществото, от разни места, с различни темпераменти и с различни, добити в семейството понятия, едно ни свързваше в някаква свещена връзка – фанатичната любов към отечеството. Народността беше нашето верую.“

Добър ученик по всички предмети, Симеон Радев си спомня за удоволствието от обучението по френски език, а обяснението му за дарбата да учи езици (в своята професионална дейност той си служи с пет езика) е, че идва още от ресенското общуване на четири езика – български, турски, албански и влашки.

Семейното решение е младежът да продължи образованието си в известната Солунска българска мъжка гимназия, но по предложение на учителите му от Битоля той получава стипендия от Българската екзархия, заедно с Владимир Робев (1879 – 1971) от същото училище, за да се обучават в султанския лицей в Цариград (създаден още по времето на султан Баязид II в 1481 г. и модернизиран през 1866 г. по образец на френските лицеи), намиращ се в Галатасарай.

В европейска, а и типично османска среда – с много толерантност и възможности за контакти, младият Симеон Радев отново акцентира върху езиците и особено върху френската литература. Не случайно първите му опити да пише са повлияни най-вече от френските мислители.

Още в ученическите си години в Цариград Симеон Радев се запознава с дейци и ръководители на освободителното движение на македонските българи, такива са учителите му в Ресен Трайче Дорев и в Битоля Гьорче Петров (1865 – 1921). Свързан с движението чрез д-р

Симеон Радев (вторият от ляво надясно) с група българи, завършващи султанския лицей „Галатасарай“. Цариград. 1898 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 1645

Христо Татарчев (1869 – 1952), Иван Хаджиниколов (1861 – 1934) и Пере Тошев (1865 – 1912), едва шестнадесетгодишен през 1895 г. е заклет от Гоце Делчев (1872 – 1903) като член на революционната организация. „Като се разделяхме – пише Симеон Радев – той ми каза „Отсега нататък ти си наш брат.“ Самото революционно тайнство, внушителната фигура на Делчева, мисълта, че влизам в едно поприще, което искаше от мен да бъда готов всеки ден да мра, всичко това ме хвърли във вълнение, което в първите часове с мъка овладявах. Имаше и гордост, че съм бил избран да участвам в такова дело, и разпит със себе си дали ще бъда достоен за него.“

Паралелно с обучението си в лицей той чете и ползва библиотеката на Екзархията, където се получават всички български книги, вестници, списания, както и литература на руски и гръцки език. След първия литературен опит „Хайдут Велко“, първите стихове и „насърчението“ „по-малко пишете, повече четете“, все още ученик, Симеон Радев продължава да чете и прави опити в белетристиката.

За този период от живота си в „Ранни спомени“ той разказва:

„Екзарх Йосиф проявяваше особено благоволение към мене. През празниците и в неделя, след службата в параклиса на Екзархията, той влизаше в салона и там приемаше по-важните лица, дошли като богомолци. Щом отидех да му целуна ръка, поставяше ме надясно от него. Случваше се да ме вика при себе си, когато другите си отидат. Разпитваше ме за моето учение, за книгите, които четях, даваше ми съвети. Свършил в Париж, освен правото и литература, той познаваше отлично френските класически писатели. Особено драго му беше, че и аз съм ги изучил добре. Много от книгите, които вземах от Екзархията, бяха ми препоръчани от него. Той приказваше с мене не като с младеж, а като с възрастен човек, оказвайки ми доверие.“

Симеон Радев завършва лицей през 1898 г., като поради отлични успехи от първи клас минава в трети. Той отказва предложението на екзарх Йосиф да следва литература и право в Париж, а след това да учи в руска духовна академия и да бъде ръкоположен за епископ.

През същата година Симеон Радев отпътува от Цариград за София с благословията на екзарх Йосиф, който го изпраща с думите: „Тогаваше вървиш в България. Там е твоето поприще.“ В столицата се запознава с редица известни личности и дейци на македонското дело – Антон Страшимиров (1872 – 1937), Христо Станишев (1863 – 1952), д-р Александър Радев (1864 – 1911) и Александър Балабанов (1879 – 1955). „Провидението нареди да се запозная с Александър Балабанов“, отбелязва той в началото на спомените си за дългогодишното приятелство с известния литературовед, писател, преводач и критик.

Престоят му в София е кратък. През есента заедно с Владимир Робев заминават за Женева. В същия ден и влак Балабанов пътува за Берлин.

Симеон Радев следва право, редовно посещава университетските занятия, установява контакти с членовете на женевската студентска българска колония, една разнородна по произход и стремежи среда, в която се развиват бъдещи общественици, учени, писатели и политици на България. В негови публицистични и мемоарни творби има страници с разказ за влиянието върху възгледите му от професора по икономика Матео Панталеоне (Maffeo Pantaleoni, 1857 – 1924), чиито лекции посещава заедно с български студенти, между които социали-

стите Христо Кабакчиев (1878 – 1940) и Васил Коларов (1877 – 1950), за участието му в кръжока на български студенти, събрали се да изучават „диалектическия материализъм и природата“, за познанството му с дейци на македонското освободително движение като Михаил Герджиков (1877 – 1947), с когото за кратко делят малко жилище, Георги Стаматов (1869 – 1942), Христо Манджуков (1876 – 1952) и др.

Като студент в Женева, под влияние на обществените изяви на арменските революционери, с които поддържа връзка, решава, че светът трябва да узнае за съдбата на Македония, за нейната кауза. Влияние му оказват и редица френски и италиански журналисти, публицисти, писатели с идеята, че за каузите трябва да се работи чрез словото и пропагандата.

През март 1900 г. в Женева излиза първият брой на вестник „Ефор“ (L'Effort), финансиран от Върховния македоно-одрински комитет начело с Борис Сарафов (1872 – 1907) с редактор Симеон Радев. С подзаглавие „Лист на македонските революционери“, на френски език, два пъти месечно до май 1901 г., запознава европейската общественост с положението на християните в Османската империя. Освен в други европейски страни е разпространяван и в България.

Следващата стъпка за пропаганда на македонската кауза е вестник „Мувман Маседониан“ („Mouvement Macedonien“). Създаден за запознаване на френската и европейската общественост с положението на християнското население в Македония и други области на Османската империя и причините за възникването на революционното движение в Македония и неговите цели, излиза на френски език в Париж от април 1902 до май 1903 г. с редактор Симеон Радев и секретар на редакцията Владимир Робев.

В студентските си години Симеон Радев сътрудничи с дописки от чужбина на вестниците „Вечерна поща“ и „Реформи“, орган на Върховния македоно-одрински комитет. След завършване на образованието си по право и кратък престой в Париж, се завръща в София през февруари 1903 г.

Написаното от Симеон Радев през и за студентските му години в Женева и Париж разкрива един ентузиазирани, активен младеж, с широки интереси към различните идейни течения и идеологии, с голям приятелски кръг от хора, различни по възгледи, желания и поведение.

Симеон Радев се подготвя за предизвикателствата на новия век, на които той отговаря като добре образована, обществено ориентирана и емоционално отдадена личност, готов да се втурне в българската, балканска и европейска политика.

*Бистра Винарова –
пътят към модерното изкуство*

Поради честите пътувания на семейството Бистра Винарова получава началното си образование като частна ученичка. Тя завършва Софийската държавна девическа гимназия и още там нейният талант и интерес към изобразителното изкуство е поощрен от преподавателката ѝ Елисавета Консулова-Вазова (1881 – 1965).

Първите уроци по рисуване Бистра Винарова получава при Виктория (Вета) Георгова. Двете ѝ преподавателки са първите жени, завършили Държавното рисувално училище в София, оставили следа в българското изобразително изкуство в началото на XX век и в живота на своята любима ученичка.

През 1908 г., след кончината на ген. Върбан Винаров семейството му се завръща в България. Интересът на Бистра Винарова към изкуството става определящ и тя започва да посещава уроци в частното ателие на Елисавета Консулова-Вазова. Това се оказва важен момент за избора ѝ да се посвети на изкуството.

Семейният кръг, в който Бистра Винарова израства, в самото сърце на столичния елит, формира нейния начин на живот и оставя траен отпечатък върху възпитанието и образоваността ѝ. Тя свободно говори и пише на френски, немски и английски език, което ѝ позволява да общува пълноценно по време на пътуванията и обучението си в чужбина. Изключителната ѝ обща култура се дължи не само на семейната среда, но и на непрестанното ѝ четене и на живия досег с шедьоврите на световното културно наследство. Преди и по време на следването си в Германия Бистра Винарова пътува до Гърция (Атина) и Италия (Рим, Неапол, Флоренция). Създава си преки впечатления от Цариград, както и от Виена, където живее със семейството си между 1906 и 1908 г., а по-късно се завръща многократно – за обучение, изложби

Бистра Винарова (втората от ляво надясно) по време на учебна практика в замък Везенцайн със състуденти и проф. Фердинанд Дорш (крайният вдясно). Везенцайн, Саксония, Германия. 1915 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 207

и нови срещи с европейската култура. Не по-малко са и пътуванията ѝ из България – израз на дълбоко вкорененото ѝ родолюбие.

Обаятелна, интелигентна и чувствителна, Бистра Винарова не е галеница на съдбата. Още от ранните години на житейския си път тя среща изпитания, които каляват характера ѝ. Когато е едва осемнадесетгодишна, губи своя баща. В Балканските войни двама от братята ѝ са мобилизирани, а майка ѝ Елисавета Вълкович-Винарова заминава след тях като самарянка – доброволка във военната болница в Ямбол, която е под покровителството на царица Елеонора. Изпитанията неизменно съпътстват живота ѝ. За нея, дъщерята на изящната и аристократично изисканата Елиза Винарова, синът ѝ Траян Радев (1929 – 2010) по-късно ще напише: „Може би поради своя висок критерий, получен още от дома, за това, което следва да бъде човек, може би поради трезвата си интелектуална природа, тя не показва никога суета или някакво възгордяване. Нейното превъзходство се разкрива, неусетно и стоплящо, само в разговора, в общуването с нея.“ (Из Би-

ографични бележки на Траян Радев, син, за Бистра Винарова, ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 2).

През 1910 г. заедно с братята си Борис и Александър Бистра Винарова заминава за Дрезден. След първите си уроци по рисуване в София, между 1911 и 1916 г. тя учи живопис при проф. Фердинанд Дорш (Ferdinand Dorsch, 1875 – 1938) – художник, график и професор в Кралската академия за изящни изкуства след Първата световна война. Дорш след години става ректор на Държавната академия за изящни изкуства в Дрезден – една от най-старите и престижни академии в Европа. Градът по онова време е център на новите течения в изкуството. Тук възникват кръгът „Die Brücke“ („Мостът“, 1905) и групата „Der Blaue Reiter“ („Синият ездач“, 1911) – ключови за развитието на експресионизма. В този контекст Бистра Винарова заема своето достойно място.

В Частното рисуващо училище на проф. Дорш, където между 1904 и 1916 г. се преподава модерно изкуство, се формира ново поколение художници. Сред тях са бъдещи представители на „Новата предметност“ и групата „Мост“. Там Бистра Винарова се запознава с Конрад Феликсмюлер (Conrad Felixmüller, 1897 – 1977). Срещата им прераста в дългогодишно приятелство, продължило до смъртта им. Общите им естетически възгледи ги свързват с авангарда и експресионизма.

Приятелството между Бистра Винарова и Феликсмюлер е документирано чрез кореспонденция, продължила десетилетия, и чрез сведения за откупени от „г-ца Винарофф“ картини, някои от които днес се съхраняват във фонда на Симеон и Бистра Радеви в Централния държавен архив в София. Конрад Феликсмюлер подарява с посвещение своя автопортрет, който е интересен и с това, че на гърба му е нарисувана детска играчка – дървено конче.

До 1919 г. жените не са допускани до обучение в Дрезденската художествена академия. Вместо това те посещават Училището по художествени занаяти в Дрезден, където се провеждат курсове по живопис, графика и рисуване на фигури. Вероятно именно там, както показват архивните рисунки и снимки, Бистра Винарова получава художественото си образование. То оказва трайно влияние върху нейния стил. След 1914 г. тя се насочва към графичните техники – гравюра на дърво, литография и гравюра на метал. В тях ясно личи

нейното влечение към експресионизма.

По същото време в Кралското висше техническо училище в Дрезден учи и брат ѝ Борис Винаров, който през 1933 г. свързва живота си с талантливата архитектка Виктория Ангелова-Винарова, завършила също в Дрезден.

След пет години обучение в Дрезден, през 1916 г. под влияние на Конрад Феликсмюлер Бистра Винарова заминава за Мюнхен, за да продължи образованието си.

Симеон Радев и Никола Генадиев. Фотограф Димитър Карастоянов. София. 1910 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 1648

ПЪРВИ ПРОФЕСИОНАЛНИ И ТВОРЧЕСКИ ИЗЯВИ НА СИМЕОН РАДЕВ И БИСТРА ВИНАРОВА

*От „L’Effort“ до „Вечерна поща“ –
Симеон Радев в журналистиката*

Още като студент в Женева Симеон Радев навлиза в журналистиката, без това да е неговата професионална цел. Тя служи като инструмент за популяризиране проблемите и тежненията на населението в Македония. Журналистическото перо е средство за реализиране на неговите виждания и възжеланията да види Македония свободна. Постепенно журналистиката го увлича и той влага страст в подготовката на статиите, кореспонденциите, интервютата. Едновременно със списването на двата вестника по време на следването си, „L’Effort“ в Женева и „Mouvement Macedonien“ в Париж, които са в полето на идеята за пропаганда на освободителното движение, мисия, възложена му от ръководители на това движение, Симеон Радев сътрудничи и на в. „Вечерна поща“ от 1901 г. като кореспондент от чужбина, а след завръщането си в София и като редактор от 1903 г.

Вестник „Вечерна поща“ е създаден по инициатива на Борис Сарафов, председател на Върховния македоно-одрински комитет и член на ръководството на Вътрешната македоно-одринска революционна организация, и на д-р Никола Геннадиев (1868 – 1923), журналист, политик, един от водачите на Народнолибералната партия. Излиза от 1900 г. до 1914 г., като от 1902 г. е ежедневник. Първият главен редактор е журналистът Стоян Шангов (1867 – 1925), също деец на македоно-одринската организация. След политическите спорове около ролята на Русия в българската политика в края на XIX и началото на XX век, през 1905 г. русофилът Стоян Шангов е отстранен, директор става Ставре Наумов (1870 – 1942), съратник на д-р Никола Геннадиев, а Симеон Радев поема поста главен редактор до 1909 г.

През 1903 г., в навечерието и след Илинденското въстание, като кореспондент на в. „Вечерна поща“ Симеон Радев пътува до Рим, Париж и Лондон и други европейски градове. В Италия през 1903 г. (както и по-късно, през 1907) Симеон Радев освен Рим посещава Милано, Торино и др. градове, среща се с водещи журналисти, депутати, учени, между които и неговия професор по икономика от Женева Матео Панталеоне, общественици, участва в събития и разговори, които отразява в своите репортажи и интервюта за „Вечерна поща“.

След Италия кореспондентската мисия на Симеон Радев го отвежда във Франция, като времето на пребиваването му там съвпада с драматичните събития в Македония по време на солунските атентати. Както в Париж, така и след това в Лондон той се среща и създава познанства с публицисти, изтъкнати политици и общественици, с редактори и ръководители на влиятелни вестници и списания.

Симеон Радев работи за кратко и във Виена, тогава сред най-значимите средища за обмен на новини, където е начело на телеграфната служба на „Вечерна поща“, за да предава сведения за хода на Руско-японската война (1904 – 1905). Стремещът да бъде на мястото на събитията го отвежда през декември 1905 г. в Русия, за да отразява Първата руска революция. През няколкомесечното си пребиваване като кореспондент на „Вечерна поща“ публикува репортажи и интервюта за драматичните събития в Русия, както и серия очерци, а по-късно и пътеписи. Темите в статиите и в политическите портрети са свързани и с външната политика на Русия на Балканите.

Като редактор Симеон Радев има заслуга за утвърждаване на „Вечерна поща“ като типично масово издание за политика, икономика, литература и най-вече за новини от цял свят. Вестникът става водещият български ежедневник, с който, според историци на българската журналистика, се съобразяват всички политици, дори и княз Фердинанд. Основната външнополитическа тема е Македония и отношението на Великите сили към проблемите и драмите на българското население.

Множеството интервюта на Симеон Радев с известни личности, между които забележителното с Луиджи Албертини (Luigi Albertini, 1871 – 1941), директор на големия италиански вестник „Corriere de la Sera“, за политиката на Великите сили и македонския въпрос (1903)

и няколкото от руската столица (1906), налагат този жанр в българския периодичен печат и бележат Симеон Радев като негов неоспорим майстор.

Кореспонденциите за в. „Вечерна поща“ от различни точки на Европа, запознаването му със събития и хора, най-вече с политиката на Великите сили, превръщат Симеон Радев в журналист с характерно перо и ярка политическа позиция. Неговата страст, леката ироничност и същевременно задълбоченост са ярко проявени в уводните статии, които пише. В своята журналистическа дейност той налага една достойна за уважение практика – застава с името си зад всичко, което е писал и публикувал. Неговите статии са едни от най-четените и обсъждани в столицата, което прави автора им забележима и авторитетна фигура. Това е солидната основа, от която тръгва по-нататък в развитието си политикът, историкът и дипломатът Симеон Радев.

*Място за среща на всички изкуства:
Приносът на Симеон Радев в списание „Художник“*

Журналистическата дейност на Симеон Радев в началото на ХХ век не се ограничава до в. „Вечерна поща“. Заедно с Александър Балабанов, по покана на Павел Геннадиев (1873 – 1959) става редактор в издаваното от него списание „Художник“.

Журналистът, издател и деец на македоно-одринското движение Павел Геннадиев е роден в Битоля, в семейството на възрожденски учител и деец за независима българска църква. Не по-малко известни и значими са и неговите братя – политикът Никола Геннадиев и журналистите Харитон Геннадиев (1861 – 1914) и Михаил Геннадиев (1863 – 1945). След установяването си в София през 1902 г., Павел Геннадиев започва да издава списанията „Библиотека“ и „Художник“. За него, в „Приятелството ми с Александър Балабанов“, Симеон Радев пише: „Павел Геннадиев беше човек необикновен. Има хора, които, когато Създателят е раздавал енергия, не са се намирали дома. У Павла той бе оставил вместо една торба десет.“ („Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени“. С., 1965).

Списание „Художник“ – илюстрирано литературно-художестве-

Списание „Художник“, год. III, 1909, кн. 10

художник Никола Петров, както и на вече утвърдения Пейо Яворов, член на кръга „Мисъл“ (стихосбирката „Безсъници“, илюстрирана от художника Христо Станчев).

Списание „Художник“ популяризира световната култура чрез публикуване на преводи на големи произведения от европейски автори, напр. „Фауст“ от Гьоте в превод на Александър Балабанов, дава и пространство, и път на българските автори, независимо от техните вътрешни конфликти и членства в различни дружества. То е възможност за изява на творци на литературата, на художници, композитори, става място за среща на традиционното и модерното – списание, подходящо за времето на Бел епок.

Според изследователите литературоведи и изкуствоведи, в България дотогава не е издавано подобно списание като формат и полиграфско качество – изявени или начинаещи български художници

но издание – излиза от 15 септември 1905 до декември 1909 г. два пъти месечно и е ненадминато за времето си – модерно, издавано на високо техническо ниво, в изключителния за времето си тираж от 9000 броя. Без оковите на строга доктрина, с определена толерантност, то дава поле за изява на младите, както и на утвърдените автори. До произведенията на Иван Вазов или художника Иван Мърквичка са публикувани творбите на неизвестните дотогава Емануил Попдимитров, Теодор Траянов, на младия ху-

рисуват корици специално за списанието, публикувани са репродукции на двойна страница, снимки на едни от най-добрите фотографии, рубриците са отделени с майсторски винетки. Списание с изключителна визия и високо съдържание, „Художник“ е място за среща на всички изкуства.

Литературните историци отбелязват еkleктиката, липсата на единен редакторски профил и ролята на Симеон Радев, който е имал изключителна естетическа възискателност и компетентност, но най-вече интуиция. Списанието заявява претенциите да е чисто художествено, без политически пристрастия – издателят, както и двамата редактори са на висотата на своите вкусове и устояват на съблазните за политически пристрастия.

На страниците на списанието Симеон Радев се изявява като забележителен литературен портретист, литературен критик, изкуствовед и страстен полемист. Запомняща се е неговата статия „Д-р Кръстев като литературен критик“, с която се противопоставя на кръга „Мисъл“ чрез критичните си бележки към водещата му фигура. Утвърденият публицист отпечатва литературна и театрална критика, пише за художници и изложби. Той публикува и няколко произведения, които критиката причислява към художествената проза, интересни са и пътеписите му, свързани с пътуванията в Русия. Литературният критик Симеон Радев показва лицето си с анализа на творчеството на Георги Стаматов, с беседата „Българският селянин според някои наши писатели“, където творчеството на Елин Пелин (1877 – 1949) за първи път получава достойна оценка. Есетата на Симеон Радев за френските художници импресионисти въздействащо представят тяхното изкуство на българската публика. Симеон Радев се утвърждава със споделеното разбиране, че „красивото привлича погледите“. За краткото време, през което излиза, списание „Художник“ оставя в българската култура диря на модерно списание, утвърдило се като място за изява на големи творци.

Приносът на Симеон Радев за ролята и мястото на сп. „Художник“ са достойно оценени както от съвременниците, така и в последвалите исторически изследвания върху развитието на публицистиката, литературната и художествената критика и мисъл.

*Бистра Винарова
и европейският художествен авангард*

Периодът от 1916 до 1923 г. в творчеството на Бистра Винарова е време на интензивно обучение, натрупване на художествен опит, изграждане на професионални контакти и смели творчески изяви.

Бистра Винарова продължава художественото си обучение в Мюнхен в период, когато градът е важен европейски център за модерното изкуство – притегателно място за художници от цяла Европа, особено от Балканите, заради либералната академична атмосфера и близостта му до новите художествени течения – експресионизъм, сецесион, постимпресионизъм. Този период е белязан от активна изложбена дейност, силно влияние на виенския сецесион и парижкия модернизъм, но и от специфичната баварска академична школа, която държи на техническата прецизност. За българските художници, включително Винарова, Мюнхен предлага както високо ниво на професионална подготовка, така и възможност за контакти с международната артистична мрежа.

Бистра Винарова се записва в едно от първите училища за модерно изкуство в Германия – учи при Ханс Хофман (Hans Hofmann, 1880 – 1966), който по това време ръководи собствена школа. Проф. Хофман е признат международен авторитет, представител е на фовизма и немския авангард от началото на XX век. След 1932 г. развива дейността си в Европа и Америка, където става „катализатор“ на абстрактния експресионизъм. Той пренася постиженията на класическия модернизъм в Америка и възпитава в този дух поколения художници в Ню Йорк.

В школата на проф. Хофман учат млади художници от цяла Европа и дори от Китай. Вероятно Бистра Винарова е единствената българка сред тях. През този период се сближава с художниците Жорж Папазов (1894 – 1972) и Мара Учкунова-Аубьок (1895 – 1987), които също пребивават в Мюнхен. Още докато е в училището, Б. Винарова участва в колективна изложба, открита през 1917 г., наред с други представители на немския експресионизъм – Конрад Феликсмюлер, Ото Дикс (Otto Dix), Оскар Кокошка (Oskar Kokoschka).

Едно писмо до Б. Винарова от член на мюнхенския кръг на Ханс

Хофман и друго – от самия него, свидетелстват за личната и професионална връзка на художничката с този артистичен свят. Първото писмо е от неустановен неин колега (или колежка, подписът е трудно четим) или преподавател, който споменава конкретни нейни творби – „Акт на права фигура“ и „Негърът“ – все още окачени в училището и предизвикващи възхищение. В него има

Бистра Винарова. Без название. Ксилография. 1919 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 3, а.е. 40

топло настояване тя да се върне в Мюнхен и да продължи работата си там (Бистра Винарова се завръща за кратко в България през 1918 – 1919 г., преживявайки тежките години в края на Първата световна война и след нея). Второто писмо, написано на гърба на същия лист, е лично от Ханс Хофман. Макар кратко, то е показателно за уважението му – той изразява надежда да я види отново в Мюнхен, съчувствие за трудностите в работата ѝ и уверение, че оставените от нея творби се пазят грижливо в школата. Тонът е едновременно приятелски и наставнически, типичен за отношението му към неговите ученици.

През лятото на 1919 г. в Берн тя се среща няколко пъти с големия австрийски поет Райнер Мария Рилке (Rainer Maria Rilke, 1875 – 1926). За това свидетелстват писма, запазени в архив в Швейцария, в които Бистра Винарова пише за интереса им към гравюрата на дърво, за срещите между тях и други общи неща. По това време Рилке е секретар на Огюст Роден в Париж, но също така пътува често. Познанството им е от по-рано, от Виена, град, който поетът посещава периодично.

Сред писмата на художничката, съхранявани в Централния дър-

Бистра Винарова (крайната вдясно), нейни състудентки, проф. Ханс Хофман и момиче модел (в средата) в ателието на Хофман. Мюнхен, Германия. 1916 – 1917 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 207, л. 22

разпознала големия поет. Извинили се взаимно и пак, разглеждайки картините, се сблъскали, след което Рилке се представил на младата жена, запознанството им продължило в няколко приятелски срещи, кореспонденция и „Портрет на мъж“ сред нейните графики – художничката създава негов портрет по натура с молив, както и офорт, където е изобразен в цял ръст.

След т. нар. „мюнхенски период“ в своето творческо развитие, Бистра Винарова заминава за кратко в Берлин, което още по-силно я свързва с немския модернизъм. По време на специализацията си в немската столица тя контактува с големия немски скулптор проф. Георг Колбе (Georg Kolbe, 1877 – 1947). Съществува разказ, който показва, че професорът държи на мнението на младата художничка. При нейно посещение в ателието на Колбе, той я попитал какво е мнението ѝ за завършената от него скулптура на Адам при сътворене-

жавен архив в София (не всички писма са съхранени, заради политическия надзор над семейството след 9 септември 1944 г., по сведения на техния син Траян Радев), е запазено едно от Рилке до Бистра Винарова, изпратено от Цюрих на 14 юли 1919 г.

Запознанството между двамата е описано от Траян Радев по нейни разкази като един забавен спомен – срещат се в изложбена зала във Виена и загледани в картините, се сблъскват. Бистра Винарова

Zürich, Hôtel Beau au Lac,
14. Juli 1919

Hier schreiben wir, Fräulein Bistra Vinaroff,
ein Most wohlthätiger süskander Freundschaft;
und wir sind auch, so was es eine nette

Freundschaft für
denjenigen haben. Ich
noch eine Kunde von
dass es sagt ne
den neuen Program
den neuen Bismarck
es liegt immer an
zufallen, bequemen
er nicht fast selber
fällt auf die Höhe
Bistra Vinaroff
Lieser Mamma! Ich

Ich ist am letzten Nachmittage mit einem von
Montreux zum Bernerhofen. Ich ist am
Hotel hat, das ist die: wir waren, ich nicht
allein, wir zum ersten ist (ich von Frau Altes
diesem haben. Aber ist nicht nicht, fast
können, das ist die ersten Augenblicke war, so
das ist über das hinaus in der ersten Stadt
nicht länger zu klagen hatten.

Das ist die ersten noch gute Freunde
den? Ich, "Mamma"? Ich war noch fast
Morgen vor den Tagessen und den Glanz
Nacht

Ich würde kaum länger für sie, schließlich aber noch
länger in der ersten, da sind dort; und dann
sollt sie mir auf Naturliebe die zuhause, es
würde sie an irgend einem (ich die Stelle ein
unmögliches Minderen mit Frau und
dieser Anfang ist dann und dann auf
nicht.

Und wir alle Mühe für die Tage.

Rainer Maria Rilke

Письмо от Райнер Марья Рилке (Rainer Maria Rilke) до Бистра Винарова. Цюрих, Швейцария. 14 юли 1919 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 144

нието му. Бистра Винарова погледнала произведението и деликатно казала, че в едната ръка на фигурата не вижда животворящата енергия. Професорът се вгледал внимателно, взел чука и счупил ръката. След време я преработил, скулптурата била излята в бронз и високо оценена като произведение на изкуството.

Бистра Винарова пътува до Париж и други европейски културни центрове. От записките на Траян Радев, вероятно направени по нейни разкази, научаваме, че в Париж тя се запознава с Пабло Пикасо и Жул Паскин, посещава изложби и ателиетата на известни художници. Духовното общуване с представителите на модерното изкуство в Париж определя нейните творчески търсения в тази посока. Запазените етюди, актови рисунки, ескизи от този период, макар и не всички датирани, разкриват нови насоки в нейните естетически и художествени търсения.

В началото на 1920-те Бистра Винарова не само много пътува, но създава и задълбочава връзките и контактите си. Към старите приятелства от обучението в Дрезден и Мюнхен се добавят и нови. Тя е в контакт със своите съученички от школите на проф. Фердинанд Дорш и проф. Ханс Хофман. Свидетелство за тези приятелски отношения са десетките общи снимки с Вера Фарнер-Йохо (Vera Fahrner-Joho, 1895 – 1987), Ани Шрьодер-Еренфест (Anny Schröder-Ehrenfest, 1898 – 1972), Хилда Дьорнер (Hildi Dörner) и Зошка, полска художничка от еврейски произход, загинала на телените мрежи между Германия и Полша в годините на Втората световна война, за което разбираме от по-късен надпис на гърба на снимка. Много са и запазените писма, разменени между Бистра Винарова и забавната и жизнерадостна Вера Фарнер, дъщеря на известен германски дизайнер на бижута, художничка и преподавател в Академията за изкуство и занаяти в Пфорцхайм, Германия, и съпруга ѝ, художника Алберт (Берт) Йохо (Albert (Bert) Joho, 1877 – 1963). Многогодишна е и кореспонденцията с Ани Шрьодер, австрийска художничка, график и живописец, която се извява в декоративно-приложните изкуства, а по-късно и в дизайна и изкуството в печата. Непрекъснатата през годините е връзката ѝ с Хилда Дьорнер, сестра на художника Макс Дьорнер (Max Dörner, 1870 – 1939), утвърден и известен и с изследванията си върху материалите и техниките за живопис.

С някои от тях Бистра Винарова има съвместни изяви, напр. с Ани Шрьодер участват в изложба в Лемберг (Лвов) през 1922 г.

През 1920-те години, при престоя си в България Бистра Винарова се утвърждава като първата българска художничка, която представя в българското изкуство неореализма като едно от водещите европейски направления. Създава портрети, живописни композиции, графики и рисунки в собствен, органичен експресионистичен стил. Основни елементи в нейната живопис са динамиката, богатата колористика и силната емоционалност.

Изкуството на Б. Винарова остава в жива връзка с авангардните европейски течения в живописа и графиката. Това е оценено от Андрей Протич (1875 – 1959), който в публикацията „Новото българско изкуство“ (1935 г.) пише: „...До преди Световната война за експресионизъм в България – с изключение на новоимпресионизма (постимпресионизма, б.а.) на Никола Петров и на неговите подражатели – и дума не можеше да става. През голямата война всички млади художници от България, които следваха в академиите в чужбина, трябваше да се завърнат и да заминат на фронта. Единствено експресионистични произведения по това време даде младата художничка Бистра Винарова, ученичка на Ханс Хофман в Мюнхен, а посредством него – на учителя му Матис в Париж. Със свои портрети и скици в София (1919 г.), в срещите си с млади художници, тя стана „апостолка“ на новия стил в България...“

СТРОИТЕЛИТЪ
НА
СЪВРЪМЕННА БЪЛГАРИЯ.

ТОМЪ ПЪРВИ.

Царуването на кн. Александра

1879—1886.

ВТОРО ИЗДАНИЕ.

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1911.

**ТВОРЧЕСКИ ВИСИНИ: СЪЗДАВАНЕТО НА
„СТРОИТЕЛИТЕ НА СЪВРЕМЕННА
БЪЛГАРИЯ“
И ПЪРВА САМОСТОЯТЕЛНА ИЗЛОЖБА
НА БИСТРА ВИНАРОВА**

*„Няма история обективна и не съществуват
безлични историци“*

Много често в нашите лични библиотеки една до друга стоят книгите на двама големи автори – до трите тома на „Записки по българските въстания“ от Захари Стоянов стоят и томове на „Строителите на съвременна България“ от Симеон Радев.

Може би това не е случайно. Както масовото съзнание ги слага един до друг по теми и значение, така и за много изследователи, историци, литературни критици книгата на Симеон Радев е един вид продължение на „Записките“. Както Захари Стоянов описва сложните и драматични времена на извоюване на националната ни независимост, разказани от свидетел и участник в събитията и предадени майсторски, така и Симеон Радев в „Строителите“ продължава живия разказ за българския градеж, за водещите личности в този процес, за бурните времена на съзидание, отдаденост и предателства, за морала и ценностите на обществото.

До портретите, създадени от Захари Стоянов – на Панайот Волов, Тодор Каблешков, Георги Бенковски, Стефан Стамболов, се нареждат и портретите, създадени от Симеон Радев – отново на Стамболов, на Петко Каравелов, Константин Стоилов, Александър Батенберг, Гаврил Кръстевич, Атанас Бендерев, Радко Димитриев, Васил Друмев и на самия Захари Стоянов.

В годините на активната си журналистическа и политическа дей-

ност Симеон Радев работи за създаването на най-забележителното си произведение, като проучва документи, четене вестниците от интересуващите го години, събира спомени. Както казва в интервюта, а пише и в спомените си, интересът му към първите години след Освобождението тръгва още от Женева, от списването на в. „L'Effort“, а идеята да напише книгата се оформя окончателно през 1908 г., преди да прекрати работата си в редакцията на в. „Вечерна поща“.

В интервю, дадено на немския славист и българист Норберт Рандов (Norbert Randow, 1929 – 2013), професор в Хумболтовия университет в Берлин, през 1963 г. той казва: „Но изобщо казано, работата ми беше много лека. Аз бях много млад, няхах още тридесет години, играех си с перото. Аз бях се толкова отдал на онази епоха, че понякога чувствах като че ли съм съвременник. Занимаваше ме политическата страна на работата ми, но същевременно и анекдотическата. Аз виждах тези хора живи и може би за това описах ги по начин, щото читателят да ги обича, да ги вижда.“ (сп. „България Македония“, 2009, кн. 4–5).

Лекотата идва обаче и поради солидната подготовка. През годините, още от тези в Женева и Париж, навсякъде където Симеон Радев пребивава – Виена, Мюнхен, Лондон, Петербург, Рим – посещава библиотеки и архиви, независимо от причините за престоя в европейските градове. За написването на книгата Симеон Радев използва не само документи – стенографските дневници на Народното събрание, протоколите на Министерския съвет, архивите на Министерството на външните работи и изповеданията и Военното министерство, лични архиви на български политици, сборници с публикувани европейски дипломатически преписки, но и публикации в европейската и българската преса, спомени, писма. Лично се среща с участниците в събитията – Иван Стоянович, ген. Данаил Николаев, ген. Георги Вазов, Драган Цанков, Григор Начович, Екатерина Каравелова и много други. Може да се каже, че „Строителите“ са и разказ на участници и очевидци.

В забележителния си труд Симеон Радев описва събития от историята на младата българска държава – Берлинския конгрес (1878) и последиците му, изработването на Търновската конституция, избира-

нето на Александър Батенберг за български княз, борбите между консерватори и либерали, суспендирането на Търновската конституция от страна на княза, подготовката и реализирането на Съединението на Княжество България и Източна Румелия, Сръбско-българската война, преврата срещу княз Александър I, възстановяването му на трона и абдикацията на княза (1886), ролята на Стефан Стамболов, създаването на регентството и неговите усилия да съхрани независимостта на България, русофилските бунтове в Русе и Силистра и потушаването им.

Повествованието в „Строителите“, главно в първия том, следва хронологията на събитията, докато във втория, поради специфичните исторически събития, не върви последователно. Разказът на Симеон Радев понякога спира драматично, включват се вметки или пасажии с полемични предизвикателства. Предизвикателството, сблъсъкът на идеи е търсен похват от автора, което той в годините след това признава.

За Симеон Радев характерът и личните подбуди са от особено значение за правилното разбиране на историята, мотивите на държавниците, политиците, военните. „Няма история обективна и не съществуват безлични историци“ ще напише той в предговора на своя труд „Строителите на съвременна България“.

В „Строителите“ Симеон Радев прави психологически портрети на множество личности, изиграли важна роля в българската история. Според една статистика в книгата са описани около 270 образа. В спомена „Как замислих и написах „Строителите на съвременна България“ признава, че негова гордост са именно тези портрети.

Първият том, „Царуването на княз Александра (1879 – 1886)“, излиза през 1910 г., а през 1911 г. – заедно том 1 и том 2, озаглавен „Регентството“. Интересно е, че Симеон Радев не дава за печат изцяло готов първия том. Нетърпението и журналистическият маниер на работа го карат да пише бързо и да изпраща в печатницата на чирпанлията Тане Пеев (1856 – 1936) това, което е готово. Едновременно с писането работи и върху коректурите, освободен от грижите за издаване и разпространение. Изданието на първия том от 1911 г. и вторият том са отпечатани от известния печатар и издател велешани-

на Петър Глушков (1872 – 1960), а за тях Симеон Радев пояснява, че имал двама издатели.

Интересът към книгата е голям и шестхилядният тираж бързо е изчерпан. Но ако се запитаме какъв е отзвукът, отговорът с една дума е – противоречив. Одобрение, мълчание и несъгласие. Всичко това е обяснимо като се имат предвид времето на издаването на изследването и предаването на събитията от близкото минало, когато все още не са заглъхнали страстите, както и позицията на самия автор. Рецензии и отзиви, положителни или не, обективни или повлияни от политически пристрастия (по това време Симеон Радев се е определил като привърженик на политическа партия), излизат и в ежедневници, и в списания със специализиран профил.

В „Как замислих и написах „Строителите на съвременна България“ авторът, след като отбелязва, че книгата не била посрещната еднакво добре от всички, поради това, че е засегнал някои в техните идеи, а други в тяхното минало, споделя удовлетворение от написаното от чешкия историк, живял и работил няколко години в Княжеството, Константин Иречек (1854 – 1918), и от рецензия от социалиста Димитър Благоев (1856 – 1924). В писмото, изпратено през декември 1912 г., но недостигнало до своя адресат, поради това че Симеон Радев заминал с Македоно-одринското опълчение и затова цитирано по черновата от фонда на Иречек в архива на Българската академия на науките, известният славист и автор на „История на българите“ проф. Иречек нарича „Строителите на съвременна България“ знаменито съчинение. В рецензията от Димитър Благоев, поместена в списание „Ново време“, наред с критики на идеологическа основа, е отбелязано, че е добре аргументирана и изложена фактическата страна на събитията и че Симеон Радев е голям майстор на характеристиката на политическите личности.

След една дълга пауза първите два тома са преиздадени през 1973 г. (следват издания от 1990 и 2004 г.). Много по-късно, през 2009 г., почти сто години след първото издание, излиза подготвен за печат от Траян Радев третият том, който включва събитията от детронирането на княз Александър I до избирането на Фердинанд Сакскобургготски за български княз през 1887 г. Както самият Симеон Радев казва в интервюто пред Норберт Рандов: „Третият том оставаше ненаписан.

Едвам в Лондон, 1937 г., написах третия том, който носеше заглавието „Крайт на регентството и възшествието на княз Фердинанд“, а от спомените му за приятелството с Александър Балабанов разбираме, че началото на работата върху третия том започва още през 1934 г.

Няма точно и общоприето определение за характера на забележителното Симеон-Радево произведение. То варира от историография до литература – историческо съчинение, исторически разказ, историко-мемоарно съчинение, документална проза, художествено произведение.

Видима е тенденцията в отношението към книгата – с течение на времето се забелязва нарастващото възхищение на днешните читатели, за да се стигне до оценката, че тя е сред най-значимите за българското общество книги.

*Центърът на Виена –
първата самостоятелна изложба на Бистра Винарова*

Така нареченият виенски период в развитието на художничката Бистра Винарова е белязан от нейния интерес към творческото изразяване чрез графиката. В този период тя вдъхновено и неуморно работи, пътува в Берлин, Берн, Мюнхен и Виена, и участва в изложби в Германия, Австрия и Русия.

Паралелно с това разширява своите артистични кръгове на общуване, в които влизат виенски художници – приятели, които оставят забележима следа в нейния път на творец. Произведения на Ани Шрьодер-Еренфест, нейния съпруг Оскар Еренфест и др., са съхранени в архивния фонд на Симеон и Бистра Радеви като знак на приятелство, уважение и признание.

В сърцето на Европа, в резултат на различни влияния и усещания, Бистра Винарова се насочва към високопечатната техника и дърворез, трудоемка техника, която много зависи от материала, използван за матрица (дървената плоча). Съобразявайки се със спецификата на материала, тя залага на експресията в композицията. Повечето от графиките ѝ са малки и средноформатни, но се срещат и по-големи

*Бистра Винарова. Автопортрет. Гравюра на дърво.
Б.м. Б.д. ЦДА, ф. 77К, оп. 3, а.е. 48*

изпълнени с голямо майсторство, усъвършенствано по време на обучението ѝ в Дамската художествена академия във Виена (Виенската академия за жени е частно училище, създадено през 1897 г. и просъществувало до 1939 г.).

На 23 август 1922 г. в авторитетния виенски вестник „Wiener Mittag“ излиза първата рецензия за изложбата *Künstaustellung der „Brücke“*, подписана с инициали S.W. В нея четем:

„Във Виена сега могат да се видят произведенията на Ани Еренфест и на Бистра Винарова. Напълно модерни. Далеч от всяка женска половинчатост, художничките знаят как пълноценно да се изявят в изкуството. Българката Бистра Винарова е художник график. Нейните гравюри на дърво са превъзходно композирани. Разпределението на черно-бялото е съвършено балансирано, рисунката е точна. Нейната фантазия е своеобразна, естествено освободена, както човек не би я очаквал от една жена. Това не означава, че произведенията ѝ носят мъжки характер – те са графики на жена с ярка индивидуалност, на-

като напр. „Разпятие“, „Утеха“. По-голяма част от отпечатъците са направени на китайска ръчно лята хартия.

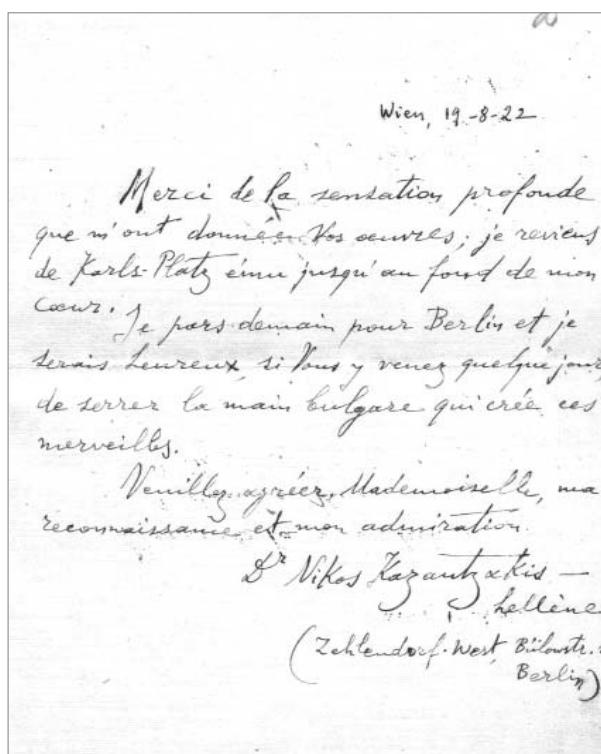
Заедно с Ани Шрьодер-Еренфест Бистра Винарова за първи път представя графичното си изкуство във Виена, в галерията на „Карлсплац“, с подкрепата на немските художници експресионисти от дружеството „Die Brücke“ през август 1922 г. В изложбата тя включва 55 гравюри на дърво,

пълно уникална.“

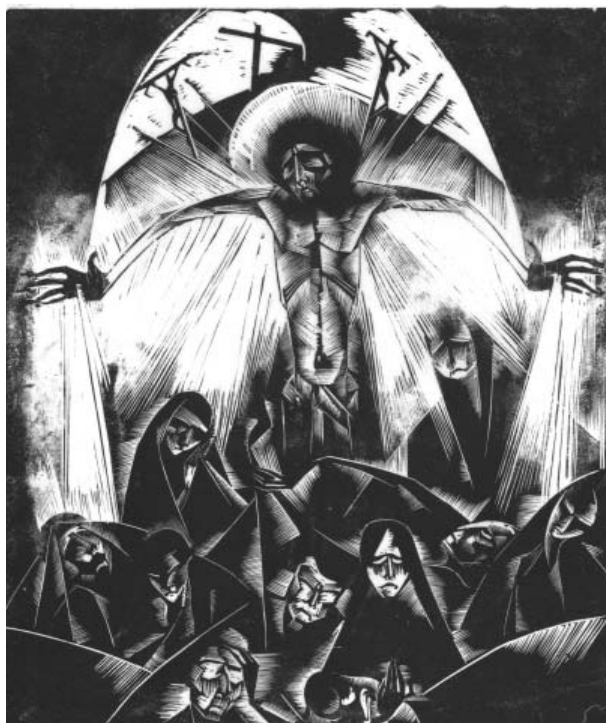
Тази напълно уникална жена творец много скоро след блестящите оценки ще свие творческите си платна и ще се озове в един друг свят, с не по-малко предизвикателства, който ще изисква от нея, макар и по друг начин, да изяви своята балансираност, естественост и индивидуалност.

Бистра Винарова е на 32 години, когато самостоятелно представя пред публиката своите произведения, в разцвета на творческите си сили. Образована, обаятелна, интересна, артистична, смела – налице са всички предпоставки за успех. И той не закъснява. Изложбата ѝ предизвиква интерес сред артистичните среди и по-широк кръг интелектуалци ценители. Сред тях е и световноизвестният днес гръцки писател, поет и философ Никос Казандзакис (Nikos Kazantzakis, 1883 – 1957).

Графиките на Бистра Винарова във виенската изложба впечатляват Казандзакис, който по това време живее в австрийската столица. В творбите на българската художничка той открива визуалното отражение на модерното мислене – като философия, познание за човека и поетичен израз. „Развълнуван до дъното на сърцето си“, на 19 август 1922 г., след неуспешни опити да се срещне с художничката, той ѝ оставя писмо, в което изразява своята благодарност за дълбокото чувство, което будят нейните произведения, и желанието си „да стисне българската ръка, която е създала тези чудеса“.

Писмо от Никос Казандзакис до Бистра Винарова.
Виена, 19 август 1922 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 98

Бистра Винарова. Разпятие. Гравюра на дърво. Б.м. Б.д. ЦДА, ф. 77К, оп. 3, а.е. 37

Бистра Винарова е разбрала за интереса от страна на големия писател не само към картините ѝ, но и към нея самата. Безспорно поласкана от вниманието на писателя, въпреки колебанията си, не прави опит за такава среща.

Интересна е по-късната интерпретация от сина на Бистра Винарова и Симеон Радев за неосъществената среща между българската художничка и гръцкия писател. В разказа на Траян Радев отказът е обяснен като осъзнат

жест – отказ да приеме протегнатата ръка от представител на държава, чиито политики са били враждебни към България. Не можем да приемем без резерви интерпретацията, направена години по-късно, но трябва да се отчете настроението на българското общество в годините след двете национални катастрофи, както и семейното патриотично възпитание на дъщерята на ген. Винаров. Но в този етап на творческо развитие тя е увлечена и от световните наднационални философски възгледи и естетика. Това е времето на мимолетната, макар и задочна, среща между известния писател и даровитата българка.

За силата на въздействие на личността и изкуството на Бистра Винарова свидетелстват и посветени на нея стихове, изпратени от Вернер Клинфингер (Werner Klinfingher) (1923) – „Пиячът на Абсент“ и „Духовно пиянство“, съхранени сред нейните документи, и редовете от Роберт Волфганг Валлах (Robert Wolfgang Wallach) (1919).

Както пише по-късно Траян Радев, сякаш някаква съдбовност е на-

сочвала към нея главно хора на изкуството и писатели. Годините, прекарани в Германия, Австрия и донякъде Швейцария, сред прекрасните архитектурни шедеври в Берлин, Дрезден, Мюнхен, Берн, Виена – истински космополитни и културни центрове, оформят една личност творец, която ще остави трайни следи сред всички, до които се докосва.

Бистра Винарова. Утеха. Гравюра на дърво. Б.м. Б.д. ЦДА, ф. 77К, оп. 3, а.е. 35

СИМЕОН РАДЕВ МЕЖДУ ПОЛИТИКАТА, ДИПЛОМАЦИЯТА, ОРЪЖИЕТО И ПЕРОТО

Симеон Радев, вестник „Воля“ и политиката

През пролетта на 1911 г. излиза първият брой на в. „Воля“ с директор-стопанин Симеон Радев. Ежедневникът е определян в библиографски справочници и изследователски текстове като вестник на Народнолибералната партия (партийно издание е и в. „Нов век“), или свързан с крилото на Никола Геннадиев в тази партия.

Вестник „Воля“ излиза, с известно прекъсване по време на войните, от 5 март 1911 г. до 20 април 1920 г.

В редакционния екип е и Трифон Кунев (1880 – 1954), журналист, поет, политик. След оттеглянето на Симеон Радев през септември 1912 г., той го замества като директор на ежедневника. Независимо от промяната в политическите пристрастия на Кунев, двамата видни интелектуалци запазват до края близки приятелски чувства.

Вестник „Воля“ е професионално списван, което е резултат и на натрупания журналистически опит на Симеон Радев и редактора Трифон Кунев. Във всеки брой има статии по важни проблеми, кореспонденции, телеграми и дописки от мястото на събитието, бърза информация по актуални въпроси, много реклами. Вестникът е широко поле за изява на Симеон Радев – много често той е автор на уводните статии, написани с вдъхновение и убеденост. Тематиката в неговите публикации е разнообразна – тя включва вътрешнополитически проблеми в статии, често полемични, въпроси на външната политика, главно за взаимоотношенията на България с европейските и балканските страни, политиката на големите европейски държави за Балканите и други теми, в които засяга македонския въпрос.

На българското офицерство и българското общество и държава са посветени няколко публикации от пролетта на 1911 г., а статии от ля-

тото на 1912 г. засягат споровете между Екзархията и Синода и единството на Българската православна църква. Симеон Радев публикува репортажи от откриването и заседания на V Велико народно събрание (юни 1911) и от конгреса на Народнолибералната партия (юли 1911, на който той е делегат и избран във Висшия партиен съвет).

В политическо отношение Симеон Радев заема ясна позиция. Става член на Народнолибералната партия (Стамболовисти), кандидат за депутат, автор на програмата на партията, публикувана във в. „Воля“ през 1911 г., издига се до централното ръководство. И това не е случайно. Симеон Радев и Никола Геннадиев са близки по разбирания както за външната политика, така и по отношение на вътрешнополитическите си тежнения. Стамболовистите виждат своята цел да „бранят независимостта на България от домогванията на Русия“. И двамата идват в София като радетели за свободата на Македония.

Блестящ оратор, Никола Геннадиев е запомнен като виден адвокат, спечелил не едно дело, като пламенен и полемичен депутат, за когото Симеон Радев дава изключителна оценка в „Политическото красноречие в България“ за неговата реч, съчетаваща лиризма с иронията и находчивостта.

С оттеглянето на Симеон Радев от в. „Воля“ през есента на 1912 г. приключва един етап от неговата професионална и творческа дейност – тази на непримирим, реактивен журналист и публицист, оставил своя диря в българската журналистика. С тази постъпка Симеон Радев на практика приключва и кратката си политическа дейност, въпреки че запазва някои политически пристрастия.

Балканската война и отпечатъкът ѝ върху формирането на Симеон Радев като дипломат и публицист

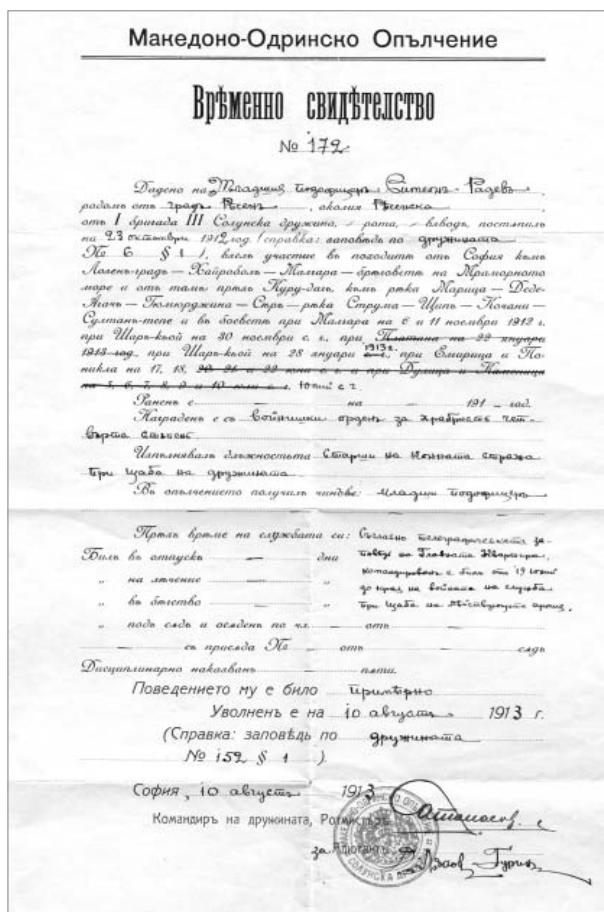
Балканските войни стават повратен момент в професионалното, творческото и житейското развитие на Симеон Радев. От тях тръгва дипломатът Симеон Радев, който обаче никога не забравя своето призвание на писател, както и думите на майка му, предадени в „Ранни спомени“: „Сега пак ще пишеш, нали? Ти трябва да пишеш. Това е дадено от бога и на бога си длъжен!“.

Симеон Радев (първият вляво, седнал) сред офицери по време на Балканските войни. Б.м. [1912] г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 1651

При започването на Балканската война през есента на 1912 г. Симеон Радев се записва като доброволец. Желанието му е да се включи в Македоно-одринското опълчение, но първоначално е зачислен в Главната квартира на Българската армия със задачата да бъде преводач на военните бюлетини на френски език. Заедно с него към Главната квартира са и старите му другари Александър Балабанов и Елин Пелин, по-късно Никола Милев (1881 – 1925), Григор Василев (1883 – 1942) и други от неговия кръг. Успоредно с изготвянето на бюлетините съпътства чуждестранните кореспонденти, отразяващи войната, но желанието му да участва в бойните действия го кара да се присъедини към Трета солунска дружина с командир Димитър Атанасов (Димитър Думбалаков, 1872 – 1915), стар негов познат от годините на участието му в македоно-одринското движение, която е част от Първа бригада на Македоно-одринското опълчение.

По-късно С. Радев ще напише: „Войната беше направила от мен друг човек. Журналистът от „Вечерна поща“ и „Воля“, редакторът на „Художник“, авторът на „Строителите на съвременна България“ като че ли бе престанал да съществува... Сега ... аз сливах цялото си би-

Временно свидетелство от Солунската дружина на Македоно-одринското опълчение, издадено на младши подофицер Симеон Радев. София. 10 август 1913 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 5

контактува с висши военни, да е във връзка с политици и чужди журналисти, което го прави много по-информиран. Така, освен заслугата на участник в сраженията, той има и своеобразната заслуга на военен репортер, оставил скъпоценни страници, макар и написани и издадени много по-късно, за това време на велик български ентузиазъм.

тие с подвижния живот на дружината“ („Това, което видях от Балканската война“ . С., 1993).

С Трета солунска дружина Симеон Радев участва в боевете в Източна Тракия – от Малгара, Кешан, за да стигне до Мраморно море. В началото на Втората балканска война той участва в сраженията в Осоговската планина срещу сръбски части. Освен на вдъхновяващи победи става свидетел и на трагични загуби и покрус.

Авторитетният интелектуалец, журналист, политик, общественик среща на фронта мнозина свои стари приятели и познати. Той има възможност да

„Историята постига трайност само чрез справедливост“

Лондонският договор от 17/30 май 1913 г. между Балканския съюз и Османската империя, който слага неуспешния за българските въжделения край на Първата балканска война, е подписан, без да са уредени спорните въпроси между съюзниците, главно за окупираните от Сърбия и Гърция райони с българско население в Македония. Следват дни и седмици на утежняващи се отношения между тях, напрегнати дипломатически ходове и Втората балканска (Междусъюзническата) война. Бойните действия между България и бившите ѝ съюзници започват, след опит на български подразделения да завземат част от предвидени в предвоенните споразумения територии в Македония, на 16/17 юни, през лятото части от румънската армия навлизат в Северна България, османските войски прекосяват границата, установена с Лондонския договор, и настъпват в Източна Тракия. Изправени пред реалността на военното поражение, управляващите в София са принудени да търсят примирие.

Основните сили на българската армия воюват в Македония срещу сръбските и гръцките войски. На този фронт в началото на Втората балканска война се намира и Симеон Радев. По предложение на външния министър Никола Генадиев той е отзован от фронта, извикан в София и включен в българската делегация за конференцията в Букурещ за мирните преговори между воюващите страни.

В делегацията, изпратена от българското правителство, са Димитър Тончев (1859 – 1937), юрист и общественик, ръководител на Младолибералната партия и тогава финансов министър, ген. Иван Фичев (1860 – 1931), началник на Генералния щаб на армията по време на Първата балканска война, юристът Сава Иванчов и подполковник Константин Станчов. Най-младият член на делегацията, 34-годишният тогава Симеон Радев, поема своята първа дипломатическа мисия, определяна в неговите спомени като тежка и трагична. По негово предложение са привлечени и съветници експерти като проф. Йордан Иванов, проф. Анастас Иширков и др.

Българската делегация заминава на 13 юли, а самата конференция започва на 17 юли, след като пристигат представители на всичките страни участнички. В своите спомени Симеон Радев описва трудните

Удостоверение от Щаба на Солунската опълченска дружина за пътуване на Симеон Радев до София, призован от Щаба на Действащата армия. 15 юни 1913 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а. е. 4

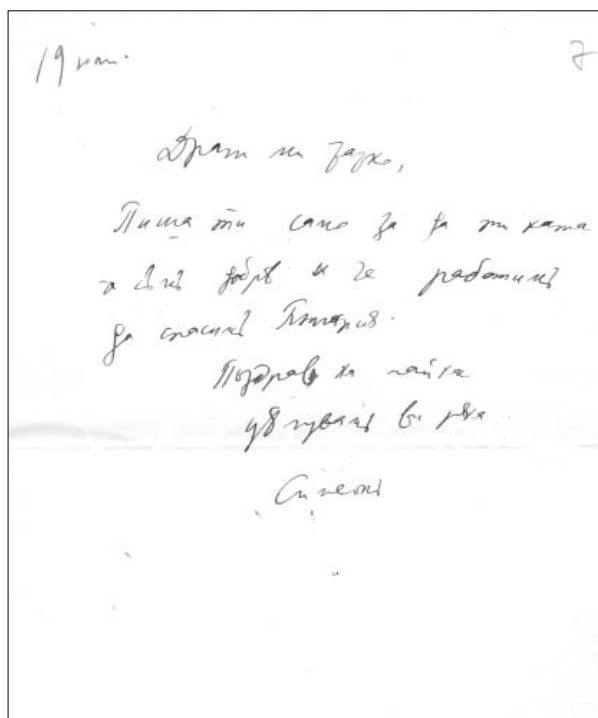
преговори с румънската, сръбската и гръцката делегация, сложната международна ситуация, преплитането на интересите на Великите сили и отражението му върху усилията на българската делегация да защити интересите на страната, отношението на лидерите и дипломатическите представители на големите европейски държави към балканските страни. Тъй като спомените са писани след години, към изложението са включени и откъси от писма, документи от диплома-

тически архиви, изказвания по темата, направени по-късно. Както и в други свои творби, С. Радев рисува и портрети на участниците в събитията, отразяващи негови наблюдения и мнения.

Симеон Радев участва в подготовката на примирието, както и в изготвянето на Букурещкия мирен договор, сключен на 28 юли/10 август 1913 г. между бившите съюзници Сърбия, Гърция, Черна гора и Румъния, от една страна, и България – от друга. Страната е принудена да приеме тежки териториални отстъпки в Добруджа и Македония.

Още тогава в кореспонденции на чужди вестници, цитирани от Българската телеграфна агенция, наблюдателите отбелязват ролята на Симеон Радев в тежките преговори, негови формулировки, които, приемливи за страните, влизат в текстовете на документите, или неговата понякога непримирима позиция, или пък навременна дипломатичност.

В спомените си той описва едно от най-тежките събития в новата българска история, изживяно, по думите на Траян Радев (в предговора на изданието им от 1992 г. под заглавие „Конференцията в Букурещ и Букурещкият мир от 1913 г.“), не само като обществена, но и като лична трагедия. За тези спомени Траян Радев пояснява, че са първа част от замислените от Симеон Радев, но за съжаление недовършени, дипломатически мемоари.

Писмо на Симеон Радев до Трайче Радев, баща. Б.м. 13 юли 1912 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 1131

В края на изложението за тези събития, след като отбелязва, че членовете на българската делегация по време на десетдневните преговори са били въздържани в изявленията си пред печата и бранейки правата на България, са избягвали да влизат в полемики, Симеон Радев завършва с това, което българските делегати са казали пред журналисти след подписването на договора: „По всякакъв начин ние искаме да дадем да се разбере, че у нас няма ни обезсърчение, ни примирение. Една францужойка поиска за своя албум няколко думи, които да изразяват мисълта на българската делегация в тоя момент. Тончев ми каза: „Напиши ѝ нещо.“ Аз написах следното: *L’histoire n’arrive a la stabilite que par la justice* (Историята постига трайност само чрез справедливост). Такова беше и нашето дълбоко убеждение. Букурещкият договор ние приехме като изпитание за България, а не като нейна съдба.“

*Симеон Радев в Букурещ –
дипломация сред бивши противници и бъдещи съюзници*

След приключване на Конференцията за мир през юли 1913 г. членовете на българската делегация заминават за София, а Симеон Радев остава в Букурещ като връзка на българското правителство до възстановяване на официалните отношения между България и Румъния. Работата му по време на конференцията е високо оценена от българските делегати и от правителството. Той приема предложението да бъде назначен за български дипломатически представител в румънската столица, още повече че е добре приет и от румънския политически елит. След официалното назначение Симеон Радев връчва акредитивните си писма на румънския крал Карол като български дипломатически представител. Остава в Букурещ до лятото на 1916 г.

Мисията на Симеон Радев в румънската столица е през неспокойното време след Балканските войни, отличаващо се с трескава дипломатическа активност, предшестваща Първата световна война, започнала на 28 юли 1914 г., точно една година след подписването на Букурещкия мир.

За кратък период от време столицата на Румъния става важен дипломатически център, в който са изпратени опитни дипломати от Великите сили. Задачите, поставени на Симеон Радев от българското правителство чрез външния министър Никола Геннадиев, са свързани, особено в началния период на дейността му, с румънската окупация и възникналите инциденти между окупаторите и населението и отношението на румънските власти към българите в Южна Добруджа след включването ѝ в пределите на румънската държава. Необходимо било да се работи за смекчаване на натиска и за запазване на българските училища.

Сред сложните международни въпроси главните са по възможностите за развитие в българо-румънските отношения и внимателно наблюдение върху връзките между Румъния и Сърбия и обстановката на Балканите след Букурещкия и Цариградския договор между България и Османската империя от 16/29 септември 1913 г., уреждащ границата в Тракия след намесата на Османската империя в Междусъюзническата война.

Младият дипломат бързо се ориентира в румънската столица, научава румънски език, свързва се с видни политически дейци, учени, лекари, с наследници на големи български фамилии, приели румънска идентичност, но деклариращи българския си произход, с чужди дипломати и журналисти, някои от които стари познайници. Дипломатът е в действие, историкът отстъпва и въпреки възможностите, не намира време да посети библиотеки или архиви, за което след време съжालява.

През времето на своята тригодишна мисия в Букурещ Симеон Радев работи с двама външни министри – до 17 декември 1913 г. български външен министър е д-р Никола Генадиев, а след това постът на външен министър се съвместява от министър-председателя д-р Васил Радославов. Задълженията изискват да контактува и с държавния глава цар Фердинанд. Известен факт е, че между тях няма симпатии, дори се допуска, че царят е изпитвал неприязън към острото перо на Симеон Радев и че има внушения към автора на „Строителите“ да не продължава работата си по следващия исторически период, за да не засегне управлението на Фердинанд.

Самият Симеон Радев определя за своя важна задача като български пълномощен министър в Букурещ да бъде наблюдател. Това дава възможност на талантливия майстор на перото да остави много ин-

Грамота за награждаване на Симеон Радев с орден „Св. Александър“. София. 3 септември 1916 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 5

тересни образи, главно на румънци, и описания на ситуации, което е полезно както за оперативната му дипломатическа работа, така и за историята. Важни са срещите с водещите румънски политически дейци Титу Майореску (Titu Maiorescu, 1840 – 1917), Таке Йонеску (Take Ionescu, 1858 – 1922), Еманоил Порумбару (Emanoil Porumbaru, 1845 – 1921) и др.

С някои от задачите си младият дипломат се справя добре, за други среща трудности. Както сам признава, Симеон Радев става горещ защитник на българското население в Южна Добруджа, в мислите му Македония отстъпва място на Добруджа. В спомените си отбелязва емоционалните си посещения в българските училища в Букурещ, Браила и Кюстенджа по време на годишния акт на връчването на дипломите.

Като пълномощен министър Симеон Радев има и задължения по изпълнението на завещанието на Евлоги Георгиев (1819 – 1897), единия от братята благодетели на българската и румънската наука и култура, около създадения по силата на завещанието съвет на изпълнителите, в който са бележитите учени и общественици проф. Любомир Милетич, инж. Христо Станишев, Димитраки Ценович, назначени от него и по съвети от д-р Никола Генадиев.

След включването на Румъния в Първата световна война на страната на Антантата Симеон Радев е отзован от Букурещ. По-късно ще напише: „Аз стоях на своя пост в Букурещ цели три години и всяка една от тях ми представяше особена задача.“

*Отново на фронта:
Симеон Радев в годините на Първата световна война*

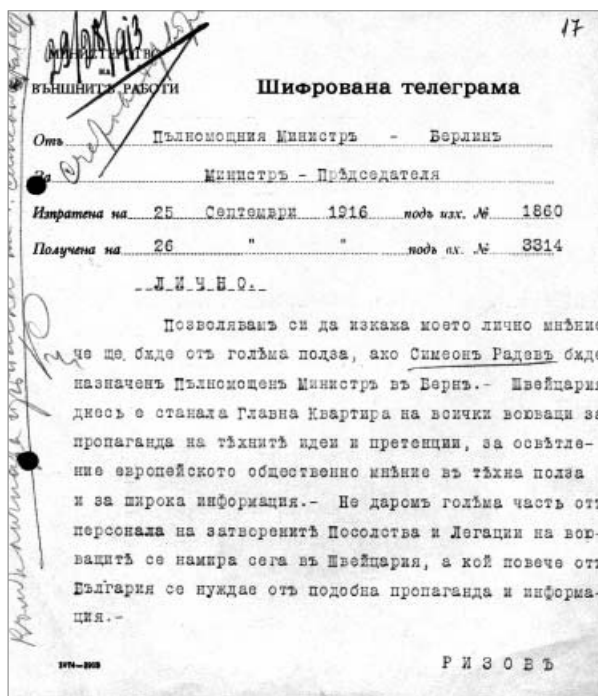
В Първата световна, наричана тогава Европейската или Голямата война, продължила от лятото на 1914 до есента на 1918 г., воюват две коалиции от държави – Съглашението (Антантата) (Франция, Русия, Великобритания, Сърбия, по-късно САЩ и други) и Централните сили (Германия, Австро-Унгария, Османската империя и България). След дипломатически ходове от представители на страните от двата лагера, България се включва на страната на Централните сили от 1

октомври 1915 г.

След включването на Румъния във войната през лятото на 1916 г. на страната на Съглашението, Симеон Радев е изпратен като пълномощен министър в Берн. На 24 ноември 1916 г. той връчва акредитивните си писма като пълномощен министър на България към Конфедерация Швейцария със седалище в Берн. Тази дата влиза в историята на българската дипломация като начало на българо-швейцарските дипломатически отношения.

Симеон Радев е дълбоко убеден, че освен в окопите трябва да се воюва и със силата на думите. И на двата фронта той се стреми да бъде на първа линия. В Берн развива идеята, изложена в негово писмо до Васил Радославов от март 1917 г., за информационно-културна мисия, която да разяснява справедливите искания на България и мотивите ѝ за включване във войната. Създадената мисия, председателствана от дипломата Тодор Недков (1869 – 1950), е със седалище в Берн и в нея са включени или ѝ сътрудничат български историци, филолози, етнографи и географи, някои с международна известност. Създаден е и Българският съюз в Швейцария със седалище в Женева, ръководен от публициста Димитър Мишев (1854 – 1932). Дейците на двете организации работят за информиране на европейското общество за българската кауза чрез книги, брошури, публицистика.

През пролетта на 1917 г. С. Радев, поради несъгласие с минис-

Телеграма от Димитър Ризов, пълномощен министър в Германия, до министър-председателя Васил Радославов. Берлин, 26 септември 1916 г. ЦДА, ф. 176К, оп. 18, а.е. 823

тър-председателя д-р Васил Радославов, подава оставка от поста си в Берн и се завръща в София. Патриот и човек на дълга, той заминава на фронта. Включва се в 11 Македонска дивизия – военна част, съставена главно от българи, родени в Македония и Тракия, създадена през 1915 г. като продължение на Македоно-одринското опълчение. За командир на дивизията е назначен ген. Кръстю Златарев (1864 – 1925), роден в Охрид, а за началник-щаб полковник Петър Дървингов (1875 – 1958), роден в Кукуш. През 1918 г. С. Радев участва в боевете при Беласица срещу сръбската армия.

По време на войната С. Радев работи и с пълни сили и в съответствие със своето разбиране за въздействие чрез словото, разяснението и убеждението. Това е още от времето на издаването на в. „L'Effort“ – светът трябва да знае за страданията и стремежите към свобода на македонските българи. Цялата му журналистическа, а и дипломатическа дейност по-късно носи знака на същото разбиране.

През пролетта на 1918 г. излиза от печат на френски език книгата на Симеон Радев „La Macédonie et la Renaissance Bulgare au XIX siècle“. Издадена е от Съюза на българските учени, писатели и художници (1917 – 1918), обединяващ български учени, литератори, хора на изкуството, изявени общественици, сред които и Симеон Радев, в програмните документи на който е записано, че сред целите му е да запознава света с България, да тълкува и брани народните интереси и да създава връзки между българските и чуждестранните представители на науката, литературата и изкуството.

Идеята за книгата възниква още докато видният историк работи върху „Строителите на съвременна България“, замисляйки текст „Произходът на съвременна България“, за написването на който се опира на разнообразен изворов материал, събиран в продължение на много години. Отделните глави в „Македония и Българското възраждане“ са за Македония в средновековната история на България, литераторите от региона в Българското възраждане, участието на македонските българи в борбата за църковна независимост и учредяването на Българската екзархия, за стремежа за обединението на българите след Берлинския конгрес (1878), до влизането на България в Първата световна война. Изложението проследява историята на възрожденските македонци като неразделна част от историята на българите.

Книгата на Симеон Радев „Македония и Българското възраждане през XIX век“ има интересна съдба – излязла по време на войната, тя остава непреведена на български език до 1927 г. Тогава Македонският научен институт, докато авторът ѝ е на дипломатическа мисия във Вашингтон, я издава на български език със заглавие „Македония и Българското възраждане в XIX век“ в три части (Ч. I. С., 1927; Ч. II. С., 1927; Ч. III. С., 1928), като книги № 7, 8 и 9 от поредицата Македонска библиотека. Въпреки че изданието е подготвено без знанието на автора, той посреща с одобрение превода. По-късно, в началото на 1940-те години, историкът на Българското възраждане работи върху книгата, предназначена за българския читател, като я разширява и допълва, но издаването ѝ остава недовършено.

Под знака на малко надежди и много тревоги минават дните на Симеон Радев на фронта и в София, където понякога в дните на отпуск се среща с политически дейци и общественици. В тези месеци зачестяват срещите му с Андрей Ляпчев, неговия съгражданин от Ресен, виден деец на Демократическата партия и министър в няколко правителства. На двамата видни ресенчани ще се наложи да понесат на плещите си съдбовни отговорности в идващите тежки за България дни.

*Дипломатическият принос на Симеон Радев
при подписването на Солунското примирие и
за защитата на българските интереси*

„Една жестока съдба пожела щото на два пъти да преживея от най-близо разпятието на България: в 1913 г., когато ходих в Букурещ за подписването на договора, носещ името на тоя град; в 1918 г., когато отидох в Солун за сключването на примирието“, ще напише Симеон Радев в статия спомен за Андрей Ляпчев (сп. „Заря“, бр. 6979, 29 септ. 1942).

През есента на 1918 г. Симеон Радев е включен в делегацията за подписване на примирието в Солун по искане на Андрей Ляпчев, министър на финансите в кабинета на водача на Демократическата партия Александър Малинов (1867 – 1938), поел властта през юни

Генерал Иван Луков, Андрей Ляпчев и Симеон Радев като членове на делегацията за подписване на примирието в Солун. София. 1918 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 1657

1918 г. след падането на станалото вече изключително непопулярно правителство на Васил Радославов. Новите управляващи имат и задачата да намерят благоприятен за страната изход от войната, която през лятото и есента на 1918 г. върви към победа за Съглашението.

Положението на фронта през септември 1918 г. е неудържимо за българската армия. Независимо от точното описание на ситуацията на фронта и искането към българските съюзници, Германия и Австро-Унгария, заети с проблемите на Западната фронтова линия, не изпращат подкрепления на Балканския фронт. След пробива от противниците при Добро поле, започнал на 15 септември, и войнишките бунтове след 18 септември 1918 г. България е изправена пред поражение. Това принуждава българското правителство да иска примирие. Съставена е делегация, в която са Андрей Ляпчев и генерал-майор Иван Луков (1871 – 1926), командващ Втора армия.

По искане на Андрей Ляпчев в състава на българската делегация като експерт-съветник е включен Симеон Радев, извоювал си името на добър дипломат. Неговото участие в едни евентуални преговори със силите на Съглашението е подготвено още през лятото на 1918

г., когато той, в отпуск от 11 Македонска дивизия, пристига в София и посещава Ляпчев. Двамата съграждани, отговорни и загрижени за съдбата на страната, независимо от различните си политически пристрастия и принадлежност, обсъждат възможните изходи за България. Още тогава Ляпчев иска неговата експертна помощ.

Българската делегация отпътува от София на 25 септември 1918 г. Към нея се присъединява и управляващият американската легация в София Доминик Мърфи (Dominic Murphy, 1847 – 1930), с надеждата, че ще помогне за евентуално посредничество на правителството на Съединените щати, но той не е допуснат от Съюзните сили на преговорите. Пътят им от София към Солун минава през разрушени или барикадирани от разбунтувалите се войници мостове и пътища, през знаците на загубената война. На 28 септември след известие от изпратения парламентър майор Траянов българските представители замиват за неприятелския фронт, посрещнати са от английския пост на самата бойна линия и отведени в главната квартира на английските войски. Привечер делегатите са приети в Солун от френския генерал Франше д'Есперé (Louis Franchet d'Espèrey, 1856 – 1942), командващ Съгласенската източна армия, съвместно формирание на многонационалните сили на Антантата на Солунския/Балканския фронт.

Благодарение на дипломатичността, впечатляващия френски език и познанията на Симеон Радев, първоначалната неприязън на генерала към българския дипломат е преодоляна. Обсъжданията са върху текстове, подготвени от Съюзните сили, и българското предложение, изготвено от Симеон Радев, което тушира някои от неприемливите противникови искания. Въпреки опитите за намеса на заинтересовани страни, напр. Гърция, преговарящите стигат до единен текст.

На 29 септември 1918 г. късно вечерта в Солун е подписана Военна конвенция, определяща условията за спиране военните действия между Съгласенските сили и България. Под тази конвенция стоят подписите на Франше д'Есперé, Андрей Ляпчев и генерал Луков и към нея, по настояване на Съюзните сили, са прибавени още няколко тайни условия, оформени като четири точки, също подписани от членовете на двете делегации. Мемоаристът Симеон Радев няма да пропусне да отбележи изключително достойното и хладнокръвно поведение на големия български държавник Андрей Ляпчев по време

на преговорите с делегацията на Съглашението.

Веднага след подписването на Военната конвенция е разпоредено да се прекратят военните действия на Балканския фронт. Завръщането на делегацията от Солун към София е по същия трънлив път, между озлобените лица на бившите войници, настоящи бунтовници, отчаяни и загубили посоката.

След подписването на примирието България трябва да демобилизира армията си, да се изтегли от заетите територии, да понесе частична военна окупация. Хиляди войници и офицери остават в плен на Съглашението. Следва и абдикацията на цар Фердинанд на 3 октомври 1918 г. Страната е изправена пред тежки изпитания. Трябва да се работи за намиране на външнополитически изход, а след примирието и на вътрешнополитически, заради войнишките бунтове. Да се търси начин да бъде убеден светът, че България иска справедливост, че една външнополитическа катастрофа ще доведе и до вътрешнополитическа, да се възстановява стопанството, да се уравнишават поведението и позициите на отделните политически и обществени организации при съобразяване с реалностите, да се впрегне обществото, неговите интелектуални водачи, в името на запазването на България – много, сложни и трудно осъществими задачи.

В този критичен момент всеки от големите личности – и политици, и държавници, и интелектуалци, се опитва да даде своя принос, а в многоликата картина Симеон Радев се проявява с разум, отговорност, дипломатически опит и неуморност. През ноември той е преназначен в Министерството на външните работи и изповеданията, откъдето му възлагат различни мисии, изпълнението на които съчетава с работата си като историк – работи в архивите и следи обстановката и настроенията в Европа и на Балканите. Като дипломатически представител, предан на идеята да се дава гласност на позициите, исканията, истината и историята на България, той работи и на общественото поле за дейност, прилагайки своя професионален опит и познанията си на изследовател на историята.

На Парижката мирна конференция (1919 – 1920), свикана след края на Първата световна война, са подготвени и подписани мирните договори със страните, загубили войната. Договорът на страните от Съглашението с България, известен като Ньойски договор, е

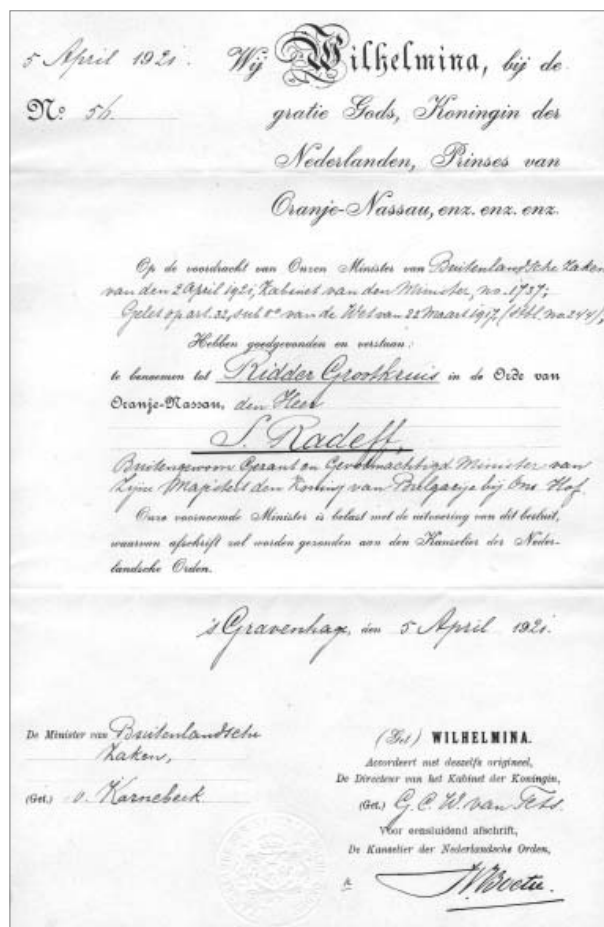
подписан на 27 ноември 1919 г. Същата конференция през януари 1919 г. приема решението за създаване на Обществото на народите (ОН, Лига на нациите), а уставът на организацията е подписан от държавите учредителки на 28 юни 1919 г. България се присъединява през 1920 г.

В месеците, когато се водят преговорите на конференцията, Симеон Радев пътува в Европа, посещава столици с цел осведомяване и срещи с влиятелни личности, поддържа кореспонденция с български дипломати и министъра на външните работи в първото, коалиционно, правителство на Александър Стамболийски, Михаил Маджаров (1854 – 1944). В Швейцария, в Берн, той продължава да работи, докато се възстановят дипломатическите връзки на България със страните от Съглашението, с акцент върху информиране на европейското общество. В запазените писма от Симеон Радев до Михаил Маджаров отново се вижда неговото разбиране за активна видима или дискретна работа, за защита на националните интереси с тактика и средства, съобразени със следвоенните условия. Той е в състава на комисията, назначена от Министерския съвет и натоварена с подготовката на българската позиция за мирната конференция в Париж.

През 1920 г. Симеон Радев е назначен за пълномощен министър на България в Хага, Нидерландия – едно сравнително отдалечено място от следвоенния водовъртеж, твърде спокойно за неговия темперамент. Видим е контрастът между богатата, уредена страна и изтерзаната от загубите и несигурност България, откъдето идва и чийто интереси трябва да защитава. Срещите му с културни и възпитани политици, с школувани дипломати още повече контрастират с понякога нецивилизованите политически страсти, които се вихрят в София и страната.

Мисията на Симеон Радев в Хага е прекратена през 1921 г., което е възможност отново да се върне към изследователските си занимания. Пътува и работи в архивите в Берлин, Мюнхен и Виена, събирайки материал за дипломатическата история на Освобождението на България.

Сложни са отношенията между Симеон Радев и Александър Стамболийски, водач на Българския земеделски народен съюз (БЗНС) и министър-председател на страната до 9 юни 1923 г. Архивите пазят

Грамота от нидерландската кралица Вилхелмина за удостояване на Симеон Радев с рицарски кръст от Ордена на Оранже-Насау. 5 април 1921 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 9

писма, доклади и мнения, разменени между тях. Стамболийски, и след уволняването му като пълномощен министър в Нидерландия, продължава да разчита на дипломата Симеон Радев – определен е за делегат на Конференцията в Лозана (1922 – 1923), но поради събитията в Долни Дъбник (през септември 1922 г. формирания от оранжевата гвардия на земеделците малтретират на гара Долни Дъбник пътуващи към Велико Търново водачи на опозицията), Симеон Радев отказва назначението. В едно късно интервю той казва за Стамболийски, че не е бил обикновен човек, притежавал е въображение

и инстинкт за големи дела, но и човек, допуснал много големи грешки.

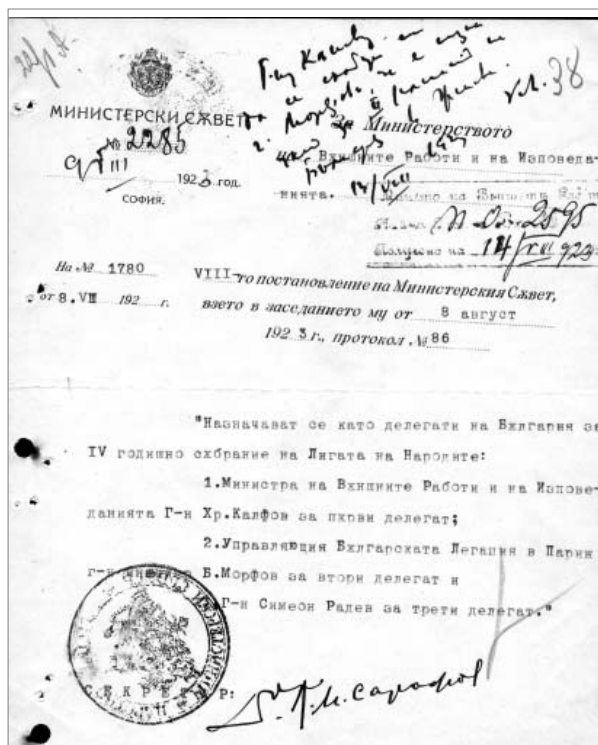
Веднага след смяна на властта в София през юни 1923 г. Симеон Радев отново е помолен да участва в Конференцията в Лозана в помощ на българската делегация, което той изпълнява.

Както пише по-късно Симеон Радев в писмо до министър-председателя (1926 – 1931) Андрей Ляпчев, редакцията на документите е важна при воденето на преговорите и сключване на международни актове. Признати са неговите умения и в това, наред с другите

му способности, което обяснява включването му като експерт в много от международните прояви и участия на България след Първата световна война.

Още съвременниците дават висока оценка на работата на Симеон Радев като делегат в Обществото на народите. Неговата реч в Комисията за малцинствата по въпроса за бежанците е съпроводена с аплодисменти, той е предложен за докладчик по темата на заседание на Общото събрание на ОН и поставя въпроса за българското население от Западна Тракия.

След войната, преди и по време на Парижката мирна конференция, се активизират организациите на бежанците в България. Заедно с Божирад Татарчев (1870 – 1940) Симеон Радев участва като делегат на Ресенското македонско братство в Учредителния събор на македонските емигрантски организации, проведен в София (22 – 25 ноември 1918). На събора е избран Изпълнителен комитет на македонските братства в България и гласувана внесена от С. Радев резолюция за ръководните начала в дейността на комитета. След конгреса започва работа за подготвяне на мемоар до мирната конференция и правителствата на Великите сили с исканията на македонските българи. Симеон Радев участва като съавтор и наблюдава издаването на обширния „Мемоар до председателя на Конференцията на мира и до правителствата на Американските съединени щати, Великобритания, Италия,

Постановление на Министерския съвет за назначаване на делегати от България за Четвъртото годишно събрание на Обществото на народите. Август 1923 г. ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 2839

Франция и Япония от Изпълнителния комитет на македонските братства в България“, обнародван през февруари 1919 г., по-късно преведен на английски, френски и италиански език и изпратен до високопоставени участници в конференцията.

За подготовка на мемоара на Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО), подписан от задграничните представители Тодор Александров и Александър Протогеров, до Парижката мирна конференция консултанти са проф. Любомир Милетич и Никола Милев. Поради изключителната заетост на Никола Милев, с работата като консултант и редактор се заема Симеон Радев. Исканията са да бъде допусната до конференцията делегация на организацията, която да защити каузата на българското население в Македония.

През 1919 г. излиза на английски и френски език документалният сборник „Българският въпрос и балканските държави“, издаден от Министерството на външните работи. Автор на въвеждащото историческо изложение е Симеон Радев, а Никола Милев подбира публикуваните документи, оценени като енциклопедия на българския национален въпрос от Симеон Радев, който по-късно пише, че книгата е много използвана в Европа и Америка от историци и журналисти, но е почти непозната в България.

Запазена е кореспонденция от пролетта на 1919 г. между Симеон Радев и висшия български духовник и общественик, роден в Прилеп, старозагорския митрополит Методий Кусев (1838 – 1922), по повод писмото на духовника до американския президент Удроу Уилсън (Woodrow Wilson) за търсене на справедлив мир. От нея се разбира, че е съдействал със съвети за съставянето и превода на писмото.

По настояване на Тодор Александров и Никола Милев, С. Радев става член на масонската организация с идеята да се разширят възможностите за защита интересите на България чрез влиянието на масонското движение. Приет е в ложа „Светлина“, част от Великата масонска ложа на България. През есента на 1923 г. Великата ложа на България го избира за един от делегатите за втория конгрес на Международната масонска асоциация.

Успоредно с всички други ангажименти, официално оторизиран или обществено ангажиран, неговото перо на историк не пресъхва. Симеон Радев пише за българския национален въпрос в междуна-

родната политика и македонския въпрос в различните му фази. През 1919 г. публикува в сп. „Обществена обнова“, бр. 8 и 9 „Българският въпрос в международната политика (Дипломатически бележки)“, където за времето след примирието пише: „Не трябва да се мисли обаче, че нашата важност е завинаги заличена. Ние се намираме само във временно затъмнение. Но с труд и мъдрост и от него ще излезем. Докато стоим на тоя голям кръстопът, гдето ни е поставила историята, все ще дойде ден нашият народ да добие цена и нашият глас да се чуе.“

БЪЛГАРСКА ЕКЗАРХИЯ

СВИДѢТЕЛСТВО ЗА ВЪНЧАНИЕ

ЕПАРХИЯ _____
ОКРЪЖИЕ _____
ОКОЛИЯ _____

№ 6 Вр. 7

Въ втория день на мѣсеца мартъ отъ хилядо
деветстотинъ двадесетъ и четвъртъ лѣто, вѣнча се Симеонъ
Радевъ, изъ гр. Тресенъ, на възраст 45 години,
на първо вѣнчило съ Бистра Винарова, изъ гр. Росридъ,
на възраст 34 години, на първо вѣнчило, при свещенодѣйствието
на долуподписания епископъ Архимандритъ Климентъ
Димитровъ, служащъ въ църквата Екзархийския па-
рахиса и свидѣтелството на кума Никола
Милевъ, изъ с. Морена Костуревъ

За увѣрние дава се настоящето свидѣтелство, потвѣрдено съ надле-
жния печатъ и подписъ.

Архимандритъ Климентъ

Свидетелство за венчание на Симеон Радев и Бистра Винарова. Цариград. 2 март 1924 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 10

БИСТРА ВИНАРОВА И СИМЕОН РАДЕВ: НАЧАЛОТО НА ЕДИН ДЪЛГОЛЕТЕН СЪВМЕСТЕН ЖИВОТ МЕЖДУ ДИПЛОМАЦИЯТА И ИЗКУСТВОТО

Първа среща

Виена е важен град в живота на Бистра Винарова. В този град семейството се премества да живее в първите години на XX век заради лечението на нейния баща генерал Върбан Винаров. За съжаление, именно в този град твърде рано тя го губи. Архивите пазят кореспонденция между нея и майка ѝ Елиза Винарова, свързана с тежкия семеен момент.

Виена е мястото и за друг поврат в живота ѝ – срещата, връзката и годежа със Симеон Радев. Двамата са се виждали мимоходом и преди това. Симеон Радев е гостувал на семейство Винарови, разговарял е с майка ѝ, издирвайки спомени при подготовката на книгата „Строителите на съвременна България“. Срещали са се и в някои от известните софийски салони.

През 1921 г., когато не е на дипломатическа мисия, Симеон Радев пристига във Виена отново да работи в архиви и библиотеки, за да издирва документи за българската история. Градът и след войната продължава да бъде притегателен център на интелектуалци и артисти, оперните и театралните постановки привличат много публика.

Симеон Радев контактувал с този свят, канел свои познати на театър или опера. Сред неговия приятелски кръг била и Султана Рачо Петрова (1869 – 1946), съпругата на ген. Рачо Петров (1861 – 1942), представителка на софийския хайлайф, както и Елиза Винарова, което личи от писмата на Симеон Радев до Султана Рачо Петрова. Обикновено двете ходели заедно с него на театър. На една от поканите към двете дами се отзовала дъщерята художничка. По време на представлението срещата между двамата не минала „успешно“, младата

дама проявила резервираност. Но впечатлен от хубостта и аристократизма на дъщерята на ген. Винаров, Симеон Радев я поканил да посетят театрално представление, но този път се обърнал с покана директно към нея. И както разказва семейната хроника, срещата този път минала в приятелство и сърдечност.

Следват срещи, разговори, двамата намират общи разбирания, взаимно уважение. Независимо от разликата във възрастта – 11 години – между тях се установява разбирателство, обич и любов, която продължава до края на съвместния им живот.

Дали Султана Рачо Петрова, или съдбата дава шанс на Симеон Радев да срещне една красива, извисена, талантива и интересна жена, а Бистра Винарова да срещне един истински интелектуалец, талантив писател, журналист, дипломат, не е ясно, но тази връзка оставя диря в културната история на страната.

Близките отношения между Симеон Радев и Бистра Винарова довеждат двойката до годеж, който се осъществява във Виена и е посрещнат с одобрение от техните близки и приятели. В запазените писма до Бистра Винарова от нейните приятелки художнички Ани Шрьодер-Еренфест (и съпруга ѝ Оскар Еренфест) и Вера Фарнер се чете радостта от годежа, пожеланията за щастие, в някои и респект от личността на годеника Симеон Радев.

Такова е и отношението на роднините на Бистра Винарова към техния брак. Майка ѝ Елиза не пропуска годишнините, за да ги поздрави и благослови и винаги с обръщението „скъпи деца“ и „мама, която ви обича“. Сърдечност и уважение прозира и от писмата и картичките, също запазени в архивния фонд, разменени между Симеон Радев и майката и братята на Бистра Винарова.

След годежа през 1923 г. желанието и на двамата е да се отдадат на творческите си занимания и да отидат да живеят в Италия, но дългът към родината изпраща Симеон Радев в Турция като пълномощен министър. Именно в Турция, в Цариград, където е българската легация (почти всички държави запазват легациите си в старата османска столица), те сключват брак през март 1924 г. и оттук тръгва съвместният им семеен живот.

От средите на европейския художествен авангард Бистра Винарова минава в средите на европейската дипломация като съпруга, отда-

дена на делото на своя съпруг. Симеон Радев в своя нелек път вече ще има незаменима подкрепа и дискретен, но важен помощник. Може би изкуството загуби, но спечели българското дело. Яркият талант Бистра Винарова се превръща във впечатляващо ерудираната Бистра Радева, съпругата на големия български дипломат.

*Симеон Радев и подписването на Ангорския договор –
дипломация на възможното*

По време на Първата световна война България и Турция (до 1923 г. Османска империя) воюват на страната на Централните сили, формирани около Германия и Австро-Унгария. Съгласно подписаните примирия с победителите от Съглашението и двете страни се задължават да скъсат дипломатическите отношения с бившите съюзници. Високата порта ги прекъсва на 28 ноември 1918 г., а България – на 17 декември 1918 г. Защитата на техните интереси се поема от неутрални страни.

Официално за възстановяване на дипломатически отношения може да се говори след Лозанския мирен договор от 24 юли 1923 г. между Турция и държавите победителки от Първата световна война, който отменя Севърския договор от 1920 г., и обявяването на Турската република начело с Мустафа Кемал паша (Кемал Ататюрк) (Mustafa Kemal Atatürk, 1881 – 1938). Прекарал около година в София като военен аташе (1913 – 1915), Ататюрк има важна роля за нормализиране на българо-турските отношения.

Реалностите след края на войната и Версайската система на мирни договори поставят пред двете страни необходимостта да противостоят на опитите на Балканите победителите да се възползват максимално за сметка на съседите си. Общите интереси предопределят и връзките на ВМРО, която след края на войната създава свое задгранично представителство в Цариград, с официалните власти, осъществявани със знанието на българската дипломация.

Българската външна политика, водена от министър-председателя Александър Стамболийски, а по-късно, след 9 юни 1923 г., от министър-председателя проф. Александър Цанков и външния министър

Христо Калфов, също е в посока на добри приятелски отношения с Турция, но въпреки официалното съгласие на двете страни от края на май за възстановяване на дипломатическите отношения, има известно недоверие към новата власт в София. На този фон не е случаен изборът на Симеон Радев да поеме дипломатическата мисия в турската столица – завършил Галатасарай, владеещ турски език, с много връзки и познанства, опитен дипломат, отлично познаващ проблемите на Балканите, с успешни мисии в Румъния, Швейцария и Нидерландия.

На 1 март 1923 г. генералният консул в Одрин Тодор Марков (1870 – 1950) е назначен за управляващ българската легация в Истанбул, а на 3 декември 1923 г. за пълномощен министър е назначен Симеон Радев. След обявяването на Анкара за столица на Турция е необходимо и преместване на легациите, но те запазват своите местоположения в Цариград. Официалното преместване на българската легация в Анкара става през 1927 г., но на практика, поради трудности с намиране на сграда, седалището е в старата сграда на легацията до 1932 г. В своите мемоари Симеон Радев споменава за затруднения, свързани с пътуванията и условията, както и здравословни проблеми, които пречат още по-тежка и без това свръхнатоварената му мисия.

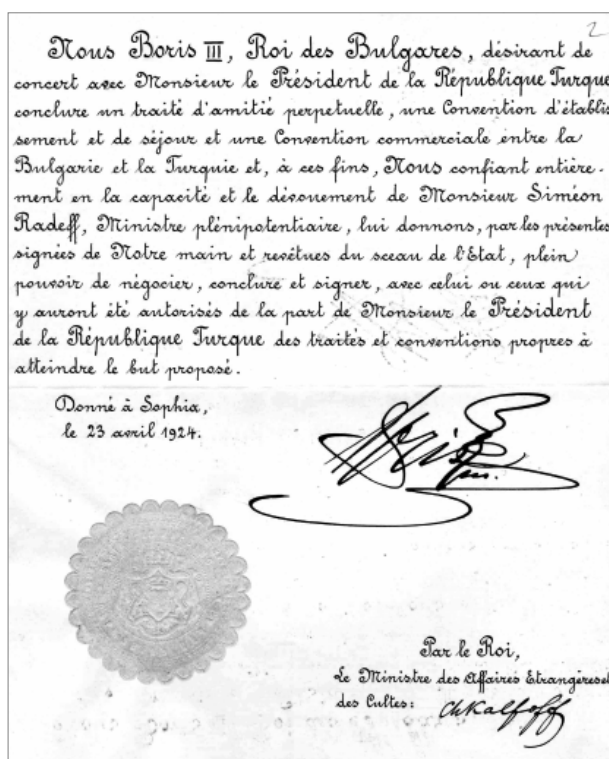
През декември 1923 г., с пристигането си в Турция С. Радев осъществява важни срещи, за да се ориентира в намеренията на официалната власт по отношение на България, и получава съгласието на турската страна да се обяви, че той поема поста от ген. Марков, макар и не официално акредитиран. След редовно получавани инструкции от София и съгласно дадените знаци от турското правителство, от 1924 г. започва подготовка за подписване на договор за приятелство между България и Турция.

Бавно и трудно вървят срещите с представители на турските власти. Използват се всякакви недоразумения – статутът на българския дипломатически представител или пък личността на Симеон Радев. Той предприема ход за изясняване на своето положение като изпраща Янко Пеев (1882 – 1951), от кръга към ВМРО в Цариград, в Анкара за проучване на ситуацията. След дипломатически усилия и такт през юни 1924 г. се осъществява среща между Симеон Радев и министър-председателя Исмет паша (Исмет Иньоню) (İsmet İnönü, 1884 – 1973).

Независимо от общите желания, преговорите прекъсват глав-

но поради ключовия проблем, т. нар. „висящи въпроси“ – за бежанците и техните имоти, за правата на малцинствата и тяхното спазване, за българските училища в Турция, съдбата на Българската екзархия и турските училища в България, за вакъфите на мюсюлманите в България. Според българското правителство те трябва да се решат след подписването на Договор за приятелство, докато турската страна неотстъпно настоява първо за решаването на висящите въпроси и след това подписването на договор. Препъникамък се оказват тези за имотите на бежанците и правата на малцинствата. Ангорската дипломация предлага да не се допуска връщането на бежанците по родните им места, като те получат обезщетение от съответната страна.

След протакания и изразеното ясно недоволство на председателя на турската република Кемал Ататюрк, според когото преговорите трябва да приключат с подписването на подготвените документи, или да бъдат прекратени, на 18 октомври 1925 г. е подписан Договор за приятелство между България и Турция. Към него има Допълнителен протокол за решаване на т. нар. „висящи въпроси“ и Конвенция за установяване, с която се урежда главно изселническият въпрос. Конвенцията дава възможност поданиците на договарящите се страни

Пълномощно на Симеон Радев за водене на преговори, сключване и подписване на договор и конвенции между България и Турция, подписано от Цар Борис III и от министъра на външните работи Христо Калфов. София. 23 април 1924 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 551

„да се установят и да пребивават“ на територията на другата страна. Под тези документи стои подписът на Симеон Радев, който по това време вече е български извънреден пратеник и пълномощен министър във Вашингтон.

Известно е, че макар и водещ преговорите в Анкара, Симеон Радев стриктно изпълнява нарежданията на българското правителство и външния министър Христо Калфов. Той уведомява София за всяка стъпка на турските официални лица. Заедно с това опитният дипломат е реалист за ситуацията, особено по отношение на връщането на бежанците по родните им места. Съгласно Цариградския договор от 1913 г. това е трябвало да стане в продължение на 2 години от неговото подписване, т. е. до 1915 г. и българското правителство не е успяло да удължи, поради невъзможността за спазването му, този срок. Неслучайно в едно свое писмо до Димо Кърчев (1884 – 1928) през юни 1926 г., по повод дебатите около ратификацията на Договора, той му пише за „любителския характер“ на мненията, изразени от много политици, и за „дилетантщината“ в българската политика. Гласът на трезвия анализ по отношение на Ангорския договор се чува в Народното събрание от големите политици като Андрей Ляпчев, а по-късно от Атанас Буров.

В едно интервю за в. „Слово“ от 1926 г., когато е във Вашингтон, Симеон Радев казва, че той, който води преговорите, знае с каква болка в сърцето са направени някои отстъпки. Независимо от нееднозначните оценки на този важен договор в историята на българската държава и компромисите при неговото подписване, не може да се вмени на Симеон Радев липсата на позиция и устойчивост в отстояването на българските интереси. Всички са работили със съзнание, че се слага още един камък към „делото на мира“.

*Симеон Радев във Вашингтон –
как се защитават българските интереси
от другата страна на океана*

Във Вашингтон Симеон Радев наследява уважавания български дипломат Стефан Панаретов (1853 – 1931), първия български диплома-

Симеон и Бистра Радеви на тържество с участието на британския посланик в САЩ Есме Уилям Хауърд (Esmé William Howard) и други лица. Вашингтон. [1925 – 1930] г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 1659

тически представител в САЩ, заемал този пост в продължение на 11 години. Симеон Радев високо цени работата на своя предшественик и продължава неговата политика – поддържане и засилване на интереса на американците към Балканите и конкретно България във всички аспекти – политика, икономика, култура, образование, хуманитарна подкрепа за страдащите. Още в първите си дипломатически визити в американската столица получава уверения, че в Америка има традиционни симпатии към България, дължащи се и на неуморната работа на Стефан Панаретов. Симеон Радев среща и се опира на приятелско отношение, което с опитност, качества и връзки се заема да разшири.

Дипломат в едни от горещите точки по време на войните, Симеон Радев продължава усилията за защита на българските интереси и среща разбиране на тези усилия и в Америка. От своя страна, през годините България е изразявала положително отношение към принципите, развити от американския президент Удроу Уилсън за постигане на траен мир, има много свидетелства за уважение и зачитане на тези принципи още от трудното време на Солунското примирие и

поканата към американския консул Доминик Мърфи да съпровожда българската делегация.

След пристигането си в американската столица Симеон Радев отделя заслужено внимание на американския историк от Университета Харвард Арчибалд Кулидж (Archibald Cary Coolidge, 1866 – 1928), основател на американската славистика, експерт при американската делегация по време на Парижката мирна конференция, който, както емоционално отбелязва в едно интервю Симеон Радев, на връщане от Париж казал, че неуспехът да бъде запазена Западна Тракия за България ще е най-скръбният спомен в живота му.

През този период, докато е на дипломатическа мисия отвъд океана, стои и въпросът за българския излаз на Бяло море. Симеон Радев прави задълбочен разбор на чл. 48 от Ньойския договор в изложение, публикувано в академично издание в Ню Йорк. Резюме на неговите виждания е поместено и в българските вестници, което остава без особен отзвук. Все в името на българските интереси в Тракия прави консултации с американски професори по международно право, споделяйки аргументи и тълкувания.

Пряк участник в преговорите за Ангорския договор, Симеон Радев продължава да следи проблема с бежанците от Източна Тракия и Мала Азия, техните имоти и права. Дава интервюта, пише писма до водещите политически фигури в страната, за да изясни позицията си и тънкостите на темата, които той много добре познава. Следи с интерес дебатите в Народното събрание, а и в пресата по повод ратификацията на Ангорския договор, и реагира с откровени критики към слабостите на българската външна политика.

Отчитайки симпатиите на американското общество към България, Симеон Радев поставя на първо място хуманитарната подкрепа за страната. В писмо до министър-председателя Андрей Ляпчев съобщава за отпуснати от Рокфелеровата фондация 10 хиляди долара за бежанците в България през 1927 г. След земетресението в Южна България през 1928 г. заминава за Ню Йорк, за да търси възможност за осигуряване на подкрепа, създаден е комитет, който събира и изпраща помощи за пострадалите. По-късно той участва в инициативите за награждаването на най-изявените активисти при изпращането на хуманитарна помощ.

Като опитен дипломат и познавач на балканските проблеми съставя в края на 1928 г. „Промемория по повод подписването на Спогодбата „Моллов – Кафандарис“ (Спогодбата урежда финансовите въпроси по ликвидиране на българските имоти в Гърция и на гръцките в България и е подписана от финансовите министри Владимир Моллов и Георгиос Кафандарис през декември 1927 г.), в която обяснява някои от важните въпроси на правителствени плащания към частни лица.

В името на експертната помощ и влияние на хората на науката Симеон Радев отправя писмена молба до цар Борис III да се срещне с професора по международно право в университета в Принстън Филип Браун (Philip Marshall Brown, 1875 – 1966) по време на негова обиколка на Балканите, в рамките на която ще посети и София, като го уверява, че проф. Браун е осведомен по съвременната международна политика. Именно той съдейства за среща на българския дипломат в Принстън с негови колеги професори, с които, както пише Симеон Радев, обсъдили Балканския въпрос.

Презокеанската отдалеченост дава възможност на Симеон Радев да види в по-голяма цялост следвоенна Европа, тенденциите и настроенията. Както сам той признава в писмо до Михаил Маджаров, външната политика на България непрекъснато обсажда ума му. В писма до министър-председателя Андрей Ляпчев развива своите идеи, които са подкрепени със солидни познания за фактите и за детайлите, с опита на участник в миналите преговори. В тях може да се видят широта на погледа, визия, вложени чувства, надежди и вяра.

Бистра Винарова и Симеон Радев във Вашингтон. Б.д. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 1637

СЕМЕЙСТВО РАДЕВИ В СРЕДИТЕ НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ И ИНТЕЛЕКТУАЛНИЯ ЕЛИТ ИЗВЪН БЪЛГАРИЯ

*Засилване на културния и търговски обмен – фокус в
дипломатическата мисия на Симеон Радев във Вашингтон*

Във Вашингтон Симеон Радев не е дипломатически чиновник, който изпълнява само нарежданията от София. В страната на неограничените възможности неговото въображение и енергия се развиват в пълна сила. Търси и намира начини за издигане на авторитета и престижа на България, за вдъхване на доверие – политическо (в разговори с влиятелни лица разяснява, че правителството в София се старее да бъде спазван общественият ред чрез парламентарната демокрация), финансово, икономическо.

Симеон Радев разбира, че макар и слаб, икономическият интерес на САЩ към България може да се засили не толкова с дипломатически действия, колкото с чисто стопански и търговски връзки. За това трябва да се съдейства, да се предизвика интерес у големи американски фирми към България, да се лобира те да търгуват с България или да се строят предприятия в страната. С писма до Андрей Ляпчев уведомява българското правителство за проявен икономически интерес от страна на американци към България, или за възможности за сътрудничество – в железопътното дело, в експлоатацията на гори и други дейности, и в търговията. В интервю за българската преса от 1930 г. предава мнението на американски специалист по храните за американския пазар на консервирани зеленчуци, високото качество на българските зеленчуци и възможностите за износ.

По стопанските и финансови проблеми в следвоенна България дипломатът води разговори при своите срещи с икономисти и юристи. В друго писмо до Андрей Ляпчев специално внимание отделя на срещата с Едуин Уолтър Кемерер (Edwin Walter Kemmerer, 1875 – 1945), американски икономист, финансист, известен съветник

на чуждестранни правителства, и разговора с него за опита му, който би бил полезен за българското банково дело.

Симеон Радев съдейства за разширяване познанията за икономиката и финансите на България – и по негова препоръка от Института Брукингс да изучава икономическите проблеми в България е изпратен Лео Пасволски (Leo Pasvolsky, 1893 – 1953), който публикува изследванията си в книгата „Стопанска България. Със специално изследване върху репарационния въпрос и делото на ОН“, издадена от института през 1930 г. на английски и преведена през 1932 г. на български език, която е добре приета в Америка и Европа.

Както и в Европа, Симеон Радев се възползва от библиотеки и архиви за изпълнение на своите служебни и изследователски задачи, работи в Конгресната библиотека във Вашингтон, пише статия за Стефан Богориди – „Стефан Богориди и неговото време“ (1929), но ангажиментите го засипват и не успява да я публикува. Дипломатът поддържа връзки с български музиканти и художници, опитва се да спомогне за техни изяви в Америка. Следи отношението на американската публика към български автори, отчита, че разказът на Елин Пелин „Волът“ е смятан за шедевър. Отбелязва, че в добри литературни списания са публикувани произведения на Йордан Йовков и Ангел Каралийчев, а част от „Записките“ на Захари Стоянов са преведени на английски език. Самият той говори за българската литература пред университетска аудитория. В интервю Симеон Радев споделя, че студенти в американските университети, Харвард, Принстън, се интересуват от българската история, търсят библиография, съветват се както с Панаретов, така и с него.

В името на разширяване знанието за България и издигане на авторитетите на нейните водещи личности Симеон Радев работи около посещението на принц Кирил в САЩ през пролетта на 1929 г. Съдейства за срещите му с официални лица и американски приятели на България и с радост отбелязва в писма доброто впечатление, което той оставя.

Тънък познавач на обществените настроения, особено когато е извън пределите на страната, Симеон Радев преценява, че личността на цар Борис предизвиква интерес и търси възможности да поддържа този интерес и сред американците. Мнението, че царят на България е

най-добрият посланик на своята страна и че неговата дипломация ще бъде специално оценена, той изразява в края на писмо до цар Борис, в което емоционално разказва за вълнуващата церемония пред гроба на Джанюариъс Макгахан (Januarius Aloysius MacGahan, 1844 – 1878) в Ню Лексингтън, Охайо, където е поставил цветя на паметника в знак на признателност. Преди това събитие Симеон Радев пише писма до министър-председателя, до самия цар Борис, до български общественици за изразяване почит към американци със заслуги към българския народ. Споделя в писмо (1926) до министър-председателя Андрей Ляпчев идея за изграждане на паметник в Охайо, в родното място на журналиста, защитник на българите, автор на репортажи за разрушенията и жертвите при потушаването на Априлското въстание през 1876 г. Пише и за Юджийн Скайлър (Eugene Schuyler, 1840 – 1890), учен, писател и дипломат, тогава секретар на американското посолство в Цариград, чийто доклад информира обществеността за жертвите сред цивилното българско население. Напомня и за Никълъс Бътлър (Nicholas Murray Butler, 1862 – 1947), философ, дипломат и публицист, председател на „Фондация Карнеги за международен мир“ (от 1925), във връзка с Доклада на международната комисия за разследване причините и провеждането на Балканските войни, издаден през 1914 г. от името на фондацията, популярно наричан Карнегиевата анкета.

През юли 1933 г. Симеон Радев е отзован като дипломатически представител във Вашингтон и е назначен за пълномощен министър на разположение във Външно министерство.

В отговора до НВ Борис III от американския президент Франклин Делано Рузвелт (Franklin Delano Roosevelt) на отзователното писмо за Симеон Радев се казва, че той „беше спечелил уважението на всички, с които е имал официални контакти...“.

*Между дипломацията и изкуството:
Връзките на Бистра Винарова със световния културен елит*

Заминаването на Бистра Винарова за Вашингтон е специално преживяване. Това не е първото ѝ пътуване до Америка, но този път е в друго качество, с други ангажименти, към които се налага да се адаптира като съпруга на дипломат в американската столица. Поддържа новия семеен дом така, че да е подходящ за срещи, които биха били от полза за мисията на нейния съпруг. Симеон и Бистра Радеви организират събирания на чай, на вечеря. Самите те ходят на гости на други пълномощни министри. Съхранени са много снимки за спомен от тези ползотворни, но и приятни срещи.

Общуването ѝ със съпругата на Пол Клодел създава приятелски отношения с нея, както и със самия Пол Клодел (Paul Claudel, 1868 – 1955) – френски поет и драматург, по-късно член на Френската академия, дипломат, чиято сестра е известната скулпторка, ученичка на Огюст Роден, Камий Клодел. Той остава за Бистра Винарова личен приятел и религиозен наставник, което личи и от запазени няколко писма между тях по теологични и философски въпроси. Многогодишна е връзката на големия френски писател и неговото семейство със семейство Радеви – съхранени са снимки от техни общи пътувания, писма от по-късните години. За това интелектуално приятелство съществува основа – Бистра Винарова познава творчеството на Пол Клодел още от годините на следването си в Дрезден, Германия.

В САЩ Бистра Винарова се среща с много хора от политическия елит. Семейство Радеви се познават и са в добри отношения с президентите Хърбърт Хувър (Herbert Hoover, 1874 – 1964) и Франклин Делано Рузвелт. Общуват с други видни представители на политиката, бизнеса, общественици. В техния дом гостуват и художници, писатели, журналисти. Самите те посещават изложби, концерти, проявяват интерес към всичко, което става в Америка, не само в столицата.

Във Вашингтон Бистра Винарова отново отваря душата си за изкуството. Няма достатъчно сведения дали е рисувала, но са запазени свидетелства за срещи с художници и най-вече нейните връзки с интелектуалци в американската столица. Тук се запознава с Тереза Бърнстейн (Theresa Bernstein, 1890 – 2002), която рисува неин порт-

You are invited to a Private View of Paintings by Theresa Bernstein and to meet the artist at Grand Central Art Galleries Fifteen Vanderbilt Avenue New York from three to six o'clock on Tuesday April twenty-second. Exhibition continues through to May third.

Mr. & Mrs. Radoff - Your
portrait has been much
admired. Wish you
and all the exhibition -

Покана от Тереза Бърнстейн до Бистра Винарова за изложба с нейни картини. Ню Йорк. 1 май 1930 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 190

рет и с която поддържа творческа връзка.

Особено щастлива е Бистра Винарова да се срещне със своя учител Ханс Хофман, който отново я насърчава да продължи заниманието си като художник. Сприятелява се с родената в Рим италианска скулпторка Фауста Витория Менгарини (Fausta Vittoria Mengarini, 1893 – 1952), която споделя с нея професионални и житейски проблеми по време на работата в САЩ, както и с други творци. В късните си спомени семейство Радеви отделя внимание на познанството си с Езра Лумис Паунд (Ezra Loomis Pound, 1885 – 1972), американски поет и музикант, представител на модернизма. В спомените им той е обаятелен, темпераментен, чиито прояви много са ги забавлявали. Бистра Винарова го е срещала и в Париж. За отбелязване е, че Симеон и Бистра Радеви не само четат произведенията на Юджийн О'Нийл (Eugene O'Neill, 1888 – 1953), но и имат срещи с него, за което свидетелства по-късно техният син Траян Радев.

Симеон Радев оценява любовта на съпругата си към Париж – европейската артистична столица, града на изкуството. Дава ѝ възможност, освободена от светски ангажименти към легацията, да пътува в

Европа и най-вече във френската столица. Тя посещава църкви, галерии, музеи, ателиета на известни художници. По-късно пред сина си ще си спомни за срещи с Алехо Карпентьер, Иля Еренбург, Луи Арагон. Приятелките, с които пътува, ѝ помагат да открие новите идеи и влияния в Европа.

Бистра Винарова следи и литературния живот в България. Заедно със Симеон Радев възторжено посреща поемата „Чеда на Балкана“ на Кирил Христов (1875 – 1944) и, както отбелязва Симеон Радев, тя, която чете в оригинал световна поезия, знае какво е добра поезия, може да оцени поетичното достижение на Кирил Христов и като художник намира великолепно изградени портретите.

В много от писмата си до свои приятели и познати Симеон Радев отбелязва мненията на съпругата си Бистра Винарова както по отношение на събития, така и по отношение на литературни прояви, за дадени личности, като винаги отбелязва стойността на нейните виждания, подплатени с изключителната ѝ култура и образование.

*Симеон Радев в Лондон –
има ли място за аристократи в размирното европейско време?*

След два мандата във Вашингтон, през есента на 1933 г. Симеон Радев се завръща в България, като запазва ранга си на пълномощен министър към Министерството на външните работи и изповеданията до средата на 1934 г., когато е освободен.

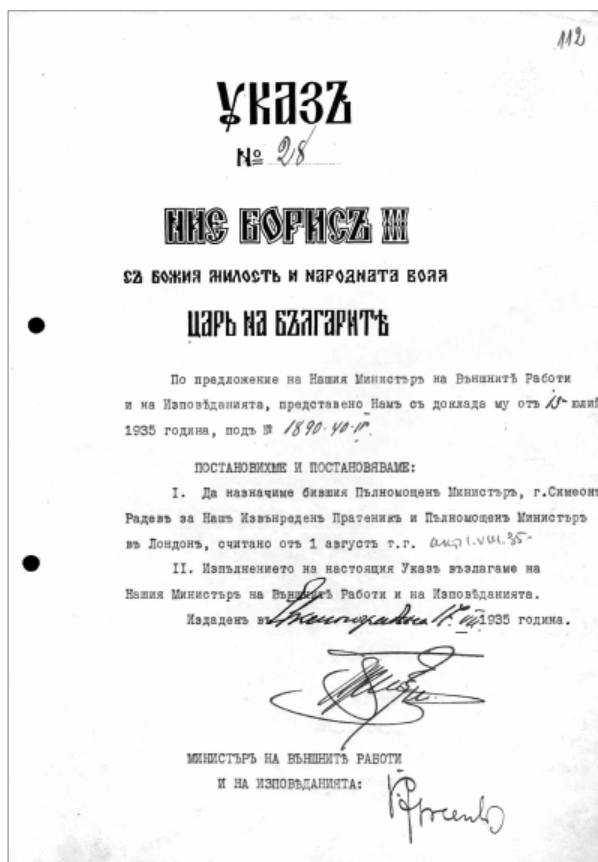
Политическата обстановка в страната след 19 май 1934 г. се променя. Деветнадесетомайците правят опит за централизация на държавата и управление с наредба-закони, политическите партии са забранени, постепенно се засилва ролята на държавния глава цар Борис. След отстраняването на правителството им начело с Кимон Георгиев и двете преходни правителства на ген. Пенчо Златев и Андрей Тошев, през ноември 1935 г. за министър-председател и министър на външните работи е назначен дипломатът Георги Кьосеиванов.

След прибирането си в България Симеон Радев продължава литературните си занимания, отново работи за следващия том от „Стро-

ителите“, за което е събрал доста исторически документи.

През 1935 г. е назначен за дипломатически представител в Лондон. Изпращането му в Лондон е значим факт не само за неговата кариера, но и за българската външна политика. Великобритания е традиционно средишно място на европейската политика, но от средата на 1930-те нейната позиция е изключително важна. Опитът на Симеон Радев и дълбокото познаване на европейската и световна политика го правят изключително подходящ за тази мисия.

За известно време има нестабилност на поста на Симеон Радев в Лондон – в писма, включително и до самия Георги Къосеиванов, категорично отказва да замине за Берлин, ако се потвърдят слуховете, че правителството ще го изпрати там. Проявява характер, като заявява, че за него е важно да има спокойствие и сигурност от страна на неговата държава, за да може да изпълнява своята мисия и да е полезен. С изглаждане на отношенията между министър-председателя и дипломата мисията му тръгва в посока на усилена работа в няколко направления – дипломатически срещи, политически анализи, засилване интереса към България в икономическо и културно отношение, неща, които той е способен да прави успешно.

Указ за назначаването на Симеон Радев за извънреден пратеник и пълномощен министър в Лондон. 17 юли 1935 г. ЦДА, ф. 176К, оп. 18, а.е. 823

Симеон Радев се среща с политически лица, дипломати, общественици, журналисти, учени. Следи внимателно развитието на обстановката и тенденциите на Балканите, проблемите в Европа, стреми се да бъде пунктуален, с информация от различни източници. Редовно информира за развитието на въпроса за Проливите (Босфора и Дарданелите) и особено за преминаването на военните кораби, за подготовката и провеждането на конференцията в Монтрьо през 1936 г., където е приета конвенция за регламентиране движението през проливите, осигуряващи връзка на Черно с Егейско и Средиземно море.

През втората половина на 1930-те години в Европа вече са оформени двата лагера – на създателите на Версайската система – Франция и Великобритания, поддържани от САЩ, които са за запазването на сключени договори, без ревизия на установения ред, и новата коалиция от Германия и Италия, с вътрешнополитически тоталитарни режими, която е за промяна на съществуващата система.

В такава международна обстановка България успешно действа за преодоляване на наложената ѝ след Първата световна война външнополитическа, предимно регионална, изолация. Фактор за това се оказва и поддържане на принципа за отказ от крайно обвързване с определена държава или политически съюз.

Много внимателен е дипломатът за отношенията на България с Югославия. Симеон Радев дава съвети за поведението на македонските организации в този деликатен международен момент – допустима е и необходима само една мирна пропаганда за българския характер на Македония. Наред с това през 1930-те години се реализират стопанско замогване и редица културни постижения. Както и в Америка, така и в Лондон, благодарение на многото си познанства, Симеон Радев прави стъпки за подпомагане на българската търговия, за популяризиране на българската култура. Следи изявите на българските историци в Обединеното кралство, както и на изявените английски учени, пишещи за България.

Редовни са приятелските му срещи с Едуард Бойл (Edward Boyle, 1878 – 1945), дългогодишния председател на Балканския комитет в Лондон, с братята Ноел и Чарлз Бъкстон (Noel Noel-Buxton, 1869 – 1948, Charles Roden Buxton, 1875 – 1942). Самият той се стреми да популяризира българската история и култура, изнася и няколко лек-

Симеон Радев на среща с кмета на Хага. [1936] г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 1664

ции за България. В българската легация със съдействието на съпругата му Бистра Винарова са организирани музикални вечери – на една от тях изнася концерт младият цигулар Добрин Петков (1923 – 1987), съдействат за гостуването на също талантливия цигулар Константин Илиев (1924 – 1988). Симеон Радев подпомага български студенти и учени от различни области на знанието за специализации. Активен е за осъществяване на обмен на книги между Българската академия на науките и Кралското научно дружество в Лондон.

Наред с дипломатическата си мисия продължава да събира архивни документи за своите исторически трудове.

Стъпките за икономическо издигане включват и развитието на търговията. Правят се усилия със съдействието и на българския пълномощен министър, по свидетелства от писма между Симеон Радев и английски депутати, българските търговци на плодове и зеленчуци да достигнат до английските пазари. Тези, макар и скромни, търговски връзки трябва да се отбележат на фона на доминиращите българо-германски търговски отношения.

Поради историческо стечение на обстоятелствата през около чети-

ригодишния мандат в Лондон Симеон Радев става свидетел на смяната на трима английски крале – краят на управлението и погребението на Джордж V, възшествието на Едуард VIII, последвалата след по-малко от година абдикация с голямо напрежение в кралския двор, възшествието и коронацията на Джордж VI (12 май 1937).

Симеон Радев и Бистра Винарова имат редкия случай да бъдат приемани на встъпителни и прощални аудиенции от двама английски крале. Българският пълномощен министър има ангажменти при визитите на българския цар Борис в Лондон през 1936 г. и 1937 г. за коронацията на крал Джордж VI, посещението на царското семейство, посещението на принц Кирил в Обединеното кралство.

През 1936 г. Симеон Радев е назначен и за дипломатически представител на България в Хага. Мисията му е отговорна, тъй като Нидерландия граничи с Германия, а това в този момент е от съществено значение за политиката в Европа.

Дипломатическата мисия на Симеон Радев в Лондон и Хага продължава до началото на 1938 г. При отпътуването си получава писма от английски политици и общественици, свидетелства за висока оценка на дипломата Симеон Радев, но и за човека и аристократа по дух.

Симеон Радев в Брюксел – краят на една забележителна дипломатическа кариера

Веднага след отзоваването на Симеон Радев от Лондон той е изпратен като пълномощен министър в Брюксел. Постът в неутрална Белгия го изправя пред нови предизвикателства. От една страна, това е по-спокойно място, сравнено с ангажиментите в столицата на Обединеното кралство и пътуванията до Хага, което дава възможност за изчерпателни анализи за подпомагане управляващите в София. Но от друга страна, периодът на неговата мисия в сърцето на Европа е много нестабилен, непредсказуем. Сигурността на неутралните централноевропейски страни с граници с Германия става международен проблем. След започване на военното противопоставяне през 1939 г. мирът за тях става водеща политическа линия. В същата уязвима по-

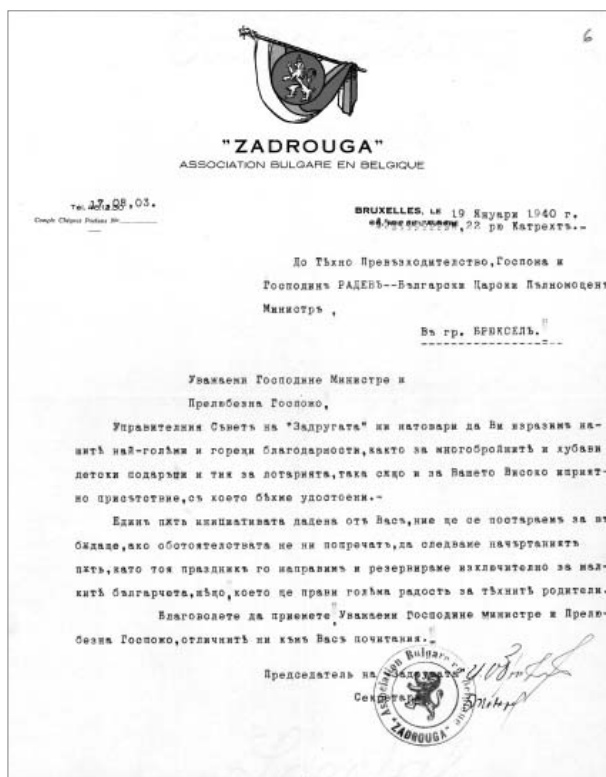
зиция е и България. Симеон Радев си дава ясна сметка за това и неговият разум го води към стриктно спазване на указанията от България и следване на нейната официална политика.

В своите писма до министър-председателя, но най-вече до цар Борис, който вече си е извоювал ролята на фактическия ръководител на държавата, Симеон Радев прави пълен обзор на политиката на Англия, САЩ, Германия, Италия. В неофициалните си донесения предава конфиденциална информация, получена в резултат на неговите многобройни и добри познания в дипломатическите среди, на лични откровени разговори – за намеренията на Германия към т. нар. „неутрални“, за разногласията в ръководните германски кръгове към неутралитета и др. Осведомява за отгласа от срещите на Съмнър Уелс, пратеник на президента Рузвелт в Европа с мисия в полза на мира, отчита скептицизма на белгийския министър-председател Пол-Анри Спаак (Paul-Henri Spaak, 1899 – 1972), както и на британските представители. Предава сведения за отношението, макар и неофициално, на Италия към Югославия, за италианските амбиции към Балканите. Срещите му с умерени дипломати от страните на воюващите му дават поглед за настроенията на обществата вътре, подсилват надеждите, че може би една световна катастрофа би се разминала, но същевременно опитът го учи, и това той недвусмислено изпраща като коментар, че всички стават все по-скептични за предотвратяване разрастването на конфликта.

Описвайки срещите си с официалните представители на страните, Симеон Радев отчита реалната позиция на всеки един от дипломатите – дали е доверено лице на официалната политика, или е в периферно място, по отношение на съветските дипломати отбелязва пропагандния характер на техните изявления.

Интересни са писмата на Симеон Радев до държавния глава или приятелите – правейки анализ на международната обстановка и на личността, обрисова образи. От този тънък наблюдател и умел рисувач читателят получава една невероятна палитра от портрети. Така писмата му, очертавайки „мрачните пътеки на положението в Европа“, освен информационни, каквито се изисква да бъдат, са и литературни четива.

Архивът на семейството съдържа покани от кралския дворец за

Писмо от председателя на Българската колония „Задруга“ в Белгия до Бистра Винарова и съпруга ѝ Симеон Радев с благодарност за участието им в благотворителните инициативи на колонията. Брюксел. 19 януари 1940 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 188

цигуляря Васко Абаджиев (1926 – 1978), който учи в Брюкселската академия, а Бистра Винарова организира за него специални посрещания в легацията, за да намери почивка от напрегнатия за възрастта му музикантски живот.

Симеон Радев полага усилия да ориентира българските политици, тъй като на България отново ѝ предстои съдбовен избор, и отново въпросите за националното обединение водят политическата мисъл. Външното министерство го натоварва, като един от най-добрите специалисти по темата, да изготви българската позиция за Южна Добруджа и Тракия, и то в няколко варианта с оглед на това на чий представител от меродавните външни сили ще се представи.

След нападението на Германия над Белгия на 10 май 1940 г. и ней-

вечери и приеми, от аристократи за гостувания в именията им. Ерудираният дипломат поддържа контакти и се среща с политически дейци от Белгия. Семейство Радеви организират срещи в българската легация, за което получават много благодарствени писма. Сприятеляват се с Анри Давиньон (Henri Davignon, 1879 – 1964), белгийски писател, член на Кралската академия за френски език и литература, който отбелязва, че изпитва истинско удоволствие от срещите с „чудесната българска двойка“. Особени грижи проявяват към детето чудо,

ната окупация, Симеон Радев следва по инструкции от София белгийското правителство, напуска Брюксел и остава известно време в Париж. Пак по указания от Външното министерство, българският дипломат отпътува за София.

През юли 1940 г. Симеон Радев се завръща в България. Може да се каже, че началото на Втората световна война слага край на неговата дълга и забележителна дипломатическа кариера. Балканската война насочва пътя му към дипломацията, без това да е желанието на журналиста и историографа Симеон Радев, друг световен конфликт връща дипломата постепенно към старите му занимания.

Свидетелство за дарение на Симеон Радев от Охридската общоградска фондация „Свети Климент Охридски“. 1943 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 14

ЗАВРЪЩАНЕ В БЪЛГАРИЯ

*Симеон Радев в София –
дипломат на разположение и щастието да си сред своите*

След изпълненото с тревоги завръщане от последната дипломатическа мисия, Симеон Радев запазва мястото си във Външното министерство като пълномощен министър на разположение. Този статут предполага неговата експертност да бъде оползотворявана при реализиране на българската външна политика.

През началото на 1940-те години, когато Европа е в пламъците на войната, специалисти като Симеон Радев са нужни, особено когато е необходимо да се действа бързо. В такава ситуация министър-председателят Богдан Филев го натоварва спешно да подготви кратък текст – изложение по Македонския въпрос, който да послужи на цар Борис при срещата му с Адолф Хитлер през април 1941 г. в Германия, състояла се веднага след капитулацията на Югославия и излизането на преден план на проблема за Западните Балкани в новата обстановка. Малко преди това, на 1 март 1941 г. България се е присъединила към Тристранния пакт (Германия, Италия и Япония).

В своята работа към Министерството на външните работи и изповеданията Симеон Радев не пропуска и възможностите на т. нар. „тиха дипломация“. Има данни, че той дава два съвета на осъдения задочно през 1934 г. Иван Михайлов (1896 – 1990), след като получава частична амнистия от българското правителство – да не се завръща в България, а ако го направи, да се държи настрана от политиката. Наред с експертната дейност във Външното министерство, пак в сферата на тихата дипломация, много вероятно е Симеон Радев да е готвен за мисия в Москва в съдбовните месеци в началото на 1944 г., в унисон с българската външнополитическа линия за запазване на добрите отношения със СССР. В телеграма от май 1944 г. външният министър Димитър Шишманов пита българската легация в Москва какво става с исканията за Симеон Радев – едно намерение, което не се осъществява.

След установяването на българско управление във Вардарска Македония, през 1941 г. Симеон Радев осъществява едно специално и

дълго чакано пътуване. Заедно със съпругата си Бистра Винарова пътуват из родния му край (той пътува за кратко до Ресен през 1916 г., преди да се отправи за дипломатическата си мисия в Берн). Посещават Ресен, Битоля, Охрид. Срещат се и се снимат с негови роднини, приятели. При това посещение Симеон Радев изнася сказки в Охрид, Битоля, Скопие, Прилеп. За сказките в Охрид, на тема България и Македония през вековете, и в Битоля информира излизащият в Скопие (1941 – 1944) вестник „Целокупна България“.

През 1942 г. С. Радев, заедно с други членове на Македонския научен институт, на който той е член-учредител през 1923 г., се среща с жителите на градове в Македония и отново посещава родния Ресен, емоциите от което споделя със съпругата си. През 1943 г. също пътува до Македония, но командирован от Външното министерство.

В София, в периода 1940 – 1944 г., с не толкова натоварен работен режим, Симеон Радев има възможност да се включва, да прокарва и да подкрепя редица обществени инициативи. Особено близки и по сърце са тези, свързани с културния живот на страната. Той е в комитетата за честването на 60-годишнината на историка проф. Петър Мутафчиев (1883 – 1943) и 30 години от началото на неговата изследователска дейност. На честването 75-годишнината на Андрей Тошев, дипломат, учен и политик, в София през април 1942 г. произнася слово „Един от поколенията на възрожденците. Многостранното дело на Андрей Тошев“.

В тези години Симеон Радев се отзовава на всякакви молби за помощ от хора, които се обръщат към него – за съвет, за доставяне на книги, при чествания и др. В процеса през 1942 г. срещу Централния комитет на Българската работническа партия Радев свидетелства в полза на своя другар от младини Павел Шатев (1882 – 1951), дори легендата разказва, че има заслуги Шатев да не бъде осъден на смърт.

Признат за водещ дипломат и експерт, през ноември 1943 г. по инициатива на външния министър Димитър Шишманов, Симеон Радев е включен в състава на една комисия с участието на професорите Георги П. Генов (1883 – 1967), Любомир Владикин (1891 – 1948) и Иван Дуйчев (1907 – 1986) с идеята да бъдат подготвени статии по темата „Какво преследва България с участието ѝ в днешния въоръжен конфликт“, от които да е ясно, че страната търси национално обединение на своите земи и няма завоевателни намерения, и да се създаде план за обнародване на брошури, книги и публикации както в страната, така и в чужбина. Това е мисия, за която той е добре подгот-

вен и има опит – още от началото на XX век работи за информиране европейския свят за тежненията на македонските българи.

В годините на Втората световна война С. Радев следи с жив и професионален интерес политическите и военни събития. Тревогите му стават все по-големи, което намира място в някои от писмата до близките му приятели.

Симеон Радев участва в три войни (Балканската, Междусъюзническата и Първата световна), пряк участник е в договарянето на примирие и изготвянето на договори за техния край. Свидетел и потърпевш е на началото на Втората световна война (Брюксел), от нейния разгар (атаките на англо-американската авиация над България), но краят на този пожар за него е непредвидим. Силните му тревоги са основателни в това съдбоносно за България време.

*Симеон Радев и неговият интелектуален кръг –
между литература, политика и история*

В предговора на книгата си „Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени“, за решението да издаде свои спомени за известни писатели и художници, Симеон Радев пише: „Завладя ме радостно чувство да се върна с мисълта си към младите години и да преживея отново дните на весело другарство и възторжен труд.“

Исторически шанс за една култура е, когато големите ѝ имена не са сами, когато те могат да си говорят, да се вдъхновяват, отричат, издигат. Много дървета правят гората.

Александър Балабанов

Съдбата е направила така, че двама от най-значимите личности в историята и културата на България през XX век – Симеон Радев и Александър Балабанов, са се родили почти в един и същи ден 18/19 януари 1879 г. – единият в Ресен, другият в Щип. И пак съдбата, providението, по израза на Симеон Радев, ги среща в София, и двамата току-що завършили гимназия, със сходни мечти и интереси. Пиететът към френската поезия ги сближава за цял живот.

Един влак в есенен ден през 1898 г. ги отвежда в Европа – единия към Женева да учи право, а другия към Лайпциг да учи класическа

филология. Почти едновременно се завръщат в София и всеки работи в своето направление до началото на съвместната им работа в сп. „Художник“ – едно плодотворно сътрудничество в българския литературен и художествен живот. Симеон Радев си спомня, че именно Балабанов го импулсира да напише и публикува в списанието много популярната статия за д-р Кръстев и кръга „Мисъл“. Съвместната работа и интереси пораждаат и много срещи, разговори, както пише Симеон Радев, „едно пищно безреди“.

Балканската война отново ги събира в Главната квартира на Българската армия в Стара Загора заедно с Елин Пелин. След края на Балканските войни Симеон Радев предлага да бъде включен и Балабанов в група от видни интелектуалци, които да пропагандират в чужбина интересите на страната. Така започват международните изяви на Александър Балабанов, който може да води разговори не само за политика, но и за философия, история, качество, необходимо за утвърждаване образа на България.

За дълго време, докато Симеон Радев е на дипломатически мисии в Хага, Анкара, Вашингтон, двамата са разделени. През 1933 г., когато се завръща от САЩ, се подготвя честването на литературоведа, преводача и критика Александър Балабанов. По време на тържеството през 1934 г. С. Радев произнася слово пред препълнената зала на Народния театър, посрещнато с много „браво“ и поздравления. Публикува и статия в сборника за Александър Балабанов.

Тяхната близост и връзки продължават, докато Симеон Радев е в Лондон и Брюксел. Разискват върху литературата, върху списание „Развигор“, създадено от Балабанов, с истински критични бележки между тях – близостта и уважението им позволяват да са много откровени. След окончателното завръщане на Симеон Радев през 1940 г. в София той вижда своя приятел доста променен – начинът на живот е казал своето. Останал сам, разделен със семейството, болен, Балабанов трудно преживява здравословните кризи. Симеон Радев е до него, дори и в болницата, изпълнен с тъга за това, че едно изключително дарование си отива. Но както му казва самият Балабанов: „И втори живот да ми се даде, пак ще го живея по същия начин“.

Елин Пелин

Още през 1903 – 1904 г. С. Радев е респектиран от таланта на Елин Пелин в публикуваните негови ранни разкази, но истинското им за-

Симеон Радев (вторият прав от дясно наляво), Димитър Калевич, Михаил Арнаудов, Александър Балабанов, Елин Пелин и др. Б.м. [1917] г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 1656

познаване става през 1904 г., когато на вечеринка на групата „Българан“ Елин Пелин чете своята пародия „Отечество любезно“. И тогава Симеон Радев ще напише и признае за себе си, че е открил Елин Пелин, след което ще чете и ще се запознава по-дълбоко с разказите му. През 1905 г., в салона на „Алианс Франсез“, пред аудиторията от чужди дипломати, изнася беседа на френски език „Българският селянин според някои наши писатели“, в която особено силни и аналитични са думите му за Елин Пелин. Беседата е преведена на български език от Никола Милев и публикувана в сп. „Художник“, а по-късно под заглавие „Българският селянин в първите разкази на Елин Пелин“ е включена в „Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени“.

Още в началото Симеон Радев прави опит да проникне в душата на писателя, приел поетично горчивото име Елин Пелин. Горчилката е от нерадостното ежедневие, от разочарованието, че трябва да споделя един живот с неразбиращи го хора, потънал в недоимъка на селото в битието си на селски учител. Европейският възпитаник си дава сметка, че шегата е защита, че маската на незаинтересованост е прикритие на тежки мисли и чувства. В смеха, шегата на Елин Пелин Симеон Радев намира обяснение за оцеляването на таланта. Той говори за смях „елегантен“, ироничен, добродушно-лукав, в който има

и съчувствие, и обич към изобразените герои.

Контактите между Симеон Радев и Елин Пелин продължават през годините, но всеки опит да бъде привлечен към някаква дейност, журналистическа или обществена, извън писателските занимания и навици, среща отпор, образно предаден от Симеон Радев – Елин Пелин вдига ръце с думите „Мани, мани“. Така отказва да сътрудничи във „Вечерна поща“ и в ред други дела.

Симеон Радев високо цени творчеството на Елин Пелин и заедно с другите му приятели прави опити за въздействие върху Елин Пелин за повече писане, но писателят упорито отказва. Приятелски всички отбелязват, включително и Симеон Радев, леката завист и раздражение, която таи Елин Пелин, когато другите творят.

Независимо от слабостите, от дразгите, Симеон Радев и Елин Пелин са духовно близки. До края на дните си Симеон Радев остава с мислите си за Елин Пелин, както и с укора към себе си за ненаписания по-дълбок анализ върху психологическия портрет на големия разказвач. Все пак оставя един текст, писан през 1960-те, „За Елин Пелин“, и публикуван в „Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени“.

Никола Милев

Симеон Радев пише през 1929 г. в писмо до сестрата на журналиста Димо Кьорчев след неговата кончина: „Като изключим Милева, никого от приятелите ми от моето поколение не съм обичал с такава нежна обич както Дима“. Едно искрено признание за привързаност към Никола Милев и Димо Кьорчев. В своите „Ранни спомени“ той описва първата си среща с Никола Милев в Галатасарай, когато разбира, че в училището е дошъл нов ученик от Костурско, роден през 1881 г., учил в българското училище във Фенер. Двамата бързо се сприятеляват, а Симеон Радев отчита с радост успехите на Никола Милев в лиця. След като се завръща в София и започва журналистическата си работа, привлича от Цариград учителя Никола Милев в столицата да работи във в. „Вечерна поща“, което пък му дава възможност да се запише в Софийския университет.

В спомените на Симеон Радев Никола Милев е изключителен ум, подготвен историк, който се отличава с разум и такт. Според съвременниците му, той би бил изключителен дипломат. Като директор на печата към Министерството на външните работи и изповеданията

(1918 – 1919), Никола Милев участва в подготовката за Парижката мирна конференция. Двамата със Симеон Радев подготвят „Българският въпрос и балканските държави“, издадена от Външното министерство на френски и английски език. Докато Симеон Радев е на дипломатическа мисия в Хага, Никола Милев е на специализация в Рим. Кореспонденцията между тях е свидетелство за научните търсения на Никола Милев. Въпреки че е противник на Стамболийски, Милев приема предложението му да замине на мисия в Лондон и Лозана, където заедно със Симеон Радев участват в заседанията на Съвета на Обществото на народите и настояват за комисия, която да провери на място обвиненията на съседите на България. Двамата участват и в заседанията на Общото събрание на ОН в Женева. Благодарение на вродения си такт Никола Милев печели симпатиите на всички, с които е провеждал разговори за България.

През 1924 г. той е в Цариград и гостува на Симеон Радев. Тогава става кум на сватбата им с Бистра Винарова. От кореспонденцията му със Симеон Радев се разбира, че има предложение Милев да бъде изпратен като български дипломатически представител в Съединените щати, но малко преди заминаването е убит в центъра на София от наемници, с поръчители от лявото крило на ВМРО. По повод 10 г. от неговата смърт Симеон Радев публикува спомени „Силует от миналото – Никола Милев“, изпълнени с много емоции и изключителна характеристика на неговия обичан приятел Никола Милев.

Димо Кърчев

Към групата на най-близките и обичани от Симеон Радев приятели е и роденият във Велико Търново Димо Кърчев – юрист, публицист, литературен критик и политик. Със Симеон Радев споделят еднакви политически пристрастия, членове са на Народнолибералната партия (Стамболовисти), заедно са и във вестник „Воля“.

Симеон Радев цени изключително много литературния му талант. За него той е човек, с когото може да споделя всичко – за история, за философия, от Гьоте до търновския „кир Иванчо Халачев“. Въпреки кризата в приятелството преди заминаването на Симеон Радев за Вашингтон, те си разменят писма и остават с добри чувства. Димо Кърчев умира през 1928 г. и тогава Симеон Радев разбира какъв близък приятел е загубил. Неутешим е и смъртта му дълго го гнети. Затова и пише едно много силно и прочувствено писмо до Дафина Кърчева – сестрата на Д. Кърчев, с което прави последен поклон

пред своя близък и обичан другар.

Много са интелектуалците на България, с които Симеон Радев дружи или има досег, много са големите политици, с които работи в името на България и за Македония. Цяла редица от значимите хора на България са били част от приятелската, духовната, обществена и политическа среда на Симеон Радев. Всеки от тях се е докоснал до неговия свят, до дарбата му на журналист, историк, политик, дипломат. И те дават своето вдъхновение на Симеон Радев, формират средата и климата, за да може той да развие своя талант и заедно всички да продължат съграждането на България.

*Годините на Симеон и Бистра Радеви в София –
завръщане в своята среда, изпитание и духовно обновление*

След установяването си в София през 1940 г. Симеон Радев се завръща в своята среда на писатели, учени, журналисти. Поддържа постоянна епистоларна връзка с поета Кирил Христов, който му изпраща свои творби, някои дори почти необработени, за оценка. В постоянен контакт е с Александър Балабанов и Елин Пелин. Търсен е от журналисти, хора на духа, общественици. В знак на признателност е провъзгласен за почетен член на Дружеството на столичните журналисти за неговата журналистическа и публицистична дейност (юли 1940).

Симеон Радев пише редица статии за периодичния печат. Особено интензивно е сътрудничеството му в авторитетния вестник „Зора“ с главен редактор прилепчанина Данаил Крапчев (1880 – 1944), където публикува статии за историята на България, някои с препратки към актуалните за времето външнополитически проблеми, спомени за отделни лица и събития. Пише отзиви за тематично разнообразни новоизлезли книги на Михаил Арнаудов (1878 – 1978), Петър Мутафчиев и др., в статия за Библиографския институт дава мотивирани и непредубедени характеристики на учените библиографи Никола Михов (1877 – 1962) и Тодор Боров (1901 – 1993), публикува текстове за изложби на Бенчо Обрешков (1899 – 1970), Иван Шошков (1910 – 1946) и др. Освен във в. „Зора“, публикува и в други периодични издания – в сп. „Родна реч“ статията „За чуждите думи“, във в. „Целокупна България“ части от „Македония и Българското възраждане“ и др.

Дава интервюта, напр. интервюто на Христо Бръзицов (1901 –

1980) от 1943 г., където споделя спомени за дипломатическите си години, за историографските си търсения и литературната критика и др., среща се с млади журналисти, литературни критици.

Работи усърдно, но невинаги в спокойна среда и обстановка – военновременните месеци и години не са уютни времена за творчество.

През тези години Симеон Радев успява да разгърне отново творческите си сили. Под силното влияние на световната литература, политика и исторически изследвания пише „История и личности“. В уводната част той казва, че у нас такива книги се пишат рядко, че българските автори пишат главно за просветители, писатели, културни дейци и ако случайно за политик се напише нещо – той ще е или диктатор, или знаменит военачалник, или човек, чиято дейност е довела до резки промени в развитието на обществото. Симеон Радев споделя виждането си за ролята на личността в историята като двигател в историческия процес, така добре илюстрирано в неговата творба „Строителите“. Не е случайно, че цитира Тукидит – „Силата на една държава не е в крепостите и хората, а в личностите“. Изложението включва майсторски направени словесни портрети на видни политически личности на Европа за времето от края на XIX до 40-те години на XX век, между които Лойд Джордж, семейство Чембърлейн, Аристид Бриан, Франческо Нити и др. Историята на този труд на Симеон Радев е интересна и с това, че от него засега е известен

*Бистра и Симеон Радеви. София. 1941 – 1942 г.
ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 1637*

единствен екземпляр, като текстът е преписан от Бистра Винарова и в началото му е отбелязано, че е писан в София през 1941 г.

Наред с журналистическите изяви, Симеон Радев, особено след обиколките, срещите и разговорите из Македония, където разбира, че „Македония и Българското възраждане“ е много популярна (по думите на Траян Радев, с ободрително и духоподкрепящо въздействие за македонските българи), работи над авторския превод и допълненията към книгата. Обогалява изложението със станалите известни нови документи, спомени, с установеното от излезлите исторически изследвания. Книгата е предложена за печат в поредицата на Министерството на народното просвещение „Библиотека Българска книга“. В предговора на замисленото допълнено издание в два тома, датиран 11 септември 1942 г., Симеон Радев пише: „Новото издание, което днес давам, е някъде съкратено, някъде допълнено. Спирам се тоя път повече върху някои дейци, защото така тяхното дело става по-понятно, а още и заради това, че най-интересното в историята е все пак човекът. Голямо беше изкушението да се простря върху по-далечните причини за Възраждането, както и върху неговите отличителни черти. Но трябваше да си наложа едно ограничение. Ще се задоволя да изкажа тук накратко някои мисли, които, надявам се, при друг случай ще мога да развия по-надълго.“

Първият том, озаглавен „Борбите за народност и народна църква“, е готов от печатница в Скопие едва в началото на 1944 г., когато започва отпечатването на втория том „Борба за народно единство и свобода“, от който са отпечатани само предговорът и първа глава. Поради военното време и настъпилите политически промени, от първия том са запазени само няколко отделни бройки, което го прави библиографска рядкост, а следващото издание, по ръкописите, запазени в семейния фонд на Симеон и Бистра Радеви в Централния държавен архив, е осъществено след около седемдесет години.

Завръщането на семейство Радеви в София ги застига неподготвени дори и в битово отношение. Известно време живеят в хотел „България“, на този адрес са изпратени писма до него, след което успяват да намерят домашно спокойствие в жилището им в центъра на града.

Животът в София по време на войната е нито безопасен физически, нито емоционално лек, но те го посрещат със стоицизъм. Въпреки обстоятелствата Бистра Винарова възстановява старите приятелски връзки, създава нови. В нейните бележници намираме записки за предстоящи срещи, разходки, телефонните номера и визитни картич-

ки на семейство Мушанови, Бракалови, Балабанови, Сирак Скитник и редица други.

Завръщането ѝ в България бележи нов етап в живота ѝ – изпитание, но и духовно обновление. Между 1940 и 1944 г. художничката има рядката свобода да развива своите творчески идеи, подкрепена от активните усилия на жените художнички в България. Обединени в сдружения и съюзи, към които Б. Винарова-Радева принадлежи още от предходните десетилетия, те ѝ вдъхват енергия и смисъл да участва в изложби и в художествения живот на страната. Тук тя отново намира своите духовни съмишленички – художничките Васка Попова-Баларева (1902 – 1979) и Зоя Паприкова (1902 – 1951), лекарката д-р София Попова-Клайн. Става член на Съюза на българските художници и общува със свои стари познати – Дечко Узунов (1899 – 1986), Бенчо Обрешков и проф. Васил Захариев (1895 – 1971), вече утвърдени авторитети в българското изкуство.

Творческата ѝ енергия, задържана толкова години, сега се разгръща с пълна сила. Още в първите дни след завръщането им тя превръща стаята в хотел „България“ в импровизирано ателие и с вдъхновение рисува портрета на Симеон Радев с книга в ръка – творба, която по-късно ще стане емблематична.

Оттук започва нова серия портрети – духовна галерия от образи на учени, писатели, интелектуалци и близки приятели на семейството. Редом с автопортретите се появяват портрети на Симеон Радев, на сина им Траян и на майка ѝ Елиза Винарова. Постепенно сюжетите се разширяват – освен интимните портрети и натюрмортите, в творчеството ѝ навлизат драматични сцени, подбудени от руините на бомбардирана София през март 1944 г.

Окончателното установяване на семейството съвпада с тежките години на войната. Семейство Радеви са дълбоко разтърсени от бомбардировките над столицата. Домът им е засегнат, а те се евакуират. Писмата, обменени между съпрузите и със сина им през тези месеци и при пътуванията им из страната, са изпълнени с обич и загриженост. Свръхчувствителността на Бистра се засилва от напрежението и страха за близките. Може би това е стресът от преживяното, може би – интуицията, че предстои труден нов етап. Тя трябва да намери свой път и своя роля: вече не като съпруга на дипломат, а като опора на семейството и като художничка, която продължава да твори, да наблюдава и да остава отзивчива към всеки нов импулс в културния живот.

Преписъ

У К А З Ъ

№ 30

ВЪ ИМЕТО НА НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО

СИМЕОНЪ ІІ

СЪ БОЖИЯ МИЛОСТЬ И НАРОДНА БОЛЯ

ЦАРЬ НА БЪЛГАРИЯ

НИЕ РЕГЕНТИТЪ НА ЦАРСТВОТО

По предложение на г. Министра на външнитѣ работи и на изповѣданията, направено Намъ съ Доклада му № 4035 отъ 11 септември т. г.

ПОСТАНОВИХМЕ И ПОСТАНОВЯВАМЕ:

І. Да освободимъ отъ длъжность:

г. Георги Кюсеиановъ, НАШЪ Извънреденъ пратеникъ и пълномощенъ министръ въ Бернъ, считано отъ 1 октомври т. г.;

г. Иванъ Поповъ, НАШЪ Извънреденъ пратеникъ и пълномощенъ министръ въ Букурещъ, считано отъ 20 септември т. г.;

г. Славчо Загоровъ, НАШЪ Извънреденъ пратеникъ и пълномощенъ министръ въ Берлинъ, считано отъ 1 октомври т. г.;

г. Иванъ Стаменовъ, НАШЪ Извънреденъ пратеникъ и пълномощенъ министръ въ Москва, считано отъ 20 септември т. г.

г. Д-ръ Николай П. Николаевъ, НАШЪ Извънреденъ пратеникъ и пълномощенъ министръ въ Стокхолмъ, считано отъ 1 октомври т. г.;

г. Илия Бѣлиновъ, НАШЪ Извънреденъ пратеникъ и пълномощенъ министръ въ Братислава, считано отъ 1 октомври т. г.;

г. Михаилъ Лововъ, НАШЪ Извънреденъ пратеникъ и пълномощенъ министръ въ Хелзинки, считано отъ 1 октомври т. г.;

г. Димитър Шимановъ, пълномощенъ министръ на разположение, считано отъ датата на Указа;

г. Симеонъ Радевъ, пълномощенъ министръ на разположение, считано отъ датата на Указа;

г. Свѣтославъ Поменовъ, пълномощенъ министръ на разположение, считано отъ 1 октомври т. г.;

г. Д-ръ Дечко Караджовъ, пълномощенъ министръ на разположение, считано отъ датата на Указа;

г. Константинъ Вачовъ, пълномощенъ министръ, Директоръ на изповѣданията, считано отъ 10 септември т. г.;

Указ за освобождаване от длъжност на Симеон Радев. София, 11 септември 1944 г. ЦДА, ф. 176К, оп. 18, а.е. 823

ТРУДНИТЕ ГОДИНИ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

*Симеон Радев –
последен отглас на дипломацията на XX век*

Веднага след установяването на правителството на коалицията „Отечествен фронт“, с указ на регентите на Царство България от 11 септември 1944 г. Симеон Радев е освободен от длъжност от Външното министерство. Дори се стига да бъде проверяван за фашистка дейност, но това съмнение бързо е отхвърлено.

Дългогодишният дипломат и родолюбец прави всичко, което е възможно и по силите му, да помага на страната си в този критичен за България период, когато отново е изправена пред подписване на мирните договори и отново т. нар. Велики сили, в зависимост от техните геополитически интереси, ще определят съдбата на малките народи. Запознат с механизмите на този вид политика, Симеон Радев разбира, че в тези времена единственото, което може да се направи, е да се защитават с малки стъпки изконните български интереси, упорито да се работи с всички представители, да се търси историческа справедливост.

Изключителен познавач на проблемите със Западна Тракия, Симеон Радев с няколко писма от лятото на 1945 г. до един от тримата регенти, родения в Щип философ Тодор Павлов (1890 – 1977), с когото има старо познанство, се опитва деликатно да помага. В тях той поставя въпроса за несъстоялия се, въпреки разпорежданията на Ньойския договор, стопански излаз на България на Егейско море. Детайлно изяснява, че България отстъпва Западна Тракия не на Гърция, а на Англия, Франция, Италия и САЩ, че българският излаз до морето ще минава през една международна територия, че сега България очаква да бъде изпълнено това обещание. Той настоява да се изучат всички възможни проекти по този въпрос, дава примери как е разрешаван подобен стопански излаз на Сърбия през Албания на Адриатическо море. Симеон Радев подпомага българската дипломация и с докумен-

ти, подсказва и с кои страни – Полша и Румъния – да се търси общ фронт за този стопански излаз.

Някогашният дипломат пише в писмата до Тодор Павлов, че неговите интереси са в областта на литературата, че си позволява да дава съвети не от желанието да се меси в политиката, а защото иска да помогне на България. По-късната оценка на историци е, че това са писма, писани от опитен и компетентен дипломат.

В навечерието на Конференцията за мир в Париж (29 юли – 15 октомври 1946) за подготовка на мирните договори след края на Втората световна война, Симеон Радев пише до Пол-Анри Спаак, министър на външните работи на Белгия, и министъра на външните работи на Холандия Елко ван Клефенс (Eelco Nicolaas van Kleffens, 1894 – 1983), независимо от това, че българското правителство е подготвило и изпратило два мемоара до четиримата министри на външните работи на водещите страни на Парижката мирна конференция. Симеон Радев добавя свои размишления (мнения), които да допълнят официалните български документи, които да засегнат моралните въпроси в договорните отношения, за защита на европейския ред чрез справедливостта. Отново засяга въпроса за Западна Тракия – проследява историята му, излага народностни, географски, стопански и морални съображения.

Другият проблем е за репарациите и недопускане разоряването на българската икономика, поради прекомерните искания от съседите. Подобно е писмото и до сър Орм Саржант (Harold Orme Garton Sargent, 1884 – 1962), постоянен подсекретар във Форин офис, Лондон, негов добър познат от времето на мисията му в Лондон, на когото пише със същата искреност, с каквата и навремето е разговарял с него. Отново подчертава, че е извън дипломатическа служба във Външното министерство, но че следи събитията от публикации и като човек, загрижен за съдбата на своето отечество. От позицията на дългогодишен, макар и бивш, дипломат и на историк, който четиридесет години изучава европейската дипломация, той преценява, че балканските народи се нуждаят от мир, граден върху основите на справедливостта и че никой няма да спечели от увеличаване на враждата на Балканите. Симеон Радев пише и до американския сенатор Артър Х. Ванденберг (Arthur Hendrick Vandenberg, 1884 – 1951). Ар-

гументите за защита на българските интереси чрез стопански излаз през Западна Тракия са същите, но в това писмо са пречупени през американската политика на Балканите и конкретно към България.

От запазената кореспонденция между Симеон Радев и родения в Дойран Георги Кулишев (1885 – 1974), министър на външните работи (31 март – 22 ноември 1946), става ясно, че писмата са изпратени, макар и не от името на Министерството на външните работи и изповеданията, до българската легация в Париж, за да бъдат предадени до Парижката конференция.

В същия дух на деликатна ненамеса, а като съвети от един компетентен и загрижен за съдбата на страната си българин, Симеон Радев пише и до неговия познат от студентските години в Женева Васил Коларов, временния председател на Република България (15 септември 1946 – 9 декември 1947), като предлага един проект за декларация, която българското правителство да представи по повод съдбата на Западна Тракия и тълкуването на стопанския излаз на България на Егейско море.

Писмата, текстовете, усилията на Симеон Радев са последен отглас от онази дипломация, родена и формирана в началото на ХХ век, когато се е разчитало на компетентност, знания, умения, воля, сила на духа и която потъва в плаващите пясъци на идващия нов за страната свят, където съдбата на народите може да се решава от написаното върху една салфетка. На този фон достойната фигура на дипломата Симеон Радев изглежда много тъжно.

Животът на Симеон Радев след големите обществено-политически промени в България през 1940-те тръгва в едно по-различно русло в сравнение с дотогавашния му път. Останал без работа, пенсиониран, без финансови възможности, с национализирани имоти на семейството, със спънки за намиране на работа на неговия син Траян, той трябва да намери своя труден път и да върви по него с достойнство, с тъга, но без отчаяние. Пред него са любимите му творчески занимания, срещите с приятели, стари и нови, с много познати от литературните, и не само, среди. Пред него са зелените паркове на София, по чиито алеи сам или с приятни събеседници говори за македонските дейци, за българските и световни поети и писатели, за исторически събития.

Истински шанс за тогавашните литературни критици, журналисти и хора на духа е общуването със сладкодумен събеседник, съхранил паметта си, но и нещо много важно – чувството си за хумор. Всички, запазили впечатленията от тези срещи, в по-късни спомени или по повод негови годишнини отбелязват живописния му разказ, пронизателната наблюдателност и най-вече неговата реч, неговия език – богат, образен и изящен.

Симеон Радев често посещава Съюза на българските писатели, по спомените на Николай Дончев, литературен критик, поет и есеист, както и издателство „Български писател“, в приятни разговори с литераторите Симеон Султанов (1927 – 1989) и особено Борис Делчев (1910 – 1987). Разговорите с Кирил Христов, с Тодор Боров носят наслада и за двамата събеседници, и за присъстващите.

За срещите си с поета Николай Лилиев (1885 – 1960), тогава драматург на Народния театър, Симеон Радев разказва в „Моите посещения у Николай Лилиев в Народния театър“ („Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени“. С., 1965). Познанството им е от Виена, в началото на 1920-те години. След повече от двадесет години Симеон Радев посещава Лилиев в Народния театър, за да занесе своя ръкопис за сборника за Иван Вазов, и както сам отбелязва, приемът, който намерил у Лилиев, му доставил „голямо душевно задоволство“. Срещите и разговорите им в кабинета на Лилиев, понякога прекъсвани от актьори, за поезия, драматургия, френската литература, българската народна песен и др., са поне веднъж в седмицата. В разказа за тях Симеон Радев вмъква и свои спомени за театралните актьори Никола Балабанов, Кръстьо Сарафов, Вера Игнатиева, Иван Попов и други.

От своя страна, големият историк получава признанието и възхищението на тогавашните му събеседници за своите някогашни статии, рецензии, книги, признателност, която топли душата му. Все още не е забравено неговото разбиране и познаване на световното изкуство, поради което е поканен да участва в жури за картини за изложба в Париж, канен е да открива изложби.

Въпреки че самият той и семейството му изпитват трудности, Симеон Радев не губи чувството за съпричастност и прави всичко възможно, където може да помогне – застъпва се за семейството на

големия журналист Данаил Крапчев, както и на други хора, свързани с българската култура, за публикуване на статии на литератори, историци и др. Продължават кореспонденциите му с писатели и историци, макар че неумолимата съдба постепенно му отнема най-близките. В много от писмата към него се обръщат историци или мемоаристи за изясняване на исторически събития, за периода след Освобождението или за македонските борби.

Към него се обръщат и той се среща с проф. Гаврил Кацаров (1874 – 1958), проф. Иван Дуйчев, проф. Михаил Димитров (1881 – 1966), проф. Георги П. Генов и др. Получава покана да участва в обсъждане в Института по история към Българската академия на науките на макета на „История на България“. Продължава да мисли върху втория том на „Македония и Българското възраждане“, което по думите на патриарх Кирил би било „много важно“, защото няма друг „по-компетентно да се заеме с този въпрос“. Мемоарист-изследователят в него не му позволява да премълчи или подмине срещите си с големите имена от българската литература. Продължава интересът му към Иван Вазов. Спомените за патриарха на българската литература, с когото се познават още от началото на XX век, са публикувани в излезлия през 1949 г. под редакцията на Николай Лилив „Иван Вазов. Сборник от спомени, материали и документи“, включващ и документалното издание на Симеон Радев „Неиздадени писма на Ив. Вазов до К. Величков“.

Симеон Радев продължава работата си върху биографичен труд за Иван Вазов, който остава недовършен и носи заглавието „Иван Вазов до връщането му от емигрантство. Животопис“. Приживе успява да публикува, заедно със спомена „Бегли срещи с Иван Вазов“, само третата глава, „Иван Вазов в Постоянния комитет и Областното събрание на Източна Румелия“, от биографията на Вазов в „Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени“, а другите части от книгата, запазени в неговия архив, са публикувани много по-късно, през 2016 г.

Сборникът „Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени“ е издаден от издателство „Български писател“. Както отбелязва Симеон Радев в краткия предговор, не е имал намерение отново да издава свои работи, публикувани в сп. „Художник“, но според не-

гови приятели са вече трудно достъпни, а към тях има широк интерес. Той се заема да даде нов прочит на някога изваяните образи, да ги допълни с непосредствени впечатления и спомени. Включените от списание „Художник“ работи са литературнокритически за Елин Пелин, Георги Стаматов, д-р Кръстев и кръга „Мисъл“ и политическото красноречие в България, и художествено-критически за Клод Моне, Йожен Кариер, френската карикатура и художествена изложба на южнославянски автори от началото на XX век. Сборникът е обогатен със спомени за Георги Стаматов, Елин Пелин, Кирил Христов, Пейо Яворов, приятелството с Александър Балабанов. За писатели, журналисти, философи, художници, общественици, между които Димо Кьорчев, Йосиф Хербст, Трифон Кунев и други, е разказът в „Моите другари от кафене „България“ и казиното“. Завършващият текст е „Как замислих и написах „Строителите на съвременна България“. Това томче с избрано е първата издадена след около двадесетгодишна пауза книга на С. Радев, според неговите биографи.

Адаптирането на Симеон Радев към промените и новите условия за живот и работа, без да отстъпи нито от историческите, нито от литературните си схващания, което прави с достойна за уважение твърдост, подчертава величината на неговата личност.

*„Лица и събития от моето време“ –
нов творчески подем и стотици страници спомени*

По идея на акад. Тодор Павлов, председател на Българската академия на науките (1947 – 1962), на Симеон Радев е възложено чрез договори да напише спомени за събития, в които той е пряк участник, а това са едни от най-важните и съдбовни моменти в новата българска история. Така от края на 1940-те години той започва едно мащабно дело – да остави за поколенията не само спомени за събития, на които той е пряк свидетел, но и галерия от образи на значими личности от българската история. Започва следващият голям период в творчеството на писателя мемоарист.

Изпълнението на този замисъл е нелека и отговорна работа, която е свързана с преглеждането на много документи, работа в библиоте-

ки, четенето на книги за един вече възрастен човек, чието зрение отслабва. И тук на помощ са най-близките му хора. Така неговият дом, неговият кабинет се превръщат в една творческа работилница. В нея са голямата фигура на Симеон Радев, съпричастната съпруга и творец Бистра Винарова и младият и изпълнен с ентузиазъм и стремеж към знания и творчество Траян Радев.

През годините начинът на работа на Симеон Радев се променя. Известен със своята педантичност и дисциплина при писане (за да завърши „Строителите“, всеки

ден пише по няколко часа), след 1950 г., с отслабване на зрението и физическата умора, понякога прекъсва по съветите на лекарите творческия процес. Стига се до момент, когато той диктува, а пише неговият син Траян или съпругата му Бистра. И въпреки това, в свои писма той е споделял, че пише по два часа всеки ден, когато е възможно (справките по библиотеките прави Траян Радев, а Бистра Винарова превежда за неговите изследвания от английски, френски и немски език). Когато всичко е готово, той диктува на секретарката, назначената да сътрудничи за изпълнението на замисленото по план от БАН Невена Крапчева (1927 – 1998), дъщеря на Данаил Крапчев. Симеон Радев отбелязва, че това творческо занимание поддържа у него едно

Симеон Радев и Петко Тихолов, журналист, на площад „Народно събрание“. София. 7 юли 1964 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 1674

духовно задоволство, защото смята, че неговата работа ще бъде полезна за българския народ.

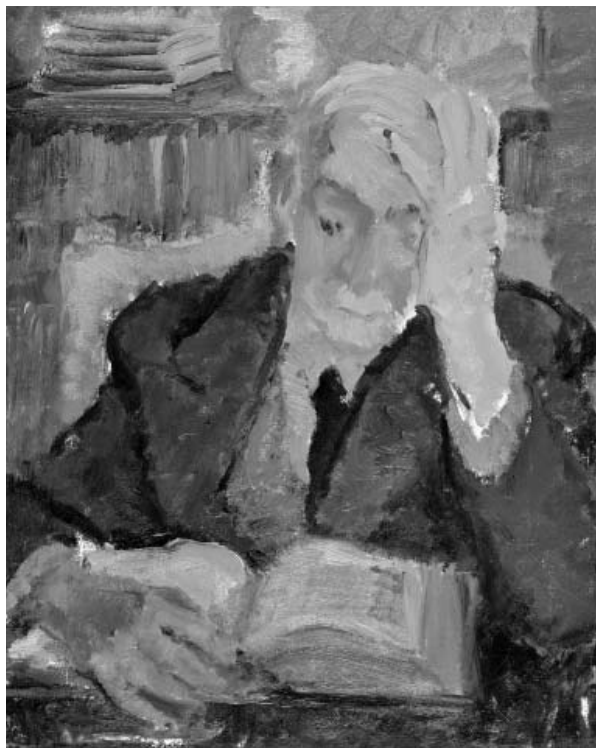
Някои от рецензентите на предадените в БАН спомени, както и съвременни автори, намират разказа за политическите събития в „Лица и събития от моето време“ за своеобразно продължение на „Строителите“. В мемоарите дейността на Симеон Радев като журналист, деец на освободителното движение на македонските българи, с мисиите му в Европа и дипломат с участие в преговори е описана на фона на политическите събития в България и на Балканите, европейската политика и дипломация, развитието на македонския въпрос. Шестият, последен том е озаглавен „От Букурещкия мир до Солунското примирие“, но достига до 1914 г.

В архива на семейство Радеви, наред с ръкописите на отделните токове и раздели на спомените, има бележки по определени теми и извлечения от документи, записки от разговори с непосредствени участници в събития; бележки от исторически изследвания и документални издания, преписи на части от дневници на Народното събрание и дипломатически документи. Симеон Радев не успява да завърши, както е замислен, и да издаде този голям и многопластов ръкопис. Работата по него е продължителна, някои от частите му са като отделни произведения, имат своя завършек, други са по-схематични, сякаш е предстояло тяхното допълнение. От кореспонденцията с ръководството на БАН става ясно, че част от мемоарите му е трябвало да бъдат издадени, за което е била необходима и предпечатната им подготовка – напр. спомените за „Конференцията в Букурещ и Букурещкият мир от 1913 г.“ (договор от 1950), „От Балканската война до Солунското примирие“ (договор от 1960).

Получил импулс за работа във връзка с договорите му с БАН, подкрепен и насърчаван от големи имена в българската историография и литература като проф. Петър Динеков (1910 – 1992), проф. Кръстю Миятев (1892 – 1966), акад. Иван Снегаров (1883 – 1971), младия историк Николай Тодоров (1921 – 2003) и др., Симеон Радев подновява заниманията си с допълване на издирените документи за замисления трети том на „Строителите на съвременна България“. Вниманието му е насочено към „Произходът на съвременна България“, замислен като увод към „Строителите“, както и към „Дипломатическа история

на Освобождението на България“.

Кореспонденцията му с Тодор Павлов и Архивния институт на БАН от края на 1940-те разкрива темите на набелязаните за издаване трудове – за Иван Вазов и за Освобождението на България. Писма до председателя на Комитета за изкуство и култура от 1950 г. бележат като проекти за книги темите за българската дипломация и политиката на Англия и Австрия по време на българската криза през 1886 – 1887 г. Писма,

*Бистра Винарова. Портрет на Симеон Радев.
Ескиз. Маслени бои. Б.м. [1960] г. ЦДА, ф. 77К, оп.
3, а.е. 69*

разменени с редакцията на сп. „Исторически преглед“, от средата на 1950-те отразяват намерения за публикуване на негови статии в списанието.

Ще изминат години, докато цялото книжовно богатство, създадено от един от най-значимите български историци и литературни критици, ще стане достъпно за тези, за които е предназначено – българските читатели.

Има нещо много символично в годината 1967-а за Симеон Радев. През пролетта на тази година българската литература се обогатява с още една значима мемоарна книга – „Ранни спомени“ на Симеон Радев – една изповед за автора, започната, както той сам пише, в едно тягостно време, през 1954 г., а дадена за печат на 10 февруари 1967 г. В нея са публикувани с известни съкращения „Спомени от Македония и Цариград“, „Най-ранни спомени“, „Пристигането ми в София (1898) и моите срещи с македонските кръгове“, „Спомени от мое-

то студентство: Първият период – Българската студентска колония в Женева през моето време“ – първата част от спомените му „Лица и събития от моето време“.

Това е книга, в която освен творческо спасение, Симеон Радев търси и връзката с онзи възрожденски свят, който отдавна е отминал, но за който много пъти пише, че по формиране е човек на възрожденската епоха. Така „Ранни спомени“ хвърля мост между две значими епохи – Възраждането в македонските земи и следосвобожденските бурни събития в България.

През същата 1967 г., на 15 февруари българската култура обеднява с едно от най-значимите си имена – на този ден си отива от земния живот Симеон Радев, обграден с много грижи и любов от най-близките си – съпругата му Бистра Винарова и техния син Траян Радев. Смъртта му е удар за тях, неискащи да приемат, че това може да се случи на винаги изпълнения с жизненост Симеон Радев, който само един ден преди смъртта си е общувал разпалено и емоционално с техния приятел художника Георги Бакърджиев (1899 – 1972). Макар и болен (посреща 88-ия си рожден ден в болница), но все така със събеседници около себе си, и както пише Йордан Василев, Симеон Радев продължава да мисли за разговорите в уютния си кабинет.

В изпълнения с мъка разказ на Траян Радев за сетните мигове от живота на големия българин, чийто дух, надвил телесното и физическо страдание, има други грижи и питания, последните, прошепнати пред съпругата му думи са „Аз дадох... нещо..., нали? Аз дадох ... нещо ... на България ...“.

Впоследствие, споделени от самата Бистра Винарова с литературния критик Здравко Петров, тези думи ще бъдат събрани от него в едно кратко изречение, предало целия смисъл на последния шепот на Симеон Радев – „Дадох ли нещо на България?“. Така ще се онаслови отбелязването на 100-годишнината на Симеон Радев през 1979 г., най-вече чрез обширния доклад на Здравко Петров, публикуван във в. „Литературен фронт“.

Загубата е отразена кратко по българските обществени медии – Българското национално радио, със закъснение във в. „Литературен фронт“ и сп. „Пламък“.

Множеството събрали се хора – близки и приятели – в църквата

„Св. Седмочисленици“ след опелото ще чуят краткото, но силно слово на свещеник Грозю Грозев, а някои от тях сетне и надгробните думи на близкия до Симеон Радев литературен критик Борис Делчев. Верни се оказват думите на Б. Делчев, чути за съжаление от неколцината присъстващи – „Делото на писателя, историографа и мемоариста е живо и бих добавил, че утре то ще бъде по-живо от днес“.

Следват мъчителните дни за семейството, но и утехата, че творчеството му остава.

„Ранните спомени“, недочакани от Симеон Радев, тръгват по своя път – из цяла България, стигат и до неговия роден Ресен. Валят писма от близки и познати, в които освен съболезнования има и висока оценка за безценната мемоарна книга. Литературната критика също не остава безразлична – за нея пишат Боян Ничев, Симеон Правчанов и др. Младите литератори и филолози от Софийския университет не остават в плен на мълчанието за загубата на Симеон Радев. Няколко седмици след смъртта му в аудитория на Университета е първото възпоменателно събиране, организирано от Михаил Василев и Светлозар Игов. Думите на Св. Игов, макар и запазени в по-късен спомен, са знак за времето и личността във времето – „той ни напусна недавно и последният му земен път бе лишен от тържествения ореол, с който си отиват днес много „забележителни“ нищожества...“

През 1989 г. Здравко Петров ще даде ново мото на честванията по повод 110 години от рождението на Симеон Радев чрез доклада си „Възрожденски дух“. Времето показва, че българското общество няма да забрави, няма да изтрие от паметта си образования и талантлив потомък на ресенските българи Симеон Радев.

Бистра Винарова. Пазар. Маслени бои. 1963 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 3, а.е. 54

ЖИВОТ И ТВОРЧЕСТВО НА БИСТРА ВИНАРОВА СЛЕД ОБЩЕСТВЕНИТЕ ПРОМЕНИ В БЪЛГАРИЯ

След девети септември 1944 г. семейството на Симеон и Бистра Радеви и техният син Траян изпитват ударите и негодите на новите обществено-политически условия. Най-напред се стоварват битовите проблеми, жилището им е силно пострадало от бомбардировките над София, наред с това в семейния апартамент са настанени квартиранти, което създава изключителни неудобства за работата на творците.

Бистра Винарова няма място, където да разгъне статива и да рисува, и за да може да работи, е принудена да ползва ателиетата на свои приятели и познати.

Застигат ги и финансови трудности. Малката пенсия на Симеон Радев едва стига да се издържа семейството и поддържа дома. Бистра Винарова се включва със своя труд към семейната издръжка без хленч и оплаквания. Тя очаква и се надява нейни работи, произведения на приложното изкуство, да бъдат продадени, за да получат финансови средства, което е доста трудно в следвоенните години, а и поради отношението на новия режим към семейството. Случва се да бъдат принудени да продават семейни ценности. Така през 1959 г. семейство Винарови продават на Националната художествена галерия портрет на бабата на Бистра Винарова – Елисавета Чалъкова, рисуван от Станислав Доспевски (1823 – 1878), родово свързан със семейството на Бистра Винарова по майчина линия, портрет, който години наред е бил в дома на Бистра и Симеон Радеви, подарък от майка ѝ Елиза. Самата Бистра Винарова продава част от ценните си бижута, интересни медни съдове (намират се във фондовете на Етнографския музей), каталози и още други скъпи за тях неща.

Но материалните затруднения не са най-големият удар. Много тежко фамилията преживява смъртта на близките хора. През 1948 г. умира брат ѝ Борис, а през 1958 г. майка ѝ Елиза Винарова, нейната най-продължителна опора в живота.

Животът на Бистра Винарова ще се срути още веднъж през 1967 г., когато тя губи и своя съпруг Симеон Радев и ще прекара десет мъчителни години, вгледана в окачения в стаята портрет, рисуван от самата нея. Към всичко това идва и терзанието за бъдещата несигурна съдба на техния син Траян. Към болките в душата се прибавят с всяка години и физическите болки – в лявата ръка, което затруднява работата, зрението ѝ и други.

Трудностите не сломяват силния характер на наследницата на Винарови и Чалъкови. През тези последни тридесет години тя намира упование в семейството си – сплотено, единно, съпричастно, разбиращо, жертвоготовно – и самата тя помага с присъствието на духа, с хладнокръвие и с бодростта си, с уюта на семейното огнище и отлично домакинство. Упование намира и сред колегите художници и приятелите – нейните стари дружки, дъщери на приятелски семейства като Васка Баларева или с Фани Попова, Елена Дуйчева и др., както и старите семейни приятели, представители на една друга култура и морал, затиснати от настъпилото време.

Семейството, приятелите, връзките с отминалия ѝ живот я държат в радостно очакване и нестихваща надежда. Дългогодишна е кореспонденцията ѝ с Хилда Дьорнер, нейната добра приятелка от годините в Мюнхен, която изпраща бодри писма и мили снимки до края на живота си (1976), споделя за нейния обезпечен живот, въпреки недоброто здраве, за техния учител Ханс Хофман, за изложба на приятелката Еми Клинкер, за книгите на Симеон Радев и др.

Вълнуващо за Бистра Винарова е да получи писмо (1961) и от своя стар приятел от младежките години Конрад Феликсмюлер, вече утвърден художник в Берлин. След дълго време той открива, че Бистра Винарова е в София и пише, следват покани за изложби, за посещение в ателието му – все неща, които вече са труднодостъпни за творците отвъд „желязната завеса“. Към тези приятни моменти е и кореспонденцията (1956) с австрийския композитор и музикант Егон Корнаут (Egon Kornauth, 1891 – 1959), преподавател по теория и история на музиката във Виенското висше музикално училище – за старите спомени и познанства още от Виена.

В годините на нови изпитания, само няколко месеца след 9 септември 1944 г., заедно със забраната Симеон Радев да упражнява

обществена и политическа дейност, членството на Бистра Винарова-Радева в Съюза на българските художници (СБХ) е отнето. През 1947 г. тя участва в Двддесетата обща художествена изложба (ОХИ) в София и отново е приета за редовен член на СБХ – за трети път в своята кариера.

Периодът след 1948 г. бележи дълбоки политически и културни трансформации, които оказват пряко влияние върху публичния художествен живот в България. Новите идеологически норми постепенно определят тематичните и стилните ориентири на творците. Бистра Винарова е принудена да се включва в колективи за монументална украса – компромис, който приема, за да осигури финансовата стабилност на своето семейство.

Паралелно с официалните изисквания, близостта ѝ с художничката Васка Попова-Баларева създава важна алтернативна територия за свободно интелектуално общуване. В ателието на Баларева се формира кръг от просветена интелигенция – своеобразен остров на европейска културна чувствителност, стоящ извън доминиращата обществена конюнктура. Бистра Винарова е сред най-активните участници в тази среда: тя редовно гостува в ателието; работи заедно с Баларева; често към тях се присъединяват Зоя Паприкова и художникът Кирил Петров (1897 – 1979), наемател на семейство Балареви. Създадената атмосфера на творчество и диалог привлича и други автори и редица учени и артисти. Редица портретни творби на Бистра Винарова са рисувани в ателието: портретите на Зоя Паприкова, на д-р София Попова-Клайн, а вероятно и портретите на проф. Марко Минков (1909 – 1987), на писателя Стоян Загорчинов (1889 – 1969). Тези произведения споделят обща визуална чувствителност, която се открива и в изкуството на Баларева.

Бистра Винарова продължава портретната живопис, започната непосредствено след пристигането си в София – от това време са портретите на семейството – на съпруга Симеон Радев, няколко портрета с книга – неговото обичайно занимание, на майка ѝ Елиза, аристократка до края на земния си път, на сина Траян, сътворен с майчина обич и надежда.

В тези свои творчески години Бистра Винарова рисува и натюрморт – с такава картина участва в Общата художествена изложба през 1954

г. – „Мъртва природа“, а през 1957 г. – с два натюрморта. Живописните табла са изпълнени с маслени бои, почти отсъстват акварели. Оценката на критиците е, че тя проявява изключително майсторство, картините са забележителни и в композиционно отношение, и като колорит.

През 50-те години участието в общите художествени изложби придобива значима професионална функция – те са основният механизъм за утвърждаване на художниците и за поддържане на техния статус в новите институционални рамки. Бистра Винарова участва в редица такива изложби, които разкриват развитието ѝ в жанровете на пейзажа, портрета, натюрморта и фигуралната композиция. Стилото ѝ търсения постепенно се отдалечават от естетиката на модернизма, характерна за ранния ѝ период – близка до експресионизма и пластичния синтетизъм – която се оказва несъвместима с нормите на социалистическия реализъм.

За съжаление няма или не са запазени специални анализи на творбите ѝ. Подобно и на други в нейното положение – достатъчно далече от властта и идолопоклонниците, за нея се споменава в общото изброяване на участниците в дадена обща художествена изложба. Но за нея, с присъщата ѝ скромност, а и за семейството е важно, че все пак има творчески изяви. Постепенно художествената критика я открива, Борис Делчев, Величко Коларски и др. отбелязват работите ѝ като постижение.

За разлика от критиците, много по-щедри в оценките са нейните близки и приятели. За натюрморта с дини и папагал Ненко Балкански пише във „В залите на общата художествена изложба“ (сп. „Наша родина“, февруари 1955), че натюрмортът от Бистра Винарова е направен „с много здраво живописно чувство“.

В съответствие с времето, Бистра Винарова създава и тематични композиции с трудова насоченост, произтичащи частично от професионалния опит на сина ѝ Траян Радев, работил на различни места през младежките си години. Тези работи носят характерната за соцреализма повествователност, но остават по-скоро изключение в нейното творчество. По-значим интерес критиката проявява към композицията „Щанд на открито“, представена в изложбата на софийските художници през 1964 г., изобразяваща пазарна сцена от София. Тодор Манов я определя като значително постижение „в замисъла, в търсенето и по изразните си средства“ (в. „Народна култура“, 28 март 1964).

След 40-те години на ХХ век тя се проявява като майстор и на „сухата четка“ със забелязващите се ефирност и топлота в картините. Много качествени, добри, дори превъзходни постижения – според по-късните оценки на специалистите. Чрез Творческия фонд от СБХ предлагат произведения на Бистра Винарова за откупуване в България и чужбина. Макар и по-рядко, включват нейни картини в общи изложби в чужбина – през 1957 г. в голямата българска изложба в Дрезден, картина с по-дълго заглавие, вероятно дадено от организаторите, „Мъртва природа с плодове и кана с вино“, а през 1958 г. „Натюрморт“, рисуван през 1955 г., в изложбата „Българско съвременно изобразително изкуство“ в Братислава, организирана от Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина.

През тези творчески десетилетия Бистра Винарова не прави своя самостоятелна изложба, публичните ѝ изяви се ограничават само до участие в общите художествени изложби. Независимо от това нейните произведения са оценени за тяхната психологическа проникновеност, съдържана емоция и човешка топлина.

В годините след 1967 г., когато остава без своя съпруг, Бистра Винарова се грижи за запазване паметта за него. Следи за разпространението на последната му книга – „Ранни спомени“ – излязла няколко месеца след кончината му. Лично я изпраща в Македония, в Ресен, за да достигне до ръцете на неговите роднини, води с тях кореспонденция с мили пожелания за празници. Удовлетворена е, че, както ѝ пише нейната далечна братовчедка Нели Доспевска, томовете на новото издание на „Строителите на съвременна България“ (1973) бързо са разграбени от книжарниците.

Независимо от тежките и скръбни години, Бистра Винарова продължава своята творческа дейност. По нейно предложение Съюзът на българските художници организира сеанси с общ модел, където ходят художници, които не работят в самостоятелни ателиета. Пак по нейно предложение е въведен методът, при който моделът се обръща или движи, една възможност за усъвършенстване на художниците. Както отбелязва нейният син, Бистра Винарова е ходела с удоволствие на тези т. нар. „сеанси“, чакала ги е с нетърпение всяка седмица. След тях се чувствала духовно подмладена, усещала го като едно завръщане към чистата, свободна и творческа атмосфера, както по вре-

ме на младостта. Прибирала се с лице, изпълнено със задоволство.

Очевидно ѝ е била необходима тази връзка с творци, колеги, среда, която е смятала за много интересна и забавна. От тези сеанси, особено при рисунките, остават десетки актови рисунки, етюди, рисувани с въглен и креда върху гланцови листове. Предадени със завидно майсторство пози и движения на човешкото тяло или на отделни негови части – много рисунки, опити, които не са подготвени за продажба, по-скоро правени от любопитство, от духовна необходимост.

Като член на Съюза на българските художници, секция „Живопис“, Бистра Винарова участва в съюзната дейност не много активно. Присъства на някои от събранията, става свидетел на разгрома на Александър Жендов (1901 – 1953), организиран от ръководството на съюза под политическа диктовка, и е потресена от разправата с художника. Знае за нелеката съдба и на други художници, неудобни на режима.

Независимо от идеологическите разминавания, съюзното ръководство, особено след тежките сталински години, проявява уважение към по-възрастните художници. Тя получава покани да участва в Първия конгрес на СБХ, състоял се през 1970 г., както и за Втория (1973) и Трети конгрес (1975). Подчертано е вниманието на ръководството на СБХ в лицето на Дечко Узунов и Светлин Русев към нея, особено в по-късната ѝ възраст. Изпращат ѝ поздравителни картички и покани за участие в съюзния живот, включват картини в общите художествени изложби, предлагат нейни произведения за откупуване в България и чужбина, макар и по-рядко, включват нейни картини в общи изложби в чужбина.

Чрез Съюза на българските художници получава и признание, макар и в края на своя жизнен път. Първата ѝ официална награда е от 1963 г. – орден „Кирил и Методий“ – втора степен. През 1965 г. Съюзът отбелязва нейната 75-годишнина. В същата година е поканена на специална среща с художниците юбиляри. През 1972 г. е наградена с орден „Кирил и Методий“ – първа степен. През 1975 г., по повод 85-годишнината е наградена с орден „Червено знаме на труда“. Доста късно признание за такъв изявен творец, то идва чрез подтика от художествената гилдия и като признание от нейните колеги топли душата. На проявите на внимание Бистра Винарова винаги учтиво и любезно благодари.

Бистра Винарова, Георги Бакърджиев и други лица на художествена изложба с керамика. София. Б.д. ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 215

Десетки са поканите, които получава от свои колеги художници да присъства на откриването на техни изложби, което нерядко, в зависимост от здравословното си състояние, тя прави – запазени са снимки от тези празници за видната българска интелектуалка и нейните колеги. Благодарение на Бенчо Обрешков, Васил Захариев, Веселин Стайков, Васка Емануилова, Кирил Петров, Георги Бакърджиев – нейните стари приятели и колеги, както и на новите художници, които също я откриват и ценят, тя се включва в художествения живот на столицата.

Последните добри пожелания за живот и здраве към нея са през пролетта на 1977 г. Малко след великденските празници от този свят тихо си отива един невероятен талант, една изключителна интелектуалка и жена, оставила трайна следа в българската и европейската култура. Следват многобройни съболезнователни писма и телеграми от близки, колеги, приятели, от Съюза на художниците, най-вече следва съхраняване на паметта за нея, както за съпруга ѝ Симеон Радев, и в делата на техния син Траян Радев.

Бистра Винарова, Елиза Винарова и Траян Радев. София. 1941 – 1942 г. ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 214

НЕПРИМИРИМИЯТ НАСЛЕДНИК: ЖИТЕЙСКИЯТ ПЪТ НА ТРАЯН РАДЕВ

Симеон и Бистра Радеви правят всичко възможно, за да дадат най-доброто образование на сина Траян – не само при избора на училище, но и чрез израстването му във високоинтелектуалната семейна среда. Първоначално, успоредно с училището, Бистра Винарова се заема да дава уроци по рисуване на сина си – въвежда го в живописата, графиката. Малкият Траян рисува с ентузиазъм, запазени са негови детски рисунки от това време. Но не е само вкусът към рисуването – тя му открива смисъла и красотата в текстовете на немските философи – чрез нея се докосва до Имануел Кант, Гьоте, Шилер и други автори.

Чуждите езици, които учи още като юноша, му помагат да чете оригиналните философски произведения, благодарение и на богатата семейна библиотека. И ако майка му го въвежда в красотата на немските философско-литературни текстове, в немската митология, баща му, големият познавач на френската история и литература, му открива света на френската поезия, литература и култура. Двамата са тези, които чрез своите разкази, насоки и спомени за познанства формират и обогатяват разбиранията му за литературата и изкуството.

Но неговото влечение и интерес са историята и обществените науки. Искан е да завърши право в чужбина, но обществено-политическите промени в страната осуетяват неговите желания и завършва история и литература в Софийския университет. В Историческия факултет се запалва по археологията, участва в археологически разкопки, ръководени от известния български археолог проф. Гаврил Кацаров, приятел на Симеон Радев. За съжаление и тази мечта на Траян Радев не се осъществява.

В трудното следвоенно време опитва да намери каквато и да е работа, дори свързана с най-непривлекателен труд, но властта му пречи и му се отказва всичко, към което се насочи, обявен за „враг на режима“. За малко работи физически или нощен труд в ТПК (създадените Трудово-производителни кооперации) срещу мизерно заплащане, в строителството на пътища в Родопите и в мини.

Симеон Радев се опитва да го спаси и насочи към интелектуален труд. Успява да издейства, благодарение на договорите с БАН за написване на спомените, да работи като негов помощник – да чете в библиотеките, да превежда чужди документи, да чете на вече губещия своето зрение Симеон Радев, който в един момент започва да диктува на Траян не само творбите си, но и писмата до приятелите, колегите, до институциите.

Тежкият физически труд на открито, притесненията, натискът от режима, безнадеждното политическо положение се отразяват върху здравето на Траян Радев, но той нито за миг не приема „кариера срещу позор“, не е допуснат да бъде учител, да бъде назначен в редакция, да бъде преводач. За да не „ръждяса“ перото му, както сам пише, започва да създава епиграми, чрез които дава форма и рими на връхлитащите го вълнения, главно обществено-политически. Епиграмите нарастват, стигат до стотици и се опитва да ги прочисти.

Машината за тормоз, която цели, както пише Траян Радев – „поддай се, продай се“, не успява при тези интелектуалци, най-вече благодарение на силните морални устои на Симеон и Бистра Радеви, предадени и на техния син. След смъртта на Симеон Радев през 1967 г. Траян поема синовната грижа за майка си Бистра. До последния ѝ миг Траян е до нея и морално, и физически. Останал сам след смъртта на Бистра Винарова през 1977 г., той продължава грижите, но вече да опази значимото им културно наследство и паметта за тях. Непосредствено след смъртта ѝ Траян Радев получава много съболезнователни писма, за него са утеха изказаните от Нели Доспевска думи, че е бил „отличен“ син.

Все пак с либерализацията на режима успява – занимава се с публицистика, работи в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Наред с това Траян Радев отдава сили да се грижи за наследството на семейството – опазва архива им, пише писма до партийните и държавни ръководители, до интелектуалци за издаване на книгите и спомените на Симеон Радев, излага идеята за създаване на „Дом-архив на Симеон Радев“. След промените през 1989 г. интересът към него се засилва – дава интервюта, в които разказва за именитите си родители. Траян Радев работи по биография на Симеон Радев по повод 120-годишнината от рождението му и по биографичен очерк за

Бистра Винарова, съставя сборник в памет на Симеон Радев (1994), посвещава биографично изследване за Симеон Радев в годините около Илинденско-Преображенското въстание и началото на неговата общественно-политическа дейност (1986) – запазени в архива на семейството. През 1993 г. излизат спомените на Симеон Радев „Какво видях от Балканската война“ с предговор, бележки и приложения от Траян Радев, а през 1994 г. – третото издание на „Ранни спомени“ под редакцията на Траян Радев. Следват „От триумф към трагедия: Това, което видях от Балканската война, Конференцията в Букурещ и Букурещкият мир от 1913 г. Първата катастрофа“ с предговор от Тр. Радев (2003) и предговори към други издания на спомени на Симеон Радев.

Дочакал промените през 1989 г., Траян Радев има възможност да види живия интерес към наследството на родителите си. Спокоен за това, което оставя след себе си, прави запомнящ се благороден дарителски жест – всичко, което наследява и притежава, завещава на Държавната агенция „Архиви“ и си отива от този свят на 1 юли 2010 г., изпълнил това, на което всеотдайно се е обрекъл – да съхранява паметта за Бистра и Симеон Радеви.

* * *

През забележителния си и достоен живот Симеон Радев, журналист, писател, историограф, политик, дипломат, и неговата спътница в живота – талантилната художничка, „апостолката“ на модернизма в България Бистра Винарова, оставят огромно и многопластово наследство – хиляди страници литературни произведения, статии, рецензии, програми и др., стотици писма, картини, рисунки, графики, ескизи. Това документално и художествено богатство е събирано и подредено в продължение на дълги години. Многобройни папки, сандъци, кутии, поели праха на времето, които благодарение на дарителския жест на Траян Радев след неговата смърт през 2010 г. преминават на съхранение в Държавната агенция „Архиви“. Към съществуващия личен архивен фонд на Симеон Радев са добавени и новите дарени документи и в ЦДА е образуван един от най-значимите семейни архивни фондове „Симеон и Бистра Радеви“. Личната библиотека на С. Радев, която включва неговите книги и книгите, които той е притежавал, също преминава към ДА „Архиви“. От своя страна, Агенцията прави дарение на Столичната библиотека, към чийто фондове се прибавят тези над 2250 тома издания.

Творбите на Симеон Радев и Бистра Винарова са не само богато наследство, но и място чрез което и където се поддържа жива паметта за двамата големи творци. Сборниците с негови произведения, изложбите с нейните творби, честванията, експозициите, наименованията идват от миналото като изтръгвани парчета от естествения процес на забравата – възкресяват го и емоционално обогатено го връщат в националната памет – там, където се конструират нашата национална идентичност и културна общност, където настоящето не затрупва миналото.

ВЪЗКРЕСЕНИЕТО НА БИСТРА ВИНАРОВА И НА СИМЕОН РАДЕВ – ЕДНО ЗВЕЗДНО СЕМЕЙСТВО

„Срещите“ ми със Симеон Радев са важен епизод от емоционалното и от интелектуалното ми битие. Невероятно много обичах моя дядо Стоян Стефанов, бивш председател на Касационния съд и после заместник-министър на правосъдието през годините, които родоотстъпниците си позволяват да наричат „фашистки“. Знаем, че много пъти по онова време се е срещал с Георги Караславов и съпругата му в дома на сестрата на прабаба ми Евгения Марс, която е бдяла над автора на „Татул“. И Тодор Павлов е посещавал онзи гостоприемнен дом. По-нататък ще разберете защо специално подчертавам тези донякъде странни познанства. Имах щастието да живея редом с невероятните си баба и дядо през годините, в които започват да се изграждат характерите. Беше ми много смешно, когато дочух в кухнята майка ми и баба ми да си шепнат, че изгорили в мазето списанията, посветени на Крачун и Малчо, които бяха обявени за вражеска литература. От друг „подслушан“ разговор научих, че дядо ми се поболял, защото спасени навремето от него бивши партизани пристигнали у дома да го убеждават да бъде съдия в така наречения „народен съд“. Лагерите и затворите му се разминали именно заради помощта на червени функционери, които отървали кожата благодарение на неговото застъпничество. Тъй като милият ми дядо, който мечтаеше да стана пианист и ме измъчваше с наемането на някаква смахната учителка по акордеон, обичаше да ме мъкне със себе си по градинки и кафенетата на улицата, неведнъж съм присъствал на оживените му разговори с верните му приятели. Сред тях имаше двама, които тогава почти не различавах от останалите, но по-късно осъзнах, че съм бил щастливец като съм „се отъркал“ сред тях. Най-често си правех срещите в градинката на църквата „Свети Георги“, място, което беше еднакво удобно и за тримата. Единият беше Душечка, сладкодумният и мъдър Константин Константинов, който пишеше знаменитите си спомени „Път през годините“. Доста по-късно научих, че са говорели иноска-

зателно за политика, което тогава е било неразбираемо за пълничкия дребосък, който обаче винаги ги слушаше със зяпнала уста. Тъй като много рано дядо ми Стоян успя да ме научи да чета, съм запомнил и някои от имената на писатели, за които споряха – Вазов, Пелинко, Йовков... Другият знаменит събеседник на дядо ми беше пъргав стареещ финяга с живи очи, който често вмъкваше в дългите си изречения френски изрази. Наричаше се Симеон Радев и години след това научих, че веднъж двамата приятели са кръстосали шпаги за участта на Яворов. Не стана ясно точно кой от тях каква теза е защитавал, затова нямам намерение да си измислям сензации.

Почти бях забравил тия детски впечатления, когато през 1971 г., в последния курс на следването ми в СУ „Св. Климент Охридски“ фигурата на Симеон Радев отново се изпречи на пътя ми. Естествено, не на живо, защото години по-рано той си беше заминал от сивото комисарско управление, но аз се бях запънал да преоткрия забравената, или по-скоро изтрита от болшевиките фигура на д-р Кръстьо Кръстев – създателя на списание „Мисъл“ и съосновател, заедно с идола му Пенчо Славейков, на кръга „Мисъл“. Изпълваше ме с възторг докосването до този пламенен демократ, свръхбуден гражданин и интелектуалец, разобличител на „византийските“ маневри на цар Фердинанд, непоколебим патриот, чиято тайна мисия в навечерието на Първата световна война в Македония (където изобличавал сръбските зверства срещу българското население) и до днес си остава засекретена, както и конспиративните му преговори с руския политик Павел Милюков (през 1898 г. той е преподавал в Софийския университет) да не позволят на немските войски гордо да маршируват из българските градове. Амбицията ми да извадя на бял свят истината за критика и радетеля за европейска модерност се сблъска с твърденията на позабравения от мен приятел на дядо Стоян. Младият и наперен европейец, владеещ до съвършенство френски и вещ в още няколко езика, решава да се превърне в неоспорим арбитър на естетическия вкус и публикува през 1907 г. в списание „Художник“ статията „Д-р Кръстев като литературен критик“, която отпечатва и в отделна брошура. Това всъщност е един от първите български бестселъри, разпространява се мъниеносно и причинява жестоки страдания на амбициозния и сигурен в авторитета си Кръстьо Кръстев. Осъзнавах, че макар аргументите на Радев да са доста убедителни, той разчита повече на остроумието си

а ла Оскар Уайлд, отколкото на дълбочина на наблюденията. Признавам, направо го намразих този „пуяк“ Симеон Радев.

Веднага след казармата, благодарение на духовния ми баща Тончо Жечев, постъпих на работа в Института за литература при БАН като редактор на списание „Литературна мисъл“. Налагаше се да общувам всяка седмица с главния редактор на списанието академик Пантелей Зарев. Бях свидетел на усещането се във въздуха напрежение на литературния историк, който направо беше заложил главата си, предлагайки и осъществявайки преизданието на капиталния труд на Симеон Радев „Строителите на съвременна България“. Предговорът му „Историографията на Симеон Радев“ беше опит за уж марксистко обяснение за причините, довели до възкресяването на един от най-опасните духовни вулкани за подлогите на Съветска Русия. От времето на Васил Коларов – между другото, състудент на Симеон Радев от Женева, който издава доста дебеличка брошура с документи и прозвуча на 22 юни 1919 г. в кино „Корона“, никой не бе посмявал така гръмовно и категорично подготвено с куп необорими доводи да обоснове разрушителната роля на Империята за младото българско царство. Нещо повече, на фона на безличните и като че ли писани под индиго партизански мемоари и болшевишки трактати, епичният разказ на Симеон Радев за съдбините на България след робството беше повече от откровение. Книгите се предаваха от ръка на ръка, гонеше ги по популярност само „Българският Великден“ на Тончо Жечев, а тази творба се възприемаше и като своеобразно мъдро и дръзко предисловие към „Строителите“.

Настъпиха десетилетия, в които името на Симеон Радев много рядко се споменава публично, въпреки трескавото търсене на книгите му из антиквариата. През това време литературоведът Йордан Василев упорито се трудеше, за да осмисли скрития архипелаг от съчинения на великия български историк и есеист, философ и социолог, който до последния си час е продължавал да обогатява родовата памет с нови и нови трудове. Йордан Василев откри, че ние, съвременните български читатели, сме лишени от повече от 30 000 машинописни страници спомени, монографии, студии и писма, които дори и в първите години след политическата промяна оставаха „затворници“ по волята на сина на писателя и дипломата – Траян Радев,

който поставяше условия – можем най-сетне да изречем истината! – книгите на баща му да излизат успоредно с неговите собствени. Тъй като през последните години той беше записвал диктовките на вече преуморения си баща, изглежда, си беше позволявал и да го редактира. Все пак Траян Радев направи нещо изключително значимо – през 2009 г. предаде за печат неизвестния до този момент ръкопис на третия том на „Строителите“. Заглавието му е красноречиво: „Руският натиск. Реакцията на Европа. Изходът от кризата“. Малцина успяха тогава да се сдобият с безценното допълнение. Затова изборът на издателство „Лист“ да върне в обществения дебат този безценен мемоарен документ беше достоен за възхищение. Корицата на художничката Милена Вълнарова се забелязваше отдалече. Полиграфическото оформление на елегантния том с твърди корици, побрал почти хиляда „златни“ страници от миналото ни, беше съвършено. Но най-важното е, че периодът от детронирането на княз Батенберг до възшествието на княз Фердинанд вече получи достойния си летописец и всички искрени и преднамерени тълкуватели на историята ни ще трябва да се съобразяват с този текст. Отношенията с Русия са една от основните теми в повествованието. Да видим отсега нататък кой и как ще оправдава Русенския метеж на платените от Империята офицери предатели и какви аргументи ще се търсят, за да продължат да ни убеждават в благородните намерения на „освободителката“ на братя-та славяни?!

След кончината на Траян Радев през юни 2010 г. съкровищницата на неговия баща гостоприемно се разтвори. Имаме ли сетива за значението на седемте тома „Лица и събития от моето време“, издадени от „Захарий Стоянов“, за двата тома на „Македония и Българското възраждане“ на същото издателство – неоспоримото доказателство за истината в спора за страдалницата Македония със съседите ни и с европейските бюрократи в Брюксел, „Дипломатическа история на освобождението на България“, „Русия в началото на XX век“, „Сюжети и портрети из литературата и изкуството“?... Йордан Василев успя приживе да види част от тези половин век укривани от очите и от мислите ни богатства, които в една нормална, цивилизована държава трябва да доведат до епохални размествания на пластовете на родовата и на историческата памет, а у нас, уви, бяха съпроводени с гръмовно мълчание.

Хилядите страници, в които личната изповед на Симеон Радев хармонично се свързваше с потайностите от родната история, а и с кардинални мигове от световната участ, в която българският дипломат е вземал активно участие, вече откриваха възможност изследователите да проникнат в почти невероятната одисея на интелектуален гигант, общувал като равен с равни с личности легенди. С поредицата публикации в сайта „Дебати“, а тя за щастие прерасна във великолепния том, който държите в ръцете си, фондация „Пигмалион“ обаче ни позволи да продължим по-нататък, да преоткрием „интимната територия“ на големия историограф, дипломат, есеист и да свържем битието му с още една легендарна персона, да разкажем любовна история, достойна за свръхсензационна суперпродукция. Тук-там в биографичните разкази за Радев се споменава и името на съпругата му, но без да ѝ се отделя дължимото внимание. Благодарение на опитните историци и архивисти, включени в проекта, първооснова за тази книга, ние проникваме в семейната съкровищница на Бистра Винарова и Симеон Радев, както и на опазилия безценните артефакти техен син Траян Радев, за да разкажем по неочаквано изненадващ начин звездни мигове от битието на едно непобиращо се в традиционните нашенски стандарти семейство.

Когато сключва брак с вече известната художничка, Симеон Радев е на 44. Тя е с 11 години по-млада от него. Житетският път на младоженеца е осеян със събития и срещи, които го нареждат сред най-значимите европейски интелектуалци. В зората на новия век той е омагьосан от енигматичната поезия на Стефан Маларме, непонятен тогава дори за европейските творчески среди. Годишите, преминали във френския султански лицей „Галатасарай“ в Цариград, а след това в Женевския университет го свързват с нашенски и със световни творци и политици, чиито имена са обвити с легендарни ореоли. Връзките му с анархисти и с македонстващи бунтари го издигат до редактор на революционни вестници, издавани в Париж, както и до най-секретните дела на Върховния македоно-одрински комитет. Радев дръзва да се изправи срещу samozабравилния се диктатор Яне Сандански, а и да превърне остро перо в оръжие на вестник „Вечерна поща“ и на всекидневника „Воля“, да воюва дръзко срещу русофилските настроения в обществените среди у нас. Нека не забравяме, че геополитическите разкрития на историографа са плод не на

цитиране на чужди автори, а на прякото му участие в драматичните политически промени в страната ни и по света. Знаем от мемоарите му за ролята, която е изиграл при подписването на мирния договор в Букурещ, а не е трудно и да си представим обаянието на младия дипломат, който от посолството ни в Румъния е прехвърлен в Берн, откъдето си подава оставката, за да отиде да се бие на фронта. Още през 1911 г. е издал основополагащия си труд „Строителите на съвременна България“, а седем години по-късно представя на блестящ френски език изследването „Македония и Българското възраждане“, което и до днес е ненадминато и като фактологически източник, и като високоинтересен труд. Дипломатическата дейност на Радев продължава в Хага – от 1920 до 1921 година, което напълно опровергава зловредните слухове, че се отдал на кариерата под въздействието на съпругата си.

Неведнъж и в огромната си кореспонденция, а и във великолепните си есета Симеон Радев изразява твърдото си убеждение, че биографиите на великите личности не бива да бъдат изкуствено разкрасявани, а още по-малко пък – фалшифицирани, затова и образите на политици, писатели, интелектуалци в неговите спомени са толкова живи и достоверни. Разбира се, невероятната му ерудиция, връзките му със силните на деня не само в Европа, а въобще по света, му „печелят“ жестока завист сред немалко от неговите съвременници. Те дори го „даряват“ с прозвището „Симон Юда“, като се носят слухове, че самият владетел Фердинанд пръв го е нарекъл така. Радев никога не е бил от службогонците, които се кланят пред Величества – доказва го и с изключително реалистичния разказ в мемоарите си. Има свидетелства обаче, че при един разговор между царя и дипломата, проведен на френски, Фердинанд извиква младия престолонаследник Борис и му дава за пример съвършеното познание на езика от Радев. Авторът на „Строителите“ всъщност владее осем езика, френският, английският, италианският и руският му са съвършени, а немският, испанският, гръцкият и турският използва също доста умело.

Време е да видим какъв е пътят преди бракосъчетанието на достойната съпруга на Симеон Радев. Йордан Василев ми е разказвал, че тя е била невероятно красива дори на преклонна възраст. С вълнение говореше за характера и за таланта ѝ и дъщерята на големия журналист Данаил Крапчев – Невена Крапчева, която в последните му

години е била нещо като секретарка на Симеон Радев, той ѝ е диктувал части от спомените си. Наскоро четох автобиографията на Алма Малер и тъй като вече бях се запознал с повечето от архивните материали, посветени на Бистра Винарова, си помислих, че евентуален филм, разказващ за семейство Винарова и Радев, би бил не по-малко интересен и впечатляващ от произведенията, посветени на връзките на съпругата на Малер, известна с любовите си с Оскар Кокошка, с Франц Верфел, с Валтер Гропиус... Дъщерята на флигеладютанта на княз Александър Батенберг генерал Върбан Винаров, висш кадър в първата българска масонска ложа „Балканска звезда“, и на Елиза Винарова, щерка на д-р Георги Вълкович, министър на външните работи и дипломатически агент в Цариград, започва да учи живопис при Елисавета Консулова-Вазова, съпруга на най-малкия брат на народния поет – Борис, и наречена от професор Константин Гълъбов „майка на цветята“. Когато Бистра е 16-годишна, семейството се премества във Виена, а две години по-късно, през 1908 г., генерал Винаров умира. Девојката заминава за Германия и следва живопис при професор Фердинанд Франц Енгелберт Дорш, който по-късно става ректор на знаменитата Художествена академия в Дрезден. Бистра Винарова, както можем да се убедим и от проникновената монография, посветена на творчеството ѝ от изкуствоведката Пламена Димитрова-Рачева, се изявява като блестяща експресионистка, сприятелява се с големия художник Конрад Феликсмюлер (поддържа кореспонденцията с него до края на живота си) и активно участва в дейността на експресионистите, сред които са Оскар Кокошка, Ани Шрьодер, Роналд Шнайдер и др. За наше огромно щастие Траян Радев успява да съхрани и да предаде в Държавна агенция „Архиви“ повече от 700 творби на Бистра Винарова, а изложбата „Отвъд портрета“, която Пламена Димитрова-Рачева подготви и откри през ноември 2025 година, ни даде възможност да се насладим на 54 създадени от нея портрети, както и на снимки, които възкресяват творческия ѝ път, интимното ѝ битие и съвместния им, изпълнен с ярки светски и духовни събития, живот със Симеон Радев.

Пребиваването на Бистра Винарова в Европа, ярките ѝ художествени умения, красотата и общителността ѝ я свързват с много от онези писатели и художници, които днес възприемаме като митични символи на онази епоха. През 1919 година тя няколко пъти се среща

с поета Райнер Мария Рилке, който все още не се е съвзел напълно от буйната си връзка с художника Лу Алберт Ласар, но вече е привлечен от дванайсет години по-младата от него Баладийн Клосовска, майка на скандалния френски романист и есеист Пиер Клосовски. Рилке и Винарова се виждат в картинна галерия, изпитват неочаквана близост и дори подхващат кореспонденция – запазено е едно от писмата на поета. Той ѝ разказва за годините, когато е бил секретар на великия Огюст Роден и за фаталната връзка на скулптора с красавицата Камий Клодел, която през 1913 година е въдворена от брат си Пол Клодел в психиатрично заведение.

Интересни са и отношенията между Бистра и гръцкия поет, романист и драматург Никос Казандзакис, който през август 1922 година посещава единствената ѝ самостоятелна изложба във Виена и след като се запознава с художничката, ѝ изпраща писмо: „Благодаря за дълбокото чувство, с което ме дариха вашите произведения; връщам се от Карл Плац развълнуван от дъното на моето сърце. Тръгвам утре за Берлин и ще бъда щастлив, ако Вие дойдете там за няколко дни, за да стисна българската ръка, която е създала тези чудеса. Благоволете да приемете, госпожице, моето признание и моето възхищение.“

Бистра Винарова не откликва на недвусмислено изпълнената с желание за близост покана. Има друг мъж, който привлича вниманието ѝ с невероятната си ерудиция, а и вълнува чувствата ѝ. По онова време Симеон Радев не само се ползва със славата на знаменит писател, да, именно писател, тъй като съвременниците му възприемат „Строителите на съвременна България“ като мемоарен роман, но и несъмнено е един от най-успешните родни дипломати. Винаги елегантен, изключително остроумен, той с блясък се движи сред висшите кръгове на европейските столици. Бистра е била съвсем млада, около осемнайсетгодишна, когато летописецът посещава дома на семейство Винарови, за да разпита генерала и съпругата му за развоя на политическите събития в първите години след Освобождението. Срещал се е с все по-красивата млада дама и в балните салони на двореца. През 1921 година Радев е освободен от длъжността пълномощен министър в Хага и очаква ново назначение. Използва свободното време, за да вдъхне атмосферата на „Виена от вчера“, както я нарича Стефан Цвайг, и да събира в богатите библиотеки материали за третия том на „Строителите“. Сред най-скъпите му приятели е царствената дама

Султана Рачо Петрова, която пише в „Моите спомени“: „Него слушах винаги с особена охота, той говори толкова красиво, както и пише. Именно нему аз дължа и решението си да напиша тези спомени. Силно ме е приканвал и насърчавал той към това... Така насърчена от един от най-добрите ни историци и писатели, аз започнах да работя, разчитайки напълно на снизхождението на моите читатели.“ В писмо от Мюнхен от последните дни на 1922 г. Радев изразява възхитата си от „красивия писателски талант“ на мемоаристката, благодари ѝ за изречените топли слова за него, но и не скрива сериозните си критични бележки за нейните недоброжелателни подхвърляния, посветени на съпруги на дипломати. Султана Рачо Петрова е изключително близка и с майката на Бистра – Елиза Винарова. Когато са във Виена, те често наемат ложи в театрите и в Щатсоперата. Една вечер претстъпват билетите си на елегантния Симеон и на все по-красивата Бистра. Първата среща обаче не е особено успешна. Той се надява да я зашемети с остроумието си, а тя се дразни, че ѝ пречи да се наслаждава на представлението.

Тази жена не е коя да е. Тя не само се движи и е признат талант сред най-модерните артистични среди, но дори за обаянието ѝ се разказват легенди. Особено ми допада историята за влюбения в нея професор скулптор Георг Колбе. Той е с две години по-възрастен от Симеон Радев, приятел е на Вагнер, а творбата му „Танцьорката“ от 1912 г. го прави световноизвестен. Колбе е женен за сестрата на поета мистик Лудвиг Дерлет, но очарователната Бистра го омагьосва. Носят се разкази, че скулпторът поканил девойката в ателието си, за да ѝ покаже монументалното изваяние „Адам“. Тя била напълно откровена и посочила недостатък в едната ръка от лакътя надолу. Колбе незабавно грабнал чук и ръката отхвъркнала.

Симеон Радев също е изкушен от шедьоврите на живописата и на скулптурата. Още от времето на издаването на „Художник“ той се движи като свой в средите на най-големите български творци, близък е с Александър Божинов и с Константин Щъркелов, с Цено Тодоров и с Бенчо Обрешков, както и с големия изкуствовед Андрей Протич, вещ ценител на женската хубост, който ще нарече Бистра Винарова „апостолка на новия стил в България“ в монографията си „Новото българско изкуство“ от 1935 година.

Симеон Радев не се отказва след първия неуспех да очарова дамата на сърцето си, той отново и отново я кани на театър и на опера, уж „случайно“ я засича в артистичните салони, докато искрата на взаимното привличане пламва. Годещт е сключен във Виена, а сватбената церемония ще се състои на 2 март 1924 година в параклиса на Българската екзархия в Цариград. Обредът се извършва от самия Велешки митрополит Мелетий, който умира пет месеца по-късно. Причината за мястото на бракосъчетанието е, че Радев по това време вече е пълномощен министър в Анкара. Първите години съвместен живот са най-трудни за двамата, защото поради крехкото си здраве Бистра прекарва дните си предимно в Цариград и в София, а младоженецът е непрекъснато на път. От една страна, дипломатическите му задължения го принуждават да пътува ту до нашата, ту до турската столица, а от друга – това са много активни времена за масонската му дейност – все още има много неизвестни около ролята на масоните и специално на Радев в Деветоюнския преврат.

През 1925 година започват осемте най-звездни години в дипломатическата кариера на Симеон Радев. Мисията му във Вашингтон несъмнено е от особено значение за българската външна политика. Посланикът наема вила на Атлантическото крайбрежие и посреща там цвета на политическата и на художествената интелигенция. Поддържа постоянни контакти с президентите Хърбърт Хувър и Франклин Делано Рузвелт, с основателя на американската славистика професор Арчибалд Кулидж, с влиятелния финансист Едуин Уолтър Кемерер, с ръководни дейци в престижната фондация „Карнеги“, организира ползотворно посещение на княз Кирил през пролетта на 1929 година. Приносът на Симеон Радев за насоките във външната политика на България по време на престоя му в САЩ, а след това в Лондон, Хага и Брюксел все още очаква сериозни изследователи, тъй като и като дипломат, и като висш масон българският представител печели за страната ни съюзници както на политическия, така и на икономическия, та и на културния фронт. От голямо значение за успехите му е и жената до него. Бистра Винарова почти е сложила кръст на творческото си развитие, за да превърне територията на българското посолство в желано местопребиваване за американския и за европейския дипломатически и артистичен елит. Голямата американска художничка и писателка от полски произход Тереза Бърнстейн, която

почина на 102 години през февруари 2002 година, рисува българската си приятелка. Сред събеседниците на семейството са поетът Езра Паунд, драматургът Юджин О'Нийл, а особено държат те на близостта със семейството на френския посланик Пол Клодел. Бистра Винарова отлично познава стиховете и драматургията на страстния католик, но най-вече ги свързват разговорите за трагичната съдба на сестрата на писателя – Камий. Бистра е посветена в тайните на нейната гибелна любов към Огюст Роден и намира най-точните думи, за да лекува мъката на скръбния брат. Знаменитият писател на шега нарича Бистра „голямата красавица от малката страна“, перефразирайки прочутия роман на Джек Лондон „Малката стопанка на голямата къща“, издаден през 1915 г., десетина месеца преди смъртта на автора. През време на американската мисия на семейство Радеви съпругата пътува с благословията на мъжа си и прекарва незабравими месеци в Париж, където общува с Жорж Папазов, чиято изложба открива самият Симеон Радев, с Арагон, Елюар, дори с Пабло Пикасо.

През 1940 година, в навечерието на влизането на страната ни в Тристранния пакт, Симеон Радев е отзован от Брюксел, явно могъщите му познанства в демократичния свят вече са пречка за новите перспективи пред нашата държава. Безсребърникът Радев дори не е осигурил апартамент за семейството си, та затова на първо време се нанасят в хотел „България“, а Бистра Винарова преоткрива художничката в себе си. Времето до болшевишкия преврат е едно от най-интензивните в нейното творчество. Тя ни завещава галерия от блестящи портрети на интелектуалци, сред които се откроява един от емблематичните образи на самия Симеон Радев – с книга в ръка. През следващите години съпругата ще продължи да пресъздава различни състояния на най-скъпия си човек, като неизменно книгата ще бъде част от изображението.

През всичките години на дипломатически митарства семейство Радеви нито за миг не са прекъсвали връзките си с художествените събития в родината. Обширна е кореспонденцията между тях и Александър Балабанов, Кирил Христов, когото Радев цени дори повече от Яворов, Данаил Крапчев и др. Македонецът по кръв Симеон Радев е човек със сложен характер. Той до края на живота си няма да се освободи от неприязънта, която изпитва към кръга „Мисъл“, ще се възхищава от писателя Елин Пелин, но няма да спестява и приспо-

собленчеството на човека, ще таи омраза към литературния историк и критик Боян Пенев, който, според него, е повел по грешни пътища значими български творци, дори предчувстващ края си, ще предупреди свои приятели, че не иска Михаил Арнаудов да присъства на погребението му...

Трудни са за семейство Радеви годините на Втората световна война, но между тях, както свидетелстват най-близките им люде, съществува не само съпругеска обич, но и силна телепатична връзка. Още през кървавата 1925 година, през зловещия април, той сякаш дочува повелята ѝ да не отива на погребението на генерал Константин Георгиев в храма „Света Неделя“ – и остава жив. По време на бомбардировките семейството е евакуирано в Бояна, а се наложило той да слезе в столицата и началото на небесния ужас го заварило на площад „Славейков“. Под тътена на бомбите Бистра прошепнала на сина си Траян: „Жив е. Усещам, че е жив!“

В началото на това есе споменах близостта на комунистическия идеолог Тодор Павлов със семейството на Евгения Марс. Благодарение на активните действия в негова защита на писателката и на авторитета на Симеон Радев, през 1943 година Павлов е освободен от концлагера в манастира „Свети Кирик“ край Асеновград. А романът на Георги Караславов „Снаха“ се появява през 1942 година и не без съдействието на Радев получава от цар Борис III „Лаврова клонка“ за културно събитие.

Тези нормални човешки реакции на големия творец спасяват живота му, когато болшевишките спецкоманди се захващат да унищожават „буржоазната“, и както те дори презрително я наричат „фашистка“, интелигенция. В първите месеци и години освободеният от дипломатическа дейност и пенсиониран ерудит се опитва да помага на новата власт в търсенето на най-добри условия за разполагането на България в променящата се Европа, но бързо осъзнава, че не е необходим на ръководените от Москва национални предатели. Тогава се отдава напълно на кармичната си връзка с литературата и с изкуствата. Тодор Павлов, който през 1947 година става председател на Българската академия на науките, му възлага срещу символични хонорари да подготви спомени за събитията, в които е взел активно участие, както и за дипломатическата си дейност. В началото на 50-те години на XX

век Радев вече има сериозни проблеми със зрението, отслабват и физическите му сили, но той притежава желязна дисциплина за работа. Освен това нито за миг не прекъсва контактите си с писателите, с художниците, с актьорите. Николай Дончев, блестящ франкофон и есеист, ми е разказвал за безкрайните си разговори с твореца – двамата намират общ език, защото познават лично някои от най-значимите интелектуалци на епохата. Особено щастлив е Симеон Радев, когато намира достойни събеседници и последователи и сред младите литератори. Тончо Жечев си спомняше с преклонение как е срещал „старомодно облечения господин“ и беше категоричен: „С годините той придобива и съм уверен, че все повече ще придобива в съзнанието ни исполински духовни черти.“ Думите му бяха пророчески: „Колкото повече го изучаваме и опознаваме, колкото повече забравени и непубликувани негови работи ще излязат на бял свят, толкова повече ще се убеждаваме, че имаме работа с един политически писател и мислител, в онзи смисъл, който французите влагат в тези понятия.“

Събитие в културния ни живот беше появата през 1965 година на скромното томче „Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени“ – бил съм в последните класове на гимназията, но пазя като очите си онова издание, което учителят ни по литература Тодор Тодоров ни четеше вдъхновено, вместо да следва налаганата от властите „идейно правилна“ програма.

Бистра Винарова не притежава необходимото пространство за ателие, семейството се издържа от жалката пенсия на Радев и от почти символичните му хонорари. Принудени са през 1959 година да продадат на Националната художествена галерия рисувания от Станислав Доспевски портрет на бабата на художничката – Елисавета Чалъкова. Заминават за изхранване на съпруга и на сина и бижутата на изисканата дама, както и нейни скъпи наследствени вещи. Но тя не се оплаква. Със сина си Траян се включват в подготовката на мемоарите на Симеон Радев, безкористно ги подпомага и дъщерята на Данаил Крапчев – Невена. Кореспонденцията на Бистра Винарова е свидетелство, че тя продължава да поддържа връзките със старите си приятели – творци от Европа, с художниците Васка Емануилова и Бенчо Обрешков, с писателката Фани Попова-Мутафова...

Симеон Радев издъхва на 15 февруари 1967 година, няколко дни

след като книгата му „Ранни спомени“ е подписана за печат. Бистра Винарова го надживява с десет лета, по случай седемдесет и пет годишнината си получава приветствия от председателя на СБХ професор Дечко Узунов. С огромно уважение се отнася към нея и Светлин Русев.

Непосредствено след Възкресение Христово през 1977 г. Бистра Винарова се преселва при скъпия си съпруг. През времето, докато той я е чакал във Висините, всяка вечер тя е сядала до портрета му и е разговаряла мислено с него.

Специалистите от Централния държавен архив твърдят, че издадените безценни томове от последните трийсет години са около половината от ръкописите, писмата, документите, които се съхраняват при тях. Делото на съпрузите Бистра и Симеон Радеви е величествено – да, думата величествено в никакъв случай не е преувеличение. Хиляди страници свидетелства на един от най-строгите съдници на епохата на строителството на свободна България, стотици артефакти, достойни за възхищение за която и да било световна култура, най-сетне – примерът за гражданско, човешко и творческо достойнство на едно необикновено семейство, това е надвременното значение на преоткриването на личностите, които с неръкотворната си светлина могат да ни помогнат в търсенето на източници на градивна енергия за бъдещето на толкова изстрадалата ни нация. Скромнен принос към обогатяването на родовата памет е и това, подготвено с огромна обич и всеотдайност, издание на фондация „Пигмалион“.

Доц. д-р Георги Цанков

Дарина Билярска, Бистра Маркова,
Пламена Димитрова-Рачева

**МЕЖДУ ИЗКУСТВОТО И ПАМЕТТА
ЗА СИМЕОН РАДЕВ И БИСТРА ВИНАРОВА**

Българска
Първо издание

Редактори: Юлиан Христов, Емилия Маринова
Художник: Радослав Стефанов
Технически редактор: Станислав Лулов

Формат 70/100/16
Печат КСИ ЕООД
Фондация „Пигмалион“,
ул. „Иван Вазов“ 42,
Пловдив 4000

—ФОНДАЦИЯ
ПИГМАЛИОН—

МЕЖДУ ИЗКУСТВОТО И ПАМЕТТА ЗА СИМЕОН РАДЕВ И БИСТРА ВИНАРОВА